

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANA BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ (1876-1909) BASIN HAYATINDA
GÖRSEL YENİLİK VE GÖRSELLİĞİN HÂKİMİYETİNİN
ANALİZİ**

Mikail UĞUŞ

2502140089

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Uğur GÜNDÜZ

İSTANBUL - 2019

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANA BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ (1876-1909) BASIN HAYATINDA
GÖRSEL YENİLİK VE GÖRSELLİĞİN HÂKİMİYETİNİN
ANALİZİ**

Mikail UĞUŞ

2502140089

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Uğur GÜNDÜZ

İSTANBUL - 2019

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı

: MIKAIL UĞUŞ

Numarası : 2502140089

Anabilim Dalı /

Anasanat Dalı / Programı

: GAZETECİLİK/
DOKTORA

Danışmanı : PROF. DR. UĞUR GÜNDÜZ

Tez Savunma Tarihi

: 24.12.2019

Saati : 11.00

Tez Başlığı

: II ABDÜLHAMİD DÖNEMİ (1876-1909) BASIN HAYATINDA GÖRSEL YENİLİK VE
GÖRSELLİĞİN HAKİMİYETİNİN ANALİZİ

A) DÜZELTME VE RED DURUMLARINDA JÜRİ ÜYELERİNİN ORTAK ÖNERİ VE GÖRÜŞLERİ:

KABUL

DÜZELTME []

RED []

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KARAR	ORTAK KANAAT *
1-PROF. DR. ATILLA GİRGİN		Kabul	
2- PROF. DR. ASLI YAPAR GÖNENÇ		Kabul	
3-PROF. DR.GÜVEN BÜYÜKBAYKAL		Kabul	
4-PROF. DR. UĞUR GÜNDÜZ		Kabul	
5-DR. ÖĞR. ÜYESİ SEÇİL ÖZAY		Kabul	
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KARAR	
1- DOÇ. DR. YUSUF ÖZKIR			
2-DOÇ. DR. BURCU KAYA ERDEM			

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Gelen Evrak No: 267380
Tarih: 25.12.2019

B) JÜRİ ÜYELERİNİN KİŞİSEL OLUMSUZ ÖNERİ VE GÖRÜŞLERİ: **

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KİŞİSEL GÖRÜŞ
1-PROF. DR. ATILLA GİRGİN		
2- PROF. DR. ASLI YAPAR GÖNENÇ		
3-PROF. DR.GÜVEN BÜYÜKBAYKAL		
4-PROF. DR. UĞUR GÜNDÜZ		
5-DR. ÖĞR. ÜYESİ SEÇİL ÖZAY		
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	
1- DOÇ. DR. YUSUF ÖZKIR		
2-DOÇ. DR. BURCU KAYA ERDEM		

* Oybirliği durumunda "düzeltme" veya "red" karar veren jüri üyeleri ittifak ettikleri öneri ve görüşlerini burada kendilerine ayrılan yere yazarlar.

** Oyçokluğu veya oybirliği durumunda "düzeltme" veya "red" karar veren jüri üyeleri ittifak hali dışında kişisel öneri ve görüşlerini burada kendilerine ayrılan yere yazarlar.

Belirtilecek açıklamalar için ayrılan yerlerin yeterli olmaması durumunda formun arka yüzü veya ek bir kağıt da kullanılabilir. Versiyon: 1.0.0.2-81559050-302.14.08

ÖZ
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ (1876-1909) BASIN HAYATINDA GÖRSEL
YENİLİK VE GÖRSELLİĞİN HÂKİMİYETİNİN ANALİZİ

Mikail UĞUŞ

Bu çalışmanın kapsamı, Servet-i Fünûn dergisinin 1891-1909 yılları arasında yaptığı yayınlardır ve bu yayın organında gerçekleştirilen görsel yeniliğin basında daha fazla yer bularak hâkim konuma gelişidir. Temel olarak da “Meşruiyet problemi yaşayan devlet ve yönetim erki olarak Sultanın kendisinin bu yayın organı üzerinden yaptırmayı düşündüğü yayınların bileşenleri nelerdir.” sorusu sorulmuştur. II. Abdülhamid dönemi basınında Servet-i Fünûn dergisi ayrı bir yere sahiptir. Ele aldığımız yayın organında çalışmamız boyunca kamusal alanların şekillenmesi, şehirlerin görünümü, mektep-cami gibi eski yapılar, Hicaz demiryolu, arma-nişanlar ve saltanat makamının uzantıları gibi konular müstakil başlıklar altında incelenmiştir. Tezimiz araştırma modeli olarak tanıtıcı, tarihsel kaynaklara dönük okumayı içeren niteliksel bir araştırma olma iddiasındadır. Ayrıca belgesel niteliğindeki derginin taranmasını kapsamakta olup elden geldiğince örnekler zengin tutulmaya çalışılmıştır. Ana hipotezi olarak görselliğin kullanımı ile Servet-i Fünûn gazetesinde Sultan II. Abdülhamid’in ve Babiâli’nin desteği ile kontrollü kurumsal bir propaganda çalışması olduğudur. Kendi kurdukları fotoğrafhanelerin ve görevlendirdiği fotoğrafçıların hazırladıkları albümleri, hediye ettiği Amerikan Kongre Kütüphanesi ile Britanya İmparatorluğu’ndaki British Library’e göndermesi de Sultan’ın görsel propagandadan faydalanma amacını taşımaktadır. Tanzimat döneminde başlayan modernleşme süreci II. Abdülhamid döneminde de devam ederek geleneksel modernleşme anlayışıyla bir birliktelik arz etmektedir. Yapılan tüm görsel yenilikler ile meşruiyet sorununa çözüm aranması faaliyetleri devlet destekli ve kurumsal bir propaganda aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Görsellik, II. Abdülhamid, , 19. Yüzyıl, Modernleşme, Meşruiyet, Osmanlı Devleti, Servet-i Fünûn, Basın Tarihi.

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF VISUAL INNOVATION AND VISUAL DOMINANCE IN PRESS LIFE IN THE PERIOD OF ABDULHAMID II

Mikail UĞUŞ

The scope of this study is the publications of Servet-i Fünun Magazine from 1891 to 1909 and the visual innovation developed in this magazine, which became a domineering position in the press in finding more spaces. The study basically focuses on the question “What are the components of the publications that the state with a legitimacy problem and the Sultan himself as the administration power would like to be heard through this magazine. Servet-i Fünun magazine has a special place in the press of the Sultan Abdülhamid II period. Throughout the study, the magazine has been examined under some individual titles such as the shaping of public spaces, the appearance of cities, old buildings like mosques, schools, Hedjaz railway, coat of arms, insignia and extensions of the Sultanate post. As a research model, our thesis claims to be a qualitative research that includes introductory, historical sources. Furthermore, it covers the screening of documentary journal and gets maximum diversity sampling data collection method. As the main hypothesis, Servet-i Fünun Magazine has controlled and institutional propagandist contents with the use of visual under the support of Sultan Abdülhamid II and Babıâli. Sultan Abdülhamid II also aimed to benefit from visual propaganda by sending albums prepared by appointed photographers and photo shops that he had established to Library of Congress and British Library in the British Empire. Regeneration begun in the Tanzimat era which continued under the reign of Abdülhamid II did not contradict the traditional understanding of modernization. The search for a solution to the problem of legitimacy through all visual innovations appears as the state-backed and institutional propaganda tool.

Key Words: Visuality, Sultan Abdülhamid II, 19th century, Modernization, Constitutional Monarchy, The Ottoman Empire, Servet-i Fünun, Press History.

ÖNSÖZ

Düşünce tarihimiz içerisinde modernleşme atılımlarının en hareketli ve hayati adımların atıldığı yıllarolan II. Abdülhamid döneminin artan popülerliğine rağmen halen çalışılmamış ve gün yüzüne çıkarılmamış belli başlı alanları mevcuttur. Her ne kadar üzerinden 110 yıl gibi bir zaman dilimi geçse de gelinen siyasi tartışmalar içerisinde ayrıştırıcı bir figür olarak konumlanan Sultan, dönemin kendi iç dinamikleri üzerinden bir okumanın önüne geçilecek alana çekilmektedir. Dönemin şartları ile doğrudan bağlantılı olarak belli reaksiyonlar çerçevesinde gerçekleşen adımlar içerisinde basın hareketlenmeleri, ayrı bir öneme sahip alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşünce tarihi dediğimiz alanın eserlerinin ilk elden basında tefrika edilmesi, basın üzerinde kurulmak istenen kontrol sistemi ile sansürün varlığı, görsel yeniliğin giderek daha çok basında yer alması gibi çalışma konularının çeşitliliği ile zenginleşmektedir. Günümüz tartışma konuları üzerinde güçlü bir belirleyiciliği olan Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl dahilindekimodernleşme hareketleri çalışma alanı olarak seçtiğim alandır. Bu konuda yönlendirmelerini ve büyük desteğini gördüğüm danışmanım sayın Prof. Dr. Uğur Gündüz hocama teşekkürü bir borç bilirim. Kendisi çalışmamın yürütülmesinde ve sonuca ulaşmasında verdiği destekle özel bir yere sahiptir.

Ayrıca beni bu konuyu çalışmaya sevk ederek çalışılacak çok fazla konu olduğunu belirten hocam İsmail Kara'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Çalışmamın nihayete erdirilmesinde ve gözden geçirilmesinde çok değerli fikirlerini benimle paylaşan Göker İnan, İsmet İpek, Uğur Öztürk ve Fatih Ölmez'e teşekkürü borç biliyorum. Son olarak büyük sabırla çalışmamın yürütülmesinde desteğini gördüğüm eşime de şükranlarımı sunuyorum.

Mikail UĞUŞ

15.12.2019/Vefa

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	VIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
MEŞRUIYET BUNALIMI BAĞLAMINDA II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ BASINI	9
1.1 II. Abdülhamid Dönemi Öncesi Osmanlı Basını.....	9
1.2 Basın Yasası İhtiyacının Belirmesi	14
1.3 Osmanlı'da Meşruiyet Bunalımı Tartışmaları.....	19
1.4 Bir Dönem Klasığı Olarak Matbuat Yasakları	29
1.5 Diaspora'daki Türk Basını	37
İKİNCİ BÖLÜM	44
GÖRSELLİĞİN TEMSİL GÜCÜ	44
2.1 Kamusal Alandaki Görsel Temsiliyet	52
2.2 Haritalar	60
2.3 Evrensel Sergiler	63
2.3.1. 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani, İstanbul.....	68
2.3.2. 1867 Paris Dünya Fuarı	69
2.3.3. 1873 Viyana Evrensel Sergisi.....	73
2.3.4. 1889 Paris Evrensel Sergisi	75
2.3.5. 1893 Şikago Evrensel Sergisi	78
2.3.6. 1900 Paris Evrensel Sergisi	80
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	83
SERVET-İ FÜNÛN ÖRNEK İNCELEMESİ	83
3.1. Basın Tarihimizde Servet-i Fünûn Dergisi.....	83
3.2. Bir Edebiyat Hareketi Olarak Servet-i Fünûn	85
3.3. Servet-i Fünûn Dergisinin Şekil Özellikleri	87

3.4. Propaganda Aracı olarak Servet-i Fünûn	93
3.4.1. Modern Yönetim Yapıları.....	94
3.4.2. Mektepler	101
3.4.3. Hastaneler	109
3.4.4. Devlet Adamlarının Portreleri	118
3.4.5. Arma ve Nişanlar	124
3.4.6. Vali ve Diğer Devlet Adamlarının Karşılama Törenleri	129
3.4.7. Sultanın Cülus ve Doğum Günü Özel Sayıları	131
3.4.8. Hicaz Demiryolu Projesi.....	138
3.4.9. Surre Alayları.....	141
3.4.10. Şehir Portreleri ve Tanıtımları	143
3.4.11. Yabancı Ülke Tanıtımları	150
3.4.12. 1897 Osmanlı - Yunan Savaşının Yansımaları.....	157
SONUÇ.....	164
KAYNAKÇA.....	169
ÖZGEÇMİŞ.....	178

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil 1: Takvim-i Vekâyi ilk sayısı.....	11
Şekil 2: Ceride-i Havâdis ilk sayısı.....	12
Şekil 3: Sultan II. Abdülhamid'in en çok kullanılan fotolarının gazetelerde gösterimi.....	28
Şekil 4: Sansür Memuru Hıfzı Bey.....	30
Şekil 5: Servet-i Fünûn'un sansürlenmiş sayfa örnekleri.....	33
Şekil 6: Servet-i Fünûn'un sansürlenmiş sayfa örnekleri.....	33
Şekil 7: La Vie Illustrée gazetesinin kapak sayfası.....	40
Şekil 8: L'Illustration gazetesinin kapak sayfası.....	41
Şekil 9: Berliner Illustrirte Zeitung gazetesinin sayfası.....	43
Şekil 10: Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ki başlıca fotoğraf stüdyoları.....	45
Şekil 11: 1912 yılında hazırlanan İstanbul ve Beyoğlu'nda bulunan başlıca fotoğraf stüdyoları.....	47
Şekil 12: On dokuzuncu yüzyıl İstanbul fotoğrafhanelerinden seçme stüdyo kartları.....	49
Şekil 13: Servet-i Fünûn ilk sayısı.....	50
Şekil 14: İslam Kadınları âleminde bir mühim içtimaî değişim alt başlığıyla Servet-i Fünûn kapağı.....	51
Şekil 15: Şam Merce Meydanı gösterir kartpostal.....	53
Şekil 16: Şam Tren garı gösterir kartpostal.....	54
Şekil 17: Sana-Taiz Telgraf Hattı Hatıra Sütunu.....	56
Şekil 18: Sana-Taiz Telgraf Hattı Hatırası.....	56
Şekil 19: Hicaz demiryolunun Filistin'deki durağı için yapılan anıt.....	57
Şekil 20: İzmir saat kulesi.....	58
Şekil 21: Trablusgarb'da saat kulesi.....	59
Şekil 22: Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası.....	61
Şekil 23: 1851'de Evrensel Sergi için Hyde Park'ta inşa edilen Kristal Sarayı...	66

Şekil 24: Bağımsızlığını ilan eden Yunanistan'ın hemen yanına konumlandırılan Türk pavyonu.....	67
Şekil 25: Fuardaki sergilenen Türk ürünlerinin bulunduğu yerin içten gösterir resim.....	67
Şekil 26: 1863 yılındaki Sergi-i Umumi-i Osmani'nin ön taraftan görünüşü.....	68
Şekil 27: Sultan Abdülaziz'in Elysée Sarayı'nda III. Napolyon'u Ziyareti.....	69
Şekil 28: Paris Dünya Fuarının görünümü.....	70
Şekil 29: Yeşil Camii, Hürrem Sultan Hamamı ve Çinili Köşk, 1867 Paris Dünya Fuarı.....	71
Şekil 30: 1873 Viyana Dünya Fuarı Osmanlı pavyonu.....	74
Şekil 31: 1889 Evrensel Sergisinin Üstten görünümlü Kartpostal.....	76
Şekil 32: 1889 Evrensel Sergisi için hazırlanan%25 indirim bileti.....	77
Şekil 33: 1889 Paris Dünya Fuarı, Tütün Pavyonu.....	78
Şekil 34: Chicago Sergi Alanında Osmanlı standı.....	80
Şekil 35: 1900 Paris Sergisi'nde yer alan Osmanlı Pavyonu'nun dış görünüşü...	81
Şekil 36: Servet-i Fünûn Gazetesinin ilk nüshasının kapağı.....	84
Şekil 37: Genel kategori dağılımı.....	88
Şekil 38: Sayfalara göre kategori ve indeks dağılımı.....	89
Şekil 39: Anahtar kelimeler görseli.....	90
Şekil 40: 'Sultanım Çok Yaşa'.....	92
Şekil 41: Serez'de dâire-i hükümet.....	95
Şekil 42: Drama'da hükümet dairesi.....	96
Şekil 43: Niğde'de Hükümet Konağı.....	97
Şekil 44: Niğde Kazasında inşa olunan dâire-i askeriyye.....	97
Şekil 45: Yemen'de inşa olunan dâire-i resmiyye.....	98
Şekil 46: Burdur'da icra olunan karakol.....	98
Şekil 47: Kastamonu'da Hükümet Dairesi açılışı.....	98
Şekil 48: Adana Hükümet Dairesi açılışı.....	99
Şekil 49: Malkara belediye dairesi açılışı.....	99
Şekil 50: Sinob Mektebi İdadisi.....	100

Şekil 51: Edirne’de Hamidiye Mektebi.....	101
Şekil 52: Haleb Mekteb-i İdadisi.....	101
Şekil 53: Dilsiz Mektebi talebeleri.....	102
Şekil 54: Yanya’da kız mektebi.....	103
Şekil 55: Vidin’de Yetimhaneden bir foto.....	104
Şekil 56: Bakteriyolojihane.....	106
Şekil 57: Ankara’da Baş Köy Köprüsü.....	107
Şekil 58: Tebhîrhâne.....	108
Şekil 59: Köprü ve Tünel Foto haberleri.....	108
Şekil 60: Hamîdiye Etfâl Hastahânesi.....	109
Şekil 61: Dârülaceze, Servet-i Fünûn Kapağı.....	110
Şekil 62: San’a Gureba Hastahanesi.....	112
Şekil 63: Konya’daki Gureba Hastahanesi.....	113
Şekil 64: Kırkkilise ’deki Hastahane.....	113
Şekil 65: Taşlıca’da Askerî Hastahane.....	114
Şekil 66: Şam Askerî Hastanesi’nde Bir Fıtık Ameliyatı.....	115
Şekil 67: Trablusgarp’ta Müceddeden İnşa Olunan Hastahane.....	116
Şekil 68: Defter Hâkânî nâzırı devletlü Ziyâ Paşa hazretleri	117
Şekil 69: Merhum Nusret Paşa.....	118
Şekil 70: Merhum Münir Paşa.....	119
Şekil 71: Müşiran-ı izâmdan riyâzî-i şehîr merhum Tevfik Paşa.....	120
Şekil 72: Rum Patrik cedîdi rutbetlü üçüncü Yoakim Efendi hazretleri.....	121
Şekil 73: Maliye nezareti müşaviri Almanyalı atûfetlü Rafawof bey efendi hazretleri.....	122
Şekil 74: Meclis-i Maliye Reisi atûfetlu Nuri Beyefendi Hazretleri.....	122
Şekil 75: Musul Vali-i cedidi atûfetlü Nazım Beyefendi hazretleri.....	123
Şekil 76: İtalya hükümdarının portresi.....	123
Şekil 77: Matuf Kral Humirat’ın dergideki fotoları.....	123
Şekil 78: Sırbistan Kralı ve Kraliçesi’nin dergideki fotoları.....	124

Şekil 79: Sultanın doğum günü için özel hazırlanan sayının kapağı.....	124
Şekil 80: Halid Beyefendinin taltif edildiğinin haberi.....	125
Şekil 81: Fransa Meşahir-i Üdebasından Piyer Loti.....	126
Şekil 82: Fransa Reis-i Hükümeti Mösyö Lube Hazretleri.....	127
Şekil 83: Cemal Bey'in taltif edildiğinin haberi.....	128
Şekil 84: Halep'te Vali karşılama töreni.....	128
Şekil 85: Edirne'de Vali karşılama töreni.....	129
Şekil 86: Servet-i Fünûn özel sayısının kapağı.....	130
Şekil 87: Servet-i Fünûn özel sayısının kapağı.....	131
Şekil 88: Edirne'de Cülûs kutlamalarından bir kesit.....	132
Şekil 89: Kudüs-ü Şerîf de Cülûs kutlamalarından bir kesit.....	133
Şekil 90: Kudüs'te açılışı yapılan bir hayır eseri.....	134
Şekil 91: Kudüs'te inşâ olunan iki çeşme ve üç fiskiyeli bir şadırvanın resm-i gûşâdı.....	135
Şekil 92: Kudüs'teki Cülûs-u Hûmayun için kutlamalardan bir kesit.....	135
Şekil 93: Mekke yakınlarındaki misafirhane.....	136
Şekil 94: Sultanın doğum günü için özel hazırlanan sayının kapağı.....	136
Şekil 95: Hicaz demir yolu projesinden bir kesit.....	137
Şekil 96: Hamidiye Hicaz demiryolunun Muzayyrib mevkiinde 1 numaralı lokomotif.....	138
Şekil 97: Hicaz Demiryolu son durum hakkında Servet-i Fünûn haberi.....	139
Şekil 98: Hicaz Demiryolu 232. Kilometreye ulaşmasının haberi.....	140
Şekil 99: Şam Şerif Valisinin karşılanmasından bir kesit.....	141
Şekil 100: Selanik'te Hamidiye Caddesi.....	143
Şekil 101: Kayseri'nin manzara-i Umûmiyyesi ve meşhur Erciş Dağı.....	144
Şekil 102: Yozgat kazasının manzara-i Umumiyyesi.....	145
Şekil 103:Erzurum'un manzara-i Umûmiyyesi.....	145
Şekil 104: Ertuğrulgazi Türbesi.....	146
Şekil 105: Mudanya-Bursa'ya Tren gelişi.....	146

Şekil 106: Servet-i Fünûn 562. Sayısının 252 ve 253. Sayfaları.....	147
Şekil 107: Servet-i Fünûn 658. sayı kapağı.....	148
Şekil 108: Uzak Doğu haritasının en çekişmeli bölgesi.....	149
Şekil 109: Wilhelm] Hazretlerinin Rükûbuna Mahsus Hohenzollern Vapurunun Dersaadet'tenAzimeti.....	150
Şekil 110: Bir Osmanlı Zabitinin Sahra-yı Kebir'de Seyahati.....	151
Şekil 111: Almanya İmparatoru Hazretlerinin Aile-i Muhteremeleri.....	152
Şekil 112: Rusya ve Japonya: Rus erkân-ı harbiyesinin.....	153
Şekil 113: Tokyo'da Japon Hastanesi.....	154
Şekil 114: Uzakdoğu Karışık Fotoları:.....	155
Şekil 115: Stockholm Kilise Fotosu.....	156
Şekil 116: Nüsha-i Mümtaze Kapağı.....	157
Şekil 117: Yunan Esirlerin Fotosu Bulunan Servet-i Fünûn Sayfası.....	159
Şekil 118: Yunan Esirlerin Fotosu Bulunan Servet-i Fünûn Sayfası.....	162

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun en çalkantılı dönemi olan on dokuzuncu yüzyılda tahta geçen Sultan II. Abdülhamid saltanatı boyunca çok sayıda siyasi ve ekonomik sorunla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bilim ve sanayide Batılı devletlerin bir hayli gerisinde kalmış bir devleti seleflerinden devralan II. Abdülhamid aradaki farkı kapatmaya yönelik çok önemli adımlar atmışsa da yönetimine yönelik sert eleştirileri engelleyememiş bilakis hem kendi tebaası içerisindeki bazı gruplar tarafından hem de uluslararası cemiyetler eliyle yürütülen bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin uluslararası alandaki etkinliğinin giderek zayıfladığı ve dönemin büyük devletlerinin Osmanlı'nın iç işlerine müdahalelerinin dozunu artırdığı bir dönem olmuştur. Bu müdahaleler çeşitli alanlarda yapılması istenen reformlardan, eyaletlere atanacak valilere karışılmasına ve dahi Osmanlı'nın egemenliği altındaki milletlere özerklik ya da bağımsızlık tanınmasına kadar geniş bir alanı kapsıyordu. Devletin böylesine zaaf içinde olduğu bir ortamda Ermeni meselesi ile misyonerlik faaliyetleri baş edilmesi en güç meseleler olarak öne çıkmaktaydı. İşte bu ortamda Sultan Abdülhamit devlet içinde ve uluslararası alanda yaşanan sorunlarla baş etmenin yolunu otoritesini güçlendirmekte bulmuştu.

Eric Hobsbawn'un "İmparatorluklar Çağı" olarak adlandırdığı eserinde 19.yy'ın sonu ile 20.yy'ın ilk yıllarını kapsayan dönemle ilgili altı çizilmesi gereken en önemli hususlardan biri Osmanlı İmparatorluğu'nun dönemin Müslüman milletleri içerisinde devlet yapılanmasına sahip yegâne güç olduğu gerçeğidir. Dünya siyasetinin figüranları içerisinde kendisine gösterilen alanı eşit olmayan bir düzlem olarak gören Osmanlı yönetimi, kendisini eşit bir katılımcı olarak görmüş ve bu şekilde bir ilişki kurma düşüncesinde olmuştur. Avrupalı büyük devletler ise bunun tam tersi düşünüyordu. Sultanın ve Bâbüâli'nin kurmak istediği imaj çalışmasına en büyük saldırıda bulunma ve direnç gösterme imkânını sağlayan araçlardan biri olarak Servet-i Fünûn gazetesinin olduğuna yönelik verilere çalışmamız neticesinde ulaşılmış bulunmaktayız.

Osmanlı İmparatorluğu 20. yüzyılın başlarına kadar süren çabalarına rağmen iki farklı durumu temsil eden bir görünüm arz etmekteydi. Bir yüzü ile her

an ölmesi beklenen “Avrupa’nın hasta adamı” kimin kollarında can vereceği beklenirken, bir diğer yüzü ile milyonları bulan Müslüman nüfus üzerindeki halife gücü ve coğrafi konumu ile hala hesaba katılması gereken bir güç idi. Ekonomik olarak büyük devletlerin kurduğu Duyûn-ı Umumiye İdaresi’nin varlığı ile kontrol altında tutularak gelir kaynakları büyük oranda devlet borçlarına sayılmaktaydı. Özellikle Avrupa’da kalan topraklarında kayıpları ise devam etmekteydi. Bu noktada özellikle sultan ve Bâbîâlideki memurlar çok zor koşullar altında çalışarak, dar alanda manevra yapabilecek bir saha açmaları, kısaca kendi kaderlerini kendilerinin tayin edeceği durumda olduklarının bilincindeydiler. Bu da Batılı Devletlerle kurulacak ikili ilişkilerin mahiyetini ve önemini belirleyen nokta idi. Bâbîâli’yi temsi eden bürokratların, diğer yerlerdeki yönetim seçkinlerinde olduğu gibi yekpare bir bütünlük arz etmediği, dikkat etmemiz gereken unsurlardan biridir. Gerek yozlaşmanın ve hizipleşmenin çeşitli yüzlerini temsil eden gruplar, gerekse de üzerine fazla düşünülmeden yapılmış tanımlamalar aracılığıyla, kimi yönetici/idareci seçkinin daha tutucu ve kimisinin de daha ilerici olduğunu görürüz.

Avrupa devletlerinin yoğun baskı ve yıldırımları ile birlikte imparatorluk toprak bütünlüğündeki kayıpların moral bozukluğu, ağır politikaları bir ruh hali olarak Bâbîâli bürokrasisi üzerine sinmiştir. Öyle ki, bu devletlerin kendi içlerinde Osmanlı mirasının paylaşılması yönünde yaptıkları gizli antlaşmaların, sömürge paylaşımında yaşanan karışıklık dolayısıyla kamuoyuna duyurulmasına aldırmayan tutum içerisine girmeleri, daha da moral bozucu olmuştur. Fakat psikolojik olarak Osmanlı yönetimi üzerinde en çok yıpratıcı olan etkisi, meşruiyet haklarının sorgulanmasının önünün açılması ve hâkimiyet alanında yok sayılması olmuştur.

Çalışmamızın temel savını oluşturan meşruiyet bunalımının, 19. yüzyılın son çeyreğinde sultan olan II. Abdülhamid’in iktidar yıllarına denk gelen dönemde Bâbîâli bürokrasisi ile geliştirdiği yeni arayışlar oluşturmaktadır. Bunalımın hem hârici (dış) boyutu olmakla birlikte bir de dâhili (iç) boyutu vardır. Hârici boyutu belki de en zorlu olanı, beynelmilel sahada meşru yönetim hakkına sahip bir devlet olarak çetin bir mücadeleyi temsil etmekteydi. Dâhili

kısımda ise artık tebaasından, kul olmak dışında birer yurttaş olarak inisiyatif sahibi birey olmaları istenmiştir.

Hemen belirtelim ki dâhili ve hârici olarak ayırdığımız bu problemlerle yüzleşme, 19. yüzyılın yalnız son çeyreğinde olmamış, yüzyılın tamamına yayılan yüzleşme ve sorunlara karşı bir arayış söz konusudur. Modernleşme yönünde çağın özelinden bakıldığında devrimsel diyebileceğimiz adımlar atılmıştır. Bu çalışmamızın ana temalarından bir diğeri de, Sultan II. Abdülhamid'in bu birikimden azami derecede istifade ederek modernleşmeci ve devletin dini söylemi ile rasyonel bir devlet yaratma çizgisinin sürdürücüsü olduğudur.

19. yüzyıla ulaşan imparatorluk siyasi, askeri ve kültürel geleneği içerisinde büyük kırılmalara yol açan modernleşmenin en büyük adımlarının atılmasında, yukarıda sıraladığımız nedenlerin teşkil etmesini mümkün kılan belli başlı mücadele alanları vardır; basın bunların en önde gelenidir. Fotoğrafın icadının duyurulması ile Tanzimat Fermanı'nın ilanının aynı tarihe denk gelmesi, tesadüften öte bir espri değildir. Doğunun yeniden tanımlanmasının tartışma alanına açıldığı 'Oryantalist' bakışın şekillendiği ve bu uğurda oryantalizmin fotoğrafla büyük yol aldığı işlenen konulardandır. Bu da oryantalizmin en hızlı dönemine denk düşen 19. yüzyıl tecrübesinde, Edward Said'in "Şark'ın Oryantalistleşmesi" dediği olguyu güçlendirecek argümanlar ile doğuyu baştan yaratmanın formülize edilmesidir. Said'in "Oryantalizm, temel olarak, Doğu'nun Batı'dan daha zayıf olması nedeniyle, Doğu'ya dayatılan siyasal bir öğretimdir" kanısı, tam da 19. yüzyıldaki havayı teneffüs etmiş olmanın isabetli bir ifadesidir.¹

Fotoğrafın gerçekliği yeniden kurma amacına yönelik bir şekilde tekrar sunumu, o dönem içerisinde II. Abdülhamid'in armağan albümlerinden oluşan ciltlerde görülmektedir. Titizlikle seçilen fotoğrafların binlercesini bir araya getirerek hediye ettiği Amerikan Kongre Kütüphanesi ile British Library'e göndermesinin altında yatan ana gaye de bu fotoların propaganda aracı olarak kullanmasıdır. Fotoğrafın en etkin kullandığı yer ise hiç şüphesiz basın-yayın hareketleridir. Yukarıda tartışılan bu bağlamı ile düşünerek, II. Abdülhamid ve

¹ Edward Said, Kültür ve Emperyalizm, İstanbul, Hil Yay., 2016, s.5.

yönetiminin meşruiyetine yöneltilen soru işaretlerini bertaraf edebilmek için gerek basında ve gerekse de sosyal hayat üzerinde nasıl bir yöntem izlenmiştir? sorusunun cevabı aranmaktadır. Çalışmanın temel sorusu olarak da, ‘II. Abdülhamid dönemi meşruiyet probleminin basın-yayın yoluyla çözümüne yönelik bürokrasi ile birlikte yapılan karşı propagandanın bileşenleri nelerdir?’ olarak belirlenmiştir.

Bu konuyla ilgili akademik seviyede daha önce yapılmış çalışmalara bakıldığında, II. Abdülhamid dönemi basın tarihinin meşruiyet problemi bağlamında, siyasi, tarihsel, görsel perspektif değerlendirmesi ile jeopolitik açılardan etraflı bir şekilde ele alan bakışla gerçekleşmediğini görmekteyiz. Genel hatları ile basın tarihi çalışmalarında makale ve kitap düzeyinde sansür ve istibdat konu başlıklı çalışmaların, bunların dönemin siyasi ve jeopolitik yönüne fazla ağırlık vermeyen çalışmalar olduğunu görmekteyiz. Fatmagül Demirel’in örnek üzerinden gerçekleştirdiği çalışması ile Hıfzı Topuz’un kitap çalışması, var olan sansüre konu edilen kelime dağarcığı üzerinden okumalar gerçekleştirmişler. Makale ve kitap çalışmaları içerisinde Orhan Koloğlu’nun çeşitli (Türk ve yabancı) devlet arşivlerinde gerçekleştirdiği geniş kapsamlı basın incelemesi çalışmaları çok değerli olup, meşruiyet probleminden ziyade yönetim erkinin tercihlerinin basına yansımalarının sınırlı etkilerini incelemiştir.

Münir Süleyman Çopanoğlu, Server İskit ve Enver Behran Şapolyo gibi bir üyesi oldukları basının, 1930-1980 arası dönemini inceleyen araştırmacılar, basın yayıncılığının ilk hareketlenmeler dönemine yönelik biraz da teknik durumu belirten çalışmalar ortaya koymuşlardır. 1980 sonrası yapılan çalışmalarda basın özelinde yapılan incelemelerin nicelik olarak zenginleşmesinin yanı sıra daha farklı okumalar gerçekleşmiştir. Bu okumaların özellikle tarih ve siyaset bilimi disiplini araştırmacılarının çalışma alanları olarak belirlendiğini gözlemlemekteyiz.

Dönem üzerine okumalar yapan okurun merakını gidermek isteyeceği konu hiç şüphesiz basın yasakları, dolayısıyla sansür ve istibdat dönemi açıklamaları olacaktır. 1980 sonrası yapılan çalışmalar, öncesinde belirlenen

kalıplar dolayısıyla yasaklanan kelimelerin listesine dahi sadık kalarak sansür yönetiminin ağırlığını ortaya koyar olmuşlardır. Bu çalışmalar içerisinde yalnız Ali Birinci'nin, *Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal*' başlıklı çok değerli makalesinde açıklama getirerek, yasaklanan kelimelerin çıkışını, aynı kalıbın on yıllardır sorgulanmadan kullanıldığını ve basın üzerinde var olan kontrol mekanizmasının nedenleri üzerine açıklayıcı bilgiler vermektedir.

II. Abdülhamid'in fotoğraf albümlerinin üzerinden yüz yıla yakın zaman geçtikten sonra keşfedilmesi dolayısıyla yerli araştırmacıların bu konu üzerinde yaptıkları makale ve kitap çalışmaları yakın dönem tarihidir. Fotoğraf albümlerinden bir kısmı Osmanlı basınında yayımlanmış, özellikle de Servet-i Fünûn gazetesinin kapak ve iç sayfalarında, bilhassa sultanın tahta geçtiği yıl dönümü olan cülûs tarihlerinde, doğum günlerinde ve son olarak 25. yıl jübilesinde yer almıştır. Bu fotoğraf albümlerinin hazırlanış ve gönderiliş amacıyla propaganda değerini araştırmayı hedefleyen çalışmalardan birisi İsmail Erim Gülaçtı'nın 'Fotoğraf ve Propaganda İlişkisi Bağlamında Batılılaşma Propagandası Olarak II. Abdülhamid Armağan Albümleri' isimli doktora tezi olmuştur.

Çalışmamızda kapsamlı bir okumasını gerçekleştirdiğimiz yayın organı olan Servet-i Fünûn dergisinin 1891 yılından başlayan yayın serüveni içerisinde fotoğraf albümleri ile sıkı sıkıya işlenmiş ve hizmet ağının genişliği ile uzak coğrafyalara da ulaşılır olduğunun altı çizilerek gösterilmek istenmiştir.

Araştırmamızın gerçekleştiği görsel simgeler üzerinden okuma gerçekleştirme denemesi, harf inkılabı dolayısıyla kopukluğun olduğu, arşiv kaynaklarına ulaşımın zorluğu ve gazete/dergi yayımlarının elektronik ortama aktarımı vb. sıkıntılar nedeniyle bu görseller üzerine yapılmış sınırlı makale ve kitap yayını gerçekleşmiştir. Bu yayınların başında geleni, Selim Deringil'in, Eric Hobsbawn'ın 'Geleneğin İcadı' isimli eseri üzerinden Osmanlı tecrübesinin okuması olan ve 1998'de yayınladıktan sonra, 2014'de yeniden basılan, 'İktidarın sembolleri ve ideoloji; II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) adlı çalışmasıdır. Bu çalışmasıyla benzer yaklaşımı sürdürdüğü ve makalelerini bir araya getirdiği

‘Simgeden Millete, II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet’ eseri de ayrıca önemli olup özellikle II. Abdülhamid döneminde devam eden modernleşme çizgisinin Cumhuriyete taşınması ve devam eden hatlarının vurguları gibi çok önemli tarihsel göndermeleri olan eserleridir. II. Abdülhamid ve yönetiminin ‘imaj yönetimi ve hasar kontrolü’ çabalarını, ‘sembolizm ve iktidar’ tartışmalarını ve son olarak ‘Osmanlı otoportresini’ çektiği bölümleri ile kısa fakat etkili giriş çalışmaları hüviyetindedir.

Bahattin Öztuncay’ın Osmanlı son döneminde kurulan fotoğrafane ve özellikle belli bazı fotoğrafçılar üzerinden gerçekleştirdiği yayınların kapsamı, yukarıda saydığımız sıkıntılı alanların meşruiyet problemlerini kapsamamakta olup, fotoğrafın Osmanlı coğrafyasındaki gelişim çizgisini takip etmeyi sağlamaktadır. 2015 yılında Ethem Eldem, Bahattin Öztuncay ve Zeynep Çelik’in hazırladığı ‘CameraOttomana: Osmanlı İmparatorluğu’nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914’ isimli eser ile fotoğraf sanatının dünyadaki gelişimini takip ettikten sonra Osmanlı’daki fotoğraf stüdyolarının coğrafi dağılımı ile birlikte modernleşmedeki örneklerine temas etmektedir.

Servet-i Fünûn dergisi üzerinde gerçekleştirilen çalışmalara baktığımızda ise, büyük kısmı aynı isimle anılan edebiyat hareketinin yayın organı olması dolayısıyla edebi yazım ve tetkiklere konu olmuştur. Edebi alandaönde gelen yazarların yayınlarının kitap haline getirilmesi ise dergidetoplananlardan oluşmuştur. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi’ndeki akademisyenlerin özellikle de Nazım Hikmet Polat’ın yaptırdığı yüksek lisans ve doktora çalışmaları ile Servet-i Fünûn’un seçili sayılarını kapsayan inceleme ve seçilmiş metinlerinde latinize edilmiş hallerini bulabilmekteyiz. Seyahat yazıları, edebi tenkit, roman-hikaye incelemeleri gibi konular çalışma alanı bulmuş, nostaljik bir sığınma alanı olarak görülmüştür. Fakat bir basın mecrası olarak yayımlanan görsellerin teknik ve propaganda amaçlı okunması gibi ele alınan incelemeler olmamıştır. Bir diğer deyişle, Servet-i Fünûn dergisinin yayınlarının bu doktora çalışmasında ele alınmasının ana nedenidir. Bu temel neden dışında, 19. asrın son çeyreğinde görsel görüngelerin toplum nezdinde daha fazla ve artarak yer etmiş olması, devlet mekanizmasının arma, nişan, resim, harita gibi metalar üzerinden farklı

ifade biçimine yer vermesinin uzantısı olarak Servet-i Fünûn'un inceleme alanı olarak seçilmesinin bir diğer nedenini oluşturmaktadır.

Çalışmanın inceleme ayakları olarak evrensel fuarların yer alması, Servet-i Fünûn dergisinden temsilci gönderilmesi ve görsellerle bir arada haberler yapılması, Sultanın meşruiyetine ve devletin varlığına yönelik hasta/ölü adam algısını tersine çevirmeye çalışılması belirlenmiştir. Öyle ki 1900 Paris Evrensel sergisini 50 milyon kişi ziyaret etmiştir. Dünyanın her yerinden gelen bu katılımcısı yoğun olan evrensel sergilerde, Osmanlı kumpanyası örnekler titizlikle incelenerek ve hazırlık yapılarak yer almış, yoğun ilgi görmüştür.

Servet-i Fünûn dergisinin imtiyaz sahibi ve müdürü olarak Ahmed İhsan, o dönem için yeni olan fotoğraf tekniğinin Avrupa'dan getirtilmesinde büyük mali desteğe ihtiyaç duyduğunu, bunda da II. Abdülhamid'den sıklıkla yardım gördüğünü belirtir. 1891 yılından 1944 yılına kadar yayın yapan derginin 1891-1909 yılları arasındaki sayılarını incelediğimizde, edebi yönünün güçlü olması ile devletin yeniliklerinin ve/veya gelişmelerin hemen tümü dergide yer almış, resmi gazete olarak Takvim-i Vekâyi'nin kuru ve resmi dilinden uzak, aksine daha renkli ve zengin içeriği ile okuyucusunun karşısına çıkmıştır. Güzel sanatlardaki öğrencilerin resim eserlerine genel olarak hemen her sayıda yer vermiş, hatta o dönem için epey cesur diyebileceğimiz tabloları da yayımlamaktan geri durmamıştır. Son dönem Osmanlı modernleşmesinin izlerinin çok fazla görüleceği, bol görsel içerikli olması nedeniyle ayrı bir öneme sahip olan Servet-i Fünûn dergisinin çalışma alanı olarak neden seçildiğini açıklamaktadır.

Çalışma konusunun seçilme nedenleri, amaçları, çalışmanın önemi ve yöntemi bir aradagöz önüne alındığında çalışmaya dayanak oluşturan hipotezler şöyle ifade edilebilir:

1. Servet-i Fünûndergisinde Sultan II. Abdülhamid'in ve Babiâli'nin desteği ile kontrollü kurumsal bir propaganda çalışması olduğudur.
2. II. Abdülhamid dönemi politikaları ile meşruiyetine yönelik sorgulamaları ve muhalefeti 33 yıllık iktidarı kapsamında uzunca bir süre etkisini azaltmayı amaçlamaktadır.

3. Sultanın bizatihi görev verdiği fotoğrafçıların yaptıkları ile modern devlet algısının oturtulması noktasında fotoğraf sanatı ve tekniği itibariyle propaganda aracıdır.

Bu çalışmanın yöntemi ve hipotezleri ışığında kabul ettiği varsayımlara bakacak olursak,

1. Çalışmada izlenen hipotezler ve amaçları birbirleriyle örtüşmektedir.
2. Seçilen basın yayın organının temsiliyeti çalışmanın amaçları kapsamında genellenebilirdir.

Son olarak bu çalışmada geçerli olan sınırlılıklar

1. Çalışmada kullanılan Servet-i Fünûn albümleri Ankara Milli Kütüphane ve İstanbul Atatürk Kitaplığı resmî sitelerindeki kaynaklarla sınırlıdır.
2. Çalışma boyunca yapılan araştırma neticesinde varılan yargılar Serveti Fünûn ile sınırlıdır ve tüm basın yayın organlarını kapsamaması gibi genelleme yanıltıcı olabilir.

Yukarıda sıraladığımız bu kuramsal çerçeve ile çalışma üç ana bölümden oluşmakta olup, genel hatlarının çizildiği ve hipotez, amaç, yöntem, model ve varsayımların açıklandığı giriş bölümünün ardından meşruyet bunalımı bağlamında, birinci bölümde II. Abdülhamid döneminden basın örnekleri incelemesi yapılmıştır. Tarihsel süreç takip edilerek kendisinden önceki birikimin takip edilmesi, matbuat yasakları ve diasporadaki Türk Basını genel perspektiften incelenmiştir. Ardından gelen ikinci bölümde evrensel sergiler ile uluslararası arenada, kamusal alandaki temsiliyet süreçleri ile iç siyasette doğrudan bağlantı kurularak karşılıklı yürüyen süreçler tartışılmıştır. İncelememizin ana omurgasını oluşturan üçüncü bölümde ise örnek olarak Servet-i Fünûn dergisinde inceleme fırsatı bulduğumuz 12 farklı başlık ile ayrıntılı bir şekilde üst kısımda teorik zeminini hazırladığımız çalışmayı uygulama alanı bulan başlıklar tartışılmaktadır. Sonuç bölümünde ise çalışmada ortaya çıkan bulgular ışığında ilk bölümünde bahsedilen amaçlara ne kadar ulaşıldığına yönelik yargılarda bulunmaktadır. Görsellik üzerinden hâkimiyet anlayışının pekişmesine yönelik bir takım çıkarımlarda bulunarak örnekler üzerinden benzer süreçlerin aynı dönem içerisindeki devletlerde de görüldüğü vurgulanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEŞRUIYET BUNALIMI BAĞLAMINDA II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİBASINI

1.III. Abdülhamid Dönemi Öncesi Osmanlı Basını

Osmanlı İmparatorluk tarihinin 19. asrın ilk çeyreğini incelediğimizde toprak genişliği ve hâkimiyeti altında barındırdığı nüfus çeşitliliği ile Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın5 büyük imparatorluğu arasında yer almaktadır. Balkan toprakları ile Karadeniz'e hâkimiyeti, Akdeniz'den Hicaz'a uzanan toprakları ile çok geniş bir alanı yönetmeye çalışmaktadır. Haberleşme araçlarının ilkel düzeyde yapıldığı bu dönemde, Avrupa'da gerçekleşen Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni dengelerde Osmanlı İmparatorluğu, Fransız İhtilali'nin getirdiği 'Ulusların kendi kaderini tayini' ilkesinden en çok zarar gören devlet olmuştur. Bağımsızlıklarını kazanmak için büyük devletlerin destekleri ile birçok isyan ve ayaklanma hareketi olmuştur.

Avrupa'da Sanayi Devrimi ile tarıma dayalı ekonomiden buhar tekniğinin makine yapımında kullanılması ile sanayi ürünlerine dayalı üretime geçilmiş, bu gelişmenin etkisi ile toplum yapısı, Raymond Aron'un ünlü kitap başlığı ile 'Sanayi Toplumu'² olarak anılır olmuştur. 1450'lerde beliren basımevleri, takip eden yüzyıl boyunca Avrupa'nın her yanına yayılmış, süreli yayın olarak ancak 17.yüzyıl başlarında belirmiş, 18.yüzyılda da günlük gazete deneyimi gelişmiştir. Basımevinin ve dolayısıyla basının gelişimine dikkat edilirse teknik yeniliklerle birlikte gelişmiş, toplumsal yapının ihtiyaçlarına dönük olarak toplumda yerini almış, yüksek tirajları yakalamıştır.³

Avrupa imparatorluklarında basının günlük olarak basım/dağıtımı ile toplumda karşılık bulması istenen özelliklere bakılacak olunursa;

- Özellikle konuşulanla yazılanın yakınlaştırılması,

² Raymond Aron, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1978.

³Ünal Sakman, Babıâli Hatıraları, İstanbul, Akış Matbaası, 2008, s.98.

- Dile dayalı milliyetçiliğin belirmesi,
- Toplumsal öğede bireyin vurgulanması,
- Yayılması istenilen bilginin daha geniş kesimlere ulaşması,
- Uzman yazar kadrolarının oluşumuna ön açmak,
- Din de kilisenin üstünlüğünü kırmak,
- Sansürün belirmesi ile basını yönlendirilmesi. ⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa basını ile olan ilişkisinde karşılıklı etkileşim üzerinden olmuş, çıkarları için kullanabileceği durumlarda basının yayıma izin verdiği gibi (ör. Fransız ihtilali haberli gazetelerin İstanbul'da dağıtılması)⁵ bazen de dağıtılmasına engel olmuştur. (ör. Rumların ayaklanmaları için Fransızların bastığı bülten ve bildirilerin yasaklanması)⁶ Osmanlı Mısır'ının 1789'da Napolyon tarafından işgali ile propaganda aracı olarak Arapça, Türkçe ve Fransızca basılan bültenler ve gazeteler karşısında III. Selim tepkiyle karşılansa da, pek bir şey yapamamıştır.

II. Mahmud'un iç çekişmeler neticesinde tahta geçişi, ayrıca Ruslarla olan savaşların uzaması ve yenilgiyle neticelenmesi, imparatorluğun yenilik alanında aktif bir siyaset izlemesine engel oluyordu. II. Mahmud'un ayanlarla olan hesaplaşmasının hemen akabinde 1821 tarihli Yunan isyanı dolayısıyla Avrupa basınında yer alan Osmanlı-Türk düşmanlığı, sultanın uğraştığı farklı türden problemlerin en can alıcı noktasını teşkil ediyordu.

Türkiye'deki ilk Fransızca gazete olan *Le Spectateur Oriental*, İzmir'de 1821 yılında yayımlanmaya başladı. Alaxandre Blacque isimli bir avukat tarafından çıkarılan gazete, dış haberlere geniş yer ayırarak haftalık ve dört sayfa olarak yayımlanıyordu. Yunan isyanı sırasında Fransız hükümetinin genel siyasetinden ayrılarak Osmanlı hükümetini desteklemesi ile Fransızlar kapitülasyonlara dayanarak gazeteyi kapatma kararı almak için bastırırlar. Fransa'yla birlikte İngiltere ve Rusya'ya sert eleştiriler yönelten gazete, 1824 yılında kapatılır. Osmanlı hükümeti gördüğü bu destekten ötürü çok hoşnut olur,

⁴Kral Çıplak-Türk Basınına Eleştirel Bir Bakış Denemesi, Ed. M. Bilal Arık, İstanbul, Tablet Kitabevi, 2005, s. 38.

⁵Tanzimat Basınının Dili, Perihan Ölker, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2016, s.78.

⁶Perihan Ölker, a.g.e., s.79.

Avrupa'ya sesinin duyurulmasını sağladığını düşünerek resmi bir yayın organına sahip olduğunda Avrupa'da oluşabilecek imparatorluk aleyhindeki düşünceye muhalefet etmenin ne türden faydalar sağlayacağına şahit olur.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın modernleşmesi için Avrupa'daki teknik-askeri yenilikleri ve basını yakından takip etmiş, kendi çalışmalarını duyurmak, yasal uygulamalar ile resmi bildirimleri yayınlamak üzere Osmanlı topraklarındaki ilk Türkçe-Arapça gazete olan *Vakâyi-i Mısıriyye*'yi⁷ 1828 yılında yayınlamaya başlamıştır. Fransa'da eğitim görmüş kişileri başına getirerek gazetenin yayın politikası ile yakından ilgilenmiş ve kamuoyu oluşturma yoluna gitmiştir.

Şekil 1: *Takvim-i Vekâyi*

II. Mahmud'un Yunan bağımsızlığını tanımaması sonrası Akdeniz'e inen Rus donanmasındaki filoya İngiliz filosu ve daha sonra Fransız filosu eklenip Navarin'de Mısır ve Osmanlı donanmalarını büyük oranda yok etmesi ile Osmanlılarindenz gücünden yoksun olmakta kalmayıp, Avrupalı devletlerarasında yalnız kaldığını da göstermektedir. İzmir'deki gazetelerin de kapanması ile uzun zamandır tasarladığı projesi, resmi yayın organı *Takvim-i*

⁷ Orhan Koloğlu, İlk gazete ilk polemik: Vekayi-i Mısıriye'nin öyküsü ve Takvimi Vekayi ile tartışması, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1989, s. 98.

*Vekâyi*⁸, 1831 yılında yayımlanmaya başladı. *Takvim-i Vekâyi*'nin ilk nazırı olarak da, Sahafılar Şeyhizâde Esad Efendi getirilir.⁹ Kendisi Osmanlı vakanüvisti olup *Üss-i İnkılab*, *Üss-i Zafer* gibi kronik eserler kaleme almıştır. Resmi tarihçilikten resmi gazeteciliğe bir geçiş yapmıştır.

II. Mahmud'un *Takvim-i Vakâyi*'yi imparatorluk göstergesi olarak Fransızca, Arapça, Ermenice, Farsça, Rumca ve Bulgarca dillerinde nüshalar çıkarması, gazetenin uzun zamandır düşünüldüğünü göstermekle birlikte içeriğinin daha kapsamlı olması ile *Vakâyi-i Mısriyye*'ye göre daha geniş ufukludur. Gerek mizanpajındaki ayırıcı tasarımı gerekse de hâkimiyet alanındaki ulusları temsil etmesi konusunda farklı dillerde yayımlanması gibi belirgin özelliklere sahiptir.

Osmanlı ve Mısır yönetimleri arasındaki siyasi ve askeri çekişme/çatışma artık basına da taşınmış, Türk, Osmanlı ve İslam tarihinde ilk kez basın polemigi yapılır olmuştur.¹⁰ Mehmed Ali Paşanın giriştiği bu basın polemigi, Mısır'ın askeri ve siyasi yeniliğindeki elde ettiği üstünlüğü gölgelemiş, II. Mahmud'un *Takvim-i Vakâyi*'nin Fransızca nüshası *Moniteur Ottoman*'ın başına, daha sonra Şura-yı Devlet'e kadar yükselmiş bir Osmanlı Levanteni olan Alaxandre Blacque'ı getirerek *Vakâyi-i Mısriyye*'ye fark atmakla kalmamış, gazetenin Avrupa'da yayılıyor olması ile basının önemini anlamamış olan yönetici sınıfa da ayrı bir ders vermiştir.

Şekil 2: Ceride-

i Havâdis

⁸Orhan Koloğlu, *Takvimi Vekayi: Türk basınında 150 yıl: 1831-1981*, Ankara, Çağdaş GazetecilerDerneği, [t.y.], 192 s.

⁹ TDV İslam Ansiklopedisi, c. 11, s. 343.

¹⁰ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Basını, İçeriği ve Rejimi*, s. 54.

Mehmed Ali Paşanın resmi dergisinin Fransızca nüshası da *Moniteur Egyptien*'i 1833 de yayın hayatına girecektir. İstanbul ve Kahire'de basın alanında görülen bu yenilikler, İran'ı da etkileyecek olup 1837 yılında İran'ın ilk resmi gazetesi *Ahbâr-ı Vakâyi* yayınlanmaya başlayacaktır.

1840 yılından itibaren Osmanlı basın hayatına, devletten destek alması dolayısıyla yarı resmi gazete olarak anılan *Ceride-i Havâdis* katılır. William Churchill tarafından çıkarılan gazete, siyasi ve ekonomik haberlere yer vererek seçkin zümre tarafından takip edilmiştir. Haftalık olarak yayınlanan gazete daha sonra on günde bir olarak yayınlanmış, 1864'de 1212 sayıyı geride bırakarak kapanmıştır.¹¹

Osmanlı topraklarında yayınlanan bu gazetelerin ortak özelliklerine bakıldığında Müslüman reyanın hoşuna giden ve Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanının ilkelerinden güç alan yayınlar yapmışlardır. Elde edilen ihsanları kaybetmemek düşüncesiyle eleştirel olmaktan uzak, devlet erkânı hakkında saygılı ve bağlılık gösteren ifadeler kullanmaya özen gösterilmiştir. Gazetelerin yayınlanması dolayısıyla dil/edebiyat üzerine yapılan araştırmalar artmış, gazete ve gazetecilerin rolü de ayrı bir unsur olarak hissedilir olmuştur. Bunun neticesinde, denetleyici bir unsur olarak Encümen-i Dâniş 1851'de kurulmuştur.

Bu dönem gazetelerinin geniş kesime ulaşması önündeki engeller arasında sayabileceğimiz ana unsur, milletler sisteminde yer alan toplulukların anadillerinin Türkçe olması dolayısıyla Rumca, Ermenice ve Bulgarca dillerinde yayınlanan gazetelerin okunmasında zorluk çekilmesidir. Hatta Rum ve Ermeni millet temsilcilerinin kendi dillerinde gazete basmaması, sebep olarak da kendi milletlerinin yazılı alfabeye aşina olmadıkları için anlayamadıklarından şikâyet etmesiydi. Arapların yoğun yaşadığı bölgelerde de Türkçenin baskın olması dolayısıyla aynı durumla karşılaşan Encümen-i Dâniş, milletlerin kendi dillerini öğrenmesine dönük eğitimlere başlama kararı almıştır. Bu da, Türkçe'nin elimine edilmesi ve ulusların dile dayalı milliyetçilik dalgalanmasına kapılmalarının

¹¹Ünal Sakman, a.g.e. s. 75.

önünü açmıştır.¹² Balkanlardaki hareketlenmelerde Slavca, Rumca, Latince çekişmeleri, ulusçuluk kavgalarının en kanlılarının oluşmasında büyük ölçüde etken olmuştur.

1.2 Basın Yasası İhtiyacının Belirmesi

1850'li yıllara gelindiğinde Osmanlı Basın tarihi yirmi yıllık tecrübesi, kendi imkânları ile ayakta durup duramayacağı henüz kestirilemeyen, devlet desteği ile haftalık ve/veya on beş günde bir yayımlanabilen bir vaziyettir. Uluslararası sahada Rusya'nın boğazlara inme ve 'hasta adamın' mirasına konmak istemesi, Avrupa devletleri tarafından Osmanlıların varlığının kabul edilmemesi, Eflak ve Boğdan'ı işgale girişilmesi, hemen ardından Kırım Savaşı'nın (1854) patlak vermesi gibi gelişmeler basında geniş yankı bulur.

Kırım Savaşı dolayısıyla Avrupa devletlerinden gelen gözlemci/gazeteci, teknisyen ve yazarlar Osmanlı İmparatorluk topraklarına akın eder.¹³ Yalnız savaşı değil, yıllardır üzerine konuştukları Türklerin nasıl bir toplum yapısına sahip olduklarını, uğruna savaş vererek ayakta kalmasına yardımcı oldukları Osmanlıların mirasından ne tür istifadeler sağlayabileceklerini Avrupa basınına açık açık yazarlar.¹⁴

Avrupa basınında yer alan bu haberlerin çevrilip Türkçe gazetelerde yayımlanmasında henüz bir yasak bulunmayışında ayrıca büyük tepki toplar. İster istemez basındaki tepkilerin yönü, gayrimüslim nüfusa yönelik tanınan ayrıcalıklara getirilir. Islahat Fermanı'nda (1856) gayrimüslim cemaatlerin statüsünün yeniden belirlenmesi memnuniyetsizlikle karşılanmış, özellikle Rum cemaati hem haklarından feragat edeceği hem de tebaası üzerinde *de facto* nüfuz

¹² Orhan Koloğlu, Osmanlı Basını, İçeriği ve Rejimi, s. 74.

¹³ Fatma Özyiğit Coşkun, Ottoman Official Discourse and Its Reflections during the Crimean War, (MA Thesis, Boğaziçi University, 2010), p. 15-55.

¹⁴ Orhan Koloğlu, Avrupa Kışkırcısında Abdülhamid, İstanbul, İletişim Yay., 6.bsk., 2017, s.73.

kaybedeceği düşüncesi ile yerli ve yabancı basında hükümete karşı alenen cephe alır, muhalefet eder.¹⁵

İstanbul'da *Levant Herald*¹⁶ gazetesi İngiliz sermayesinin çıkarlarını savunmak üzere 1858 yılında yayınlanmaya başlamış, Bâbîâliile uzun ve sert polemiklere girişmiştir. Benzer durum, Lübnan ve Beyrut'ta Arapça *Miratü'l-Ahvâl* (1855) ve *el-Saltanat* (1857) gazeteleri ile devam etmiş, bunlar dil/kamus araştırmaları ile yayın hayatına başlayarak Arap milliyetçiliğine doğru bir çizgi izlemişlerdir. Bu durum basın hürriyeti üzerinde belli bir düzenlemeye gidilmesinin zorunluluk halini almasını, 1854 -1856 yıllarında çıkarılan 'irade'lerle de ilk adım atılmıştır.¹⁷Bâbîâli'den izin alınmadan basım-yayın yapmanın yasak olduğu, yayınlananların da şer'i ve idari anlamda sakıncası olup olmadığını kontrol etmek üzere bir memur görevlendirildiği belirtilmiştir. Bu tedbirlere ek olarak 15 Şubat 1857 yılında 'Matbaa Nizamnamesi' ile düzenlemeye gidilerek, matbaa açmak isteyenlere *Meclis-i Maarif ve Zaptiye Nezareti tarafından yapılacak tahkikattan sonra Sadârretten istizan ile Zaptiye tarafından izin senedi verilecektir.* (m.19)Yabancılar için gazete imtiyazı da yine aynı muameleye tabi edilmiştir(m.6). Alınan bir diğer karar, nizamname aksine davrananların basımhaneleri Zaptiye Nezareti ile valiler tarafından derhal kapatılacak (m.9) ve sahiplerinin ceza kanununa göre (m. 137,138 ve139) cezalandırılacakları belirtilmiştir. Ayrıca ek bir madde ile bu nizamnamenin yayınlanmasından altı ay içerisinde ruhsatsız olanlar için ruhsat başvurusu yapması, aksi halde daha sonra ruhsat verilmeyeceği duyurulup, bütün matbaaların takibe bağlanması istenmiştir.¹⁸Hemen belirtelim, 1857 yılında henüz *Ceride-i Havadis* ve *Takvim-i Vekâyigibi* iki gazete yayımlanmakta olup ilk gazetenin haftalık baskısı 200 civarındır.

¹⁵ Bülent Varlık, Yerel Basımın Öncüsü: Vilayet Gazeteleri, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 93.

¹⁶ Levant Herald gazetesi hakkında şu konu üzerine yapılan çalışma için bkz, Burhan Çağlar, Brief History of an English-Language Journal in the Ottoman Empire: The Levant Herald and Constantinople Messenger (1859-1878),(Yüksek Lisans Tezi, University of Toronto,2017) 28-52 s.

¹⁷Hasan Refik Ertuğ, Basın ve yayın tarihi : ilk devirler, t.y., İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1955, 1. fsk., s. 34.

¹⁸ Server R. İskit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, İstanbul, 1936, s. 846-847.

1860 yılında ilk resmi Türk gazetesi *Tercümân-ı Ahvâl*¹⁹ yayınlandığında Osmanlı basın tarihinde farklı bir dönem başlar. Osmanlı basın tarihi, 1727’de matbaanın gelişi ve ilk kitap baskısını yapıldığı 1729’dan bu yana geçen 130 yıl sonrasında, okur-yazar bir kamuoyunun oluşumunun ilk nüvelerinin atıldığı dönemdir. Artık resmi haber ve duyuru gazeteciliği yerine düşünce ve tartışma gazeteciliği yapılacağı duyurulur. Âgâh Efendi (m. 1832-1885) tarafından çıkarılan *Tercümân-ı Ahvâl* gazetesinin önde gelen yazarları Ziya Bey, Ahmed Vefik Paşa, Hasan Suphi Efendi ve İbrahim Şinasi (1826?-1871) gibi dönemin önde gelen kalem erbablarıdır.

Tercümân-ı Ahvâl, dış politikadan mali sorunlara, Avrupa’dan alınacak borçlar ve sarrafların oyunları ile haksız kazanç sağlanmasına kadar geniş yelpazede seyreden konuları gündeme getirir. Gazetede tefrika edilen tiyatro, roman ve/veya hikâyelerin kitaplaşması da sonraki süreçte gerçekleşir. Örneğin ilk tiyatro eseri *Şair Evlenmesi* bunlardandır.

1862 yılında Şinasi tarafından çıkarılmaya başlanan *Tasvir-i Efkâr*²⁰, Âgâh Efendi’nin çizgisini bir adım daha ileri götürmek daha zengin içerikli haberler yapmak isteyerek İstanbul’un sıkıntılarından, mali reformlardan örnekler vererek eleştiriler yapar, Fransızca gazetelerden çeviriler yayınlar. Dış basın konularında, örneğin Rusya’nın Kafkaslar ve Polonya politikası hakkında haberler yapar ve ilgiyi üzerine öyle çeker ki, o dönem için 24 binlik tiraja ulaşır. Bahsi geçen dönemde kahvehane ve vapurlarda bir gazeteyi birden çok daha fazla kişinin okuduğu göz önüne alınırsa, okuyan kamuoyu yolunda önemli bir merhaleye geldiği kabul edilir.

İki yıl arayla yayımlanan bu iki gazete, geniş bir alanda gücünü hissettirerek dil üzerinde de etkili olarak sadeleşme eğilimine hız kazandırmıştır. Şinasi *Tercümân-ı Ahvâl*’e yazdığı mukaddimenin bir yerinde gazeteyi “umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede” kaleme almanın gereğine işaret

¹⁹ Server R. İskit, Hususi ilk Türkçe gazetemiz *Tercüman-ı Ahval* ve Agâh Efendi, Ankara, Ulus Basımevi, 1937, 56 s.

²⁰ *Tasvir-i Efkâr* Gazetesi hakkında şu konu üzerine yapılan çalışma için bkz., Nejdet Hayta, Tarih Araştırmalarına Kaynak olarak *Tasvir-i Efkâr* Gazetesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2018, 1071 s.,

etmiştir.²¹Osmanlı basındaki dilde sadeleşme ile birlikte yabancı kelimeler dilimizde yer bulmaya başlamış, gazete, familya, kolera, fabrika, ceneral, sigorta vb. Öyle ki sadece gazete için ceride, jurnal ve mevkute gibi yeni kelimeler kullanılır olmuştur.

1750’lerde III. Napolyon tarafından hazırlattırılan Fransız Basın Kanunu’ndan esinlenilerek 31 Aralık 1864 (2 Şaban 1864)’de Matbuat Nizamnamesi çıkarılır. Gazete çıkarma ve devretme usullerini düzenleyerek imparatorluk sınırları içerisinde daha rahat hareket eden yabancı dildeki basınla Türkçe yayın yapan basına eşit şartlar getirerek 1857 tarihli Nizamname ile karara bağlanan sansürü hafifletiyordu. Bununla birlikte, yabancı basın üzerindeki yetki uygulama ve takip için herhangi bir girişim karşısında, yabancı elçiliklerin ‘*basın özgürlüklerinin karşısında sınırlayıcı herhangi bir yasa bulunmaması*’ da, 1864 Nizamnamesi’nin getirilmesini gerektiriyordu. 24 Temmuz 1908 yılına kadar bu nizamname genel hatları ile yürürlükte kalmıştır.²²

Bu dönem Bâbîâli’yi en çok tedirgin eden şeylerin başında, yabancı basınla karşılaşılan sorunların kendi konsolosluk mahkemelerinde yargılanarak sonuca bağlanması gibi isteklerle kapitülasyonların alanının genişlemesinin isteği idi.²³ Bu minvalde hazırlanan nizamnamenin 3. maddesinde belirtildiği üzere yerli basın ile yabancı basın arasında herhangi bir fark gözetilmeyeceği belirtilmiştir.

Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa ile birlikte yeni bir aydın kuşağının basında görülmeye başlaması, basının Osmanlı toplum düzenindeki rolünün de artık okuyan topluma hitap eden basına yönelmesi idi.²⁴Tasvîr-i Efkâr ve *Tercümân-ı Ahvâl* ile birlikte *Muhbir* gazetelerine Fransızca *Courrier d’Orient* ile İngilizce *Levant Herald* gazetelerinin eklenmesiyle Osmanlı basınına hareketli eleştirileri ile tartışmalı gazete kupürleri kaplar olur. Hareketli eleştirilere örnek olarak Girit, Eflak-Boğdan meselesi, hükümetin mali durum, salgın hastalıklar,

²¹ Tasvir-i Efkâr, s.1, 27 Haziran 1862.

²²Münir Süleyman Çobanoğlu, Basın tarihimizde (ilave), İstanbul, Hür Türkiye Gazetesi, 1960, s. 37.

²³Enver Behran Şapolyo, Türk gazeteciliği tarihi : her yönüyle basın, t.y., Ankara, Güven Matbaası, 1969, s. 102.

²⁴ Beyhan Kanter, *Tanzimat Döneminde Muhalif Bir Gazeteci: Nâmık Kemâl*, Nâmık Kemâl-Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 416.

eğitime kadınların dâhil edilmesi, İstanbul yangınları ile tıp eğitiminde Türkçe kullanılması gibi konularsöz konusu ediliyordu.

II. Abdülhamid devri öncesine ait Osmanlı iç-yabancı basınına baktığımızda Girit meselesinde Bulgarların Osmanlı Devleti'nin yanında olmadığını ve Levant Times gazetesinin Bulgarca nüsha çıkartarak Bulgar milliyetçiliğini açık bir şekilde desteklediğini görmekteyiz. Bundan dolayı söz konusu neşriyatların Osmanlı nazarında basında ayrılıkçı bir yol izledikleri rahatlıkla söylenebilir. Diğer taraftan kendilerine Yeni Osmanlılar adını veren cemiyet de bu duruma sessiz kalmamakta ve kendi yazılarında gayri millî neşriyatlara cevaplar vermekteydi. Ayrıca hükûmetin de bu konuda pasif kaldığını belirterek devlete de eleştirilerde bulunmaktaydılar. Endişe veren bu durum halk ve devlet nezdinde giderek bir kopukluğun oluşmasına sebebiyet verdiğiinden hükûmet, Âli Kararname olarak bilinen kararnameyi devreye sokmuş ve Girit mevzusundaki eleştirileri frenlemek için birtakım tedbirlere başvurmuştur. Bu tedbirler arasında idârî kapatma cezası gibi yaptırımlar da yer almaktaydı. Fakat söz konusu kararnamede belirtilen bir diğer husus, bu yaptırımın geçici olduğu ve mücbir sebeplerin ortadan kalkmasından sonra kararname yürürlüğünün de biteceğı şeklindeydi. Her ne kadar yerli basın buna tepki göstermekte ise de, kararnamenin ilk icraatı olarak (1867) *Muhbir*²⁵ ve *Vatan* gazetelerinin kapatılması olmuştur. Birçok gazeteci İstanbul dışına gönderilecek, *Tasvîr-i Efkâr* ve *Tercümân-ı Ahvâl* yayınlarına son vermesi üzerine Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Bey gibi gazeteciler soluğı Paris'te almıştır. Avrupa'daki sürgün Türk basını da bu tarihten sonra Lyon, Paris, Cenevre ve Londra gibi merkezlerde ortaya çıkmıştır. (*Muhbir, Ulûm, İttihad*)

II. Abdülhamid dönemi basınında sıklıkla karşımıza çıkarılan sansür olgusu ve kurumu, görüldüğü üzere kendisinden önceki dönemden miras kalmış olup insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. II. Abdülhamid'in etkin bir şekilde kullandığını yadsımayarak belirtelim ki yalnız basında değil basılı yayınlarda muzır neşriyat olarak adlandırılan birçok yayında sansür olgusu uygulanmıştır. Âli

²⁵ Muhbir Gazetesi hakkında şu konu üzerine yapılan çalışma için bkz., Zeki Taştan, Muhbir Gazetesinin Sistemik Tahlili, Yayınlanmamış (Yüksek lisans Tezi, Yüzüncü yıl Üniv.,1994) 157 s.

Paşanın kararnamesi ile kapatılan süreli yayınlara *Utarit*, *Âyine-i Vatan*, *Muhîb*, *Kevkeb-i Şarkî*, *Terakkî*, *Basîret*²⁶ gibi birçok önemli tiraja ulaşmış gazeteleri ekleyebiliriz.

II. Abdülhamid dönemine kadar olan basın yayılması ile ilgili en önemli gelişmelerden sayabileceğimiz şey, vilâyet basımevlerinin devlet eliyle desteklenerek yayılması olmuştur. Vilayetlerde olup bitenlerin bu yerel basında yer alarak geniş halk kesimlerine ulaşması noktasında büyük bir atılım gerçekleştirilmiştir. İlki Tuna'da gerçekleştirilen vilayet gazetelerine Selanik, Eflak, Trabzon örnek gösterilebilir. Öyleki vilayet basımevlerinin ulaştığı sayı 25'i geçer.²⁷Semtine göre birden çok dilde yayın yapanı olduğu gibi tek dilde yayın yapan gazetelere de rastlarız. Bu dönem okuryazar oranı hakkında nicelik anlamında elimizde istatistiki bir rakam olmamakla birlikte, tarih boyu kıraathanelerin yoğun ilgi görmesi nedeniyle, basılan süreli yayınların baskı sayısından çok fazla okunmasına bu mekânların imkân sağladığı düşünülmektedir. Yalnız Orhan Koloğlu'nun belirttiğine göre mütareke döneminde %4 hatta %2'ye kadar düşmüştür. Öncesi için de %8'i pek geçmediğini belirtir.²⁸

1.3 Osmanlı'da Meşruiyet Bunalımı Tartışmaları

Osmanlı İmparatorluk tecrübesi, kuruluşundan beş yüzyılı aşan zaman dilimine değin karşılaştığı muhtelif olaylarda sergilediği yönetim/idare yaklaşımı, birçok açıdan zenginlik göstermekte olup, hâkimiyeti altına aldığı çok dinli ve çok kültürlü tebaanın yönetiminde büyük bir tecrübe birikimine sahiptir. 19.yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen Viyana Kongresi sonrası Avrupa imparatorlukları içerisinde yer almanın gerekleri olarak, meşruiyet bunalımının beraberinde getirdiği iktidar problemini aşmak için başta sultanların önderliği ve hükümet politikalarının sonucu ileyasama, taşra idaresi, cemaatler arası ilişkiler ile siyasi

²⁶ Byüzyilet Gazetesi hakkında şu konu üzerine yapılan çalışma için bkz., İlhan Yerlikaya, XIX. yüzyıl Osmanlı siyasi hayatında Byüzyilet Gazetesi ve Cermenizm Panislamizm Panslavizm Osmanlılık fikirleri, (Doktora Tezi- Van Yüzüncü Yıl Üniv.,1994) 250 s.

²⁷ Atilla Girgin, Türk basın tarihinde yerel gazetecilik, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2001, s. 87.

²⁸ Orhan Koloğlu, Osmanlıcadan Türkçeye Okuryazarlığımız, İstanbul, Tarihçi Kitapevi, 2015, s. 294.

alandabir dizi yeniliklere/değişikliklere gidilerek imparatorluğu yeniden şekillendirmek istemişirler.²⁹

Bu yeni uygulamalar imparatorluğun ömrünü bir yüzyıl daha uzattı ise de, gerek Rus ve Fransız imparatorlukları ile olan ilişkilerde gerekse de İngiliz İmparatorluğu ile olan ilişkilerde, Müslüman imparatorluk tecrübesi ve temsiliyeti gerileyerek imparatorluğun dışlandığı, kabul görmediğini yönetici elit tarafından acı bir şekilde fark edilmiştir. Bu fark edişin en acı görüngelerinden biri, kendi tebaası olarak gördüğü gayri müslim milletlerin nezdindeki meşruiyet ve iktidar problemleri ile yüzleşmek olmuştur. Her ne kadar bir dizi düzenleme (Islahat Fermanı, 1839 ve Tanzimat Fermanı, 1856) ilan edildi ise de, ne içeride ne de dışarıda istenilen sonucu elde etmede istenilen başarıyı sağlayamadı.³⁰

Fransız ihtilali sonrası Avrupa’da yayılan ‘ulusların kendi geleceklerini belirleme’ ilkesimüslim-gayrimüslim çokuluslu yapısıyla Osmanlı İmparatorluğu’nu pek yakındanilgilendiriyordu. Yaklaşık 500 yıldır geniş topraklar fethederek farklı milletleri hükümlanlığı altına alıp yöneten imparatorluk, bu farklı durumla baş edebilmek için bir dizi farklı yol arayışlarına girerek nihayet 1876 yılında, Fransız ihtilalinden yaklaşık 90 yıl sonra, Anayasal Meşruti yönetime geçtiğini Avrupalı devletlere duyurdu.

Anayasanın ilanını özellikle İstanbul Konferansı’nın Haliç’te Tersane-i Âmire-Bahriye Nezareti’nde toplantısının ilk gününe denk getirilmiş, bu şekilde Avrupa devletlerinin (Prusya, İngiltere, Fransa ve Rusya) reform baskılarını azaltacağı, iç işlerine karışılmayacağı düşünülmüştü. Anayasal düzen 100 pare top atışı ile duyurulmuş, fakat Avrupalı devletler bu yeniliğe pek itimat etmemişlerdir.³¹

III. Napolyon’un milletlerarası Paris Sanayi Sergisi’ne SultanAbdülaziz’i davet etmesi ile Avrupa seyahatine yanına aldığı yeğeni II. Abdülhamid, Paris

²⁹ Carter Findley, *Tanzimat, Türkiye Tarihi –Modern Dünyada Türkiye 1839-2010*, haz. Reşat Kasaba, c.4, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.41.

³⁰ II. Abdülhamid’in tahta çıktığında karşılaştığı mali problemler ve ilk on yılındaki görülen ilerleme için bkz. Engin D. Akarlı, *Economic Policy and Budget in Ottoman Turkey, 1876-1909*, *Middle Eastern Studies*, 1992, sy. 28, s. 443-476.

³¹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 16. Bsk., 2011, s. 328-335.

sonrası Britanya kraliçesinin davetlisi olarak İngiltere ve Belçika üzerinden Viyana'ya uzanan seyahatinde Avrupa başkentlerinde gördüklerinden çok etkilenir.³² İlk defa bir Osmanlı sultanının Avrupa seyahatine çıkması bakımından tarihi önemi olması bir yana, titiz dikkati ile gördüklerine odaklanan II. Abdülhamid, Tahsin Paşa'ya kendisini en çok etkileyen yeniliklerin başında elektriğin Avrupa şehirlerinde bu kadar yaygın kullanımını olarak belirtir. Tahta geçmeden önce de muhtelif Avrupalı sefirler ve devlet adamları ile devletin durumu hakkında uzun sohbetler eder, fikir alır. Akşam yemeklerini kumandanlar ve zabitlerle yemek, cuma selamlıklarında Fındıklı'dan Dolmabahçe'ye, Fatih'ten-Ayasofya'ya, Tophane'den-Mecidiye Camiine geniş yelpazede çeşitlilik seyrediyordu.³³ Çeşitli av törenlerine katılıp, fabrikaları denetlemeye dahi giden II. Abdülhamid, tahta çıktığında 34 yaşında olup ihtiyatlı, çalışkan ve zeki biridir. Kendisinden önce tahta olanların indirilmelerine (Sultan Abdülaziz ve V. Murat) şahit olması, etrafına karşı güvensizlik ve kuşku duygusunu hep canlı tutmasına sebep olmuştur. II. Mahmud'un kurmak istediği merkezi yönetimin Bâbîâlî'ye geçtiğinin farkında olup, tekrar sarayda kendi yönetimi altında toplaması gerektiğinin de gayet farkındadır.³⁴

Henüz tahta geçmeden önce kendisinden ilan etmesi istenilen Meşrutiyet'e sıkı sıkıya bağlı kalacağını ve imparatorluk yönetiminde ulusların haklarının korunmasının sultanlık güvencesi altında olacağını sözünü Midhat Paşa ve kabinesine vererek saltanata geçer. II. Abdülhamid, sultan olmadan önceki hayatı ile ilgili önemli bilgiler veren doktoru Âtîf Hüseyin Bey, sonraki hayatı ile ilgili, avcılığa merakı yüzünden sağ kulağının ağır işitmesi, kılıç kullanmadaki ustalığı ile eski tüfek koleksiyonu ve yüzmedeki övücünü paylaşır.³⁵ Sarayda kurdurduğu

³² Bu Önemli Seyahat hakkında şu eserlere bakınız, Nihat Karaer, Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa seyahati, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2003, 176 s. Ayrıca bkz. Cemal Kutay, Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1991, 223 s.

³³ Said Paşa, 2011, s. 83- 101.

³⁴ Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul, İletişim Yay., 2005, 19.bs., s. 119.

³⁵ Hüseyin Atîf Bey, Sultan II. Abdülhamid'in sürgün günleri (1909-1918) : hususi doktoru Atîf Hüseyin Bey'in hatıratı; hazırlayan Metin Hülagü, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003, s. 134.

tiyatro ile maiyetinde bulunanların modern tiyatro oyunlarını takip etmesini sağlamış, kendisinin de yazdığı oyunları oynatmıştır.³⁶

Osmanlı İmparatorluğu ile hâkimiyet alanları kesişen ve çoğu zaman da çatışan İngiliz, Habsburg, Prusya ve Rus imparatorlukları için hayati önemde olan 19.yüzyıl, sık sık çeşitli sebeplerle çıkan isyanlar neticesinde ulus devletlerin belirdiği ve sınırların yeniden şekillendiği, Ortadoğu ve Afrika'nın yeni pazarlar olarak bölüşülmeye başlandığı *uzunbir yüzyıldır*. Öyleki tarihçiler için bu yüzyıl, üzerinde çok fazla tartışma yapılarak geniş bir literatür oluştuğunu söyleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu için bitmek bilmeyen olaylar ve açmazları beraberinde getiren 19.yüzyıl, kendisine 'hasta adam' teşhisi koyulması, gizli ve/veya açık oturumlarda miras paylaşımına gidilmesi, imparatorluk içerisindeki uluslara garantörlük verilmesi gibi bir dizi zor durumla karşı karşıya gelerek 'imparatorluğun en uzun yüzyılı'³⁷ olmuştur. Bunun bariz sonuçlarından birisi, *Osmanlı Müslümanlarının büyük bir çoğunluğu, kendisini Osmanlı imparatorluğu ile özdeşleştiriyordu. Çünkü Avrupa'nın tecavüzüne karşı direnen son büyük Müslüman devletti.*³⁸

II. Abdülhamid döneminin ilk ve en kırılğan siyasi sınavını verdiği olay, Rusya ile olan 93 harbidir.³⁹ Rusya ile olan anlaşmazlığın çözülememesi dolayısıyla patlak veren 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı (tarihte daha çok 93 Harbi olarak bilinen), Balkanlarda ve Kafkaslarda kaybedilen geniş toprak parçasının yitirilmesinin yanında nüfus hareketliliği neticesinde Müslüman nüfusun Anadolu'ya göçmesi ile imparatorluğun idare politikalarının belirlenmesinde Müslüman nüfus öncelik kazanmıştır.⁴⁰

Savaş öncesi, savaş kararının arefesinde ve sonrasında gündem öyle hareketlidir ki, İngiliz ve Fransız basının yanında diğer Avrupalı büyük basın

³⁶ Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, İstanbul, Timaş Yay., 11. Bsm., 2017, s. 77.,

³⁷ İlber Ortaylı, İletişim yayınları, 2005.

³⁸ L. Cari Brown, International Politics and the Middle East. Old Rules Dangerous Game, Princeton, 1984, s. 67.

³⁹ Ahmed Mithat Efendi'nin olayın ateşinin sönmeden yayınladığı eseri için bkz., Zübdetü'l-Hakayık 93 Harbi'nin Arka Planı (Ciltli) Harbin Zuhuru, Safahatı ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2015, 375 s.

⁴⁰ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İstanbul, E Yayınları, 2010, s. 235.

kuruluşları var olan gazetecilerinin yanında fazladan muhabir gönderirler. Türkün Avrupa'dan kovulması gibi uzun süredir yapılan haberleri artık cepheden anında duyurmak istemektedirler.⁴¹ Bu dönemin olaylarını özetleyecek olursak:

- Bâbîâli, Meclis Umum toplantısında Rusya'ya savaş kararı alınır. (18 Ocak 1877)
- Midhat Paşa'nın Taif'e sürülmesi ve sonrasında vefatı.(5 Şubat 1877)
- Sırplarla barış anlaşmasının imzalanması. (28 Şubat 1877)
- Meclisi Mebusan'ın büyük törenle açılması. (19 Mart 1877)
- Rusya'nın savaş ilan etmesi. (24 Nisan 1877)
- Kafkaslarda Rus ordusunda karşı Kars'ta önce başarılı savunma fakat sonra yenilgi ve Erzurum'a doğru geri çekilme.(18 Kasım 1877)
- Balkan Cephesinde Rus ordusu Tuna'yı aşır Plevne'de Osman Paşa tarafından durdurulur, Plevne'nin düşmesiyle İstanbul'a kadar Rus ordusunun durduracak güç bulunmaması nedeniyle Edirne Ateşkesi imzalanır. (31 Ocak 1878)
- Meclisin II. Abdülhamid tarafından fesh edilmesi. (14 Şubat 1878)
- Rusların Yeşilköy'e yerleşmesi ile İstanbul'u işgal ihtimaline karşı İngiliz donanmasının İstanbul Boğazına girmesi.
- Kars, Ardahan, Batum ve Balkanların büyük kısmının kaybedilmesi, Ayestafanos Antlaşması imzalanması. (3 Mart 1878)
- Ali Suavi'nin Çırağan Baskını gerçekleştirerek V. Murad'ı tahta tekrar geçirmeye çalışması. (20 Mayıs 1878)
- İngiltere'nin Osmanlı'ya destek vermesi karşılığında Kıbrıs'ı almak istemesi.(4 Haziran 1878)
- Berlin Anlaşması imzalanması, Balkan topraklarının bir kısmı geri alınması ile sonuçlanır fakat Avrupa devletlerinin denetimi daha sıkı koşullara bağlanır. (13 Temmuz 1878)

93 Harbinin en yıkıcı sonucu; hiç kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının/çöküşünün son aşamaya geldiği ve kimin ne/nereleri alacağı

⁴¹ Orhan Koloğlu, a.g.e., 2016, s.32.

tartışmalarının Avrupa devletlerinin nezdinde gün yüzüne çıkması olmuştur. Rusların Doğu Anadolu'yu imtiyaz bölgesi olarak ilan etmeleri, İngilizlerin Mısırsonrası Kıbrıs'ı işgali, Fransızların Tunus'u işgali ve İtalyanların Trablusgarp ve Kızıldeniz'e asker çıkarmaları, Avusturya'nın Bosna-Hersek işgali ile Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi yeni kurulan Balkan devletlerinin topraklarını genişletmeye çalışmaları... Bütün bunlar, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucu ortaya çıkan durumun birer neticeleridir. Yaklaşık 230.000 kilometrekare toprak kayıpları ve 5-6 milyon nüfusun yer değiştirmesi⁴² ile İstanbul'a yoğun bir Müslüman nüfusun yığılmasının getirdiği bunalım, Osmanlı basınında Müslüman ahalinin yerinden edilmesinin yanı sıra cephelerden gelen haberlerle oluşan moral bozukluğuna tepki, tahta yeni geçmiş olan sultanın uğraşması gereken sıkıntıların başında geliyordu.

İktidarı süresince otokrat bir yönetimin araçlarını uygulamaya çalışan II. Abdülhamid'in yaptıklarına içten içe tepki olarak gelişen ve birtopluluk oluşturarak yasak yayınları takip ederek gelişen bir *nesil* oluşmuştur. İmparatorluğun başkenti İstanbul'daki büyük mekteplerde (Tıbbiye, Mülkiye, Harbiye) bir araya gelen ve yaş grupları yakın olan bu gruplar, *benzer hayalleri paylaşmakta, aynı umutları taşımakta ve aynı rüyaları görmekte*dirler. İlerleyen dönemde sultan ya da devlet için büyük sıkıntılar çıkaracak olan bu nesil dayanışması, ayrıca incelenmeyi gerektirmektedir.⁴³

II. Abdülhamid dönemi öncesi İstanbul'un, İslam dünyasının basın ve fikir merkezi olma gücünü yitirdiğini, İngilizlerin Beyrut ve Mısır'da başlayan basın hareketlerini kendi çıkarları için yönlendirmek amacıyla desteklemeleri büyük ana etken olmuştur. Bunun İslam dünyasındaki en büyük karşılığı, halife-sultanın eleştiren yayınların basında artık yer bulması idi. Özellikle hilafetin Kureyş kabilesinden olması gerektiği propagandası,⁴⁴ Türk-Arap çekişmesinin irdelendiği

⁴² Benjamin C. Fortna, II. Abdülhamid'in Saltanatı, *Türkiye Tarihi –Modern Dünyada Türkiye 1839-2010*, c.4, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s.80.

⁴³ Bu konuda bkz. Françoise Georgeon'un; Nesil Kavramı Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kemalist Türkiye'ye Geçişi Anlamada Anahtar Olabilir mi?, *Tarihsel Sosyoloji - Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar*, s. 71, Ankara, Dipnot Yayınları, , 2007.

⁴⁴ Bkz. Mehmed Said Hatiboğlu, İslam'da ilk siyasi kavmiyetçilik: hilafetin Kureyşliliği. Ankara, Kitabiyat, 2005, 134 s. Ayrıca bkz. Adnan Hoyladı, İslam hukukunda hilafetin Kureyşliliği

yazıların yayınlanması sultanı zor duruma sokmuştur. II. Abdülhamid bunlara gücü nispetinde karşılık vererek bu basımevlerini kapatmaya çalışmıştır, öyle ki kapattıramadığını da ülkeye girşinin önüne geçmeye çalışarak gümrüklerde el koydurmuştur.

1877-1909 arası dönemi basın üzerinde kurmaya çalıştığı sansür, gazeteci satın alma veya gazetelere belli ödenekler bağlama⁴⁵ gibi yöntemlerdesultanın basını denetim için uyguladığı ve geliştirdiği kontrol sistemi, kendisinden önceki sultanların uygulamalarından ödünç aldığı uygulamalar olup birer modern olgulardır. Öyleki dönemin yabancı kral ve/veya yöneticileri de bunu uygulamışlardır. Dönemin şartları itibariyle çok hareketli olduğu, Avrupalı devletlerin yalnız siyasi arenada çekişme içerisinde olmadığını, gazetecilerüzzerinden ekonomik yönden sansasyonel haberler çıkarmak için harekete geçirerek Osmanlı borsasının değer kaybı ile bir takım çevrelerin ciddi kazançlar elde ettikleri bilinmektedir. Öyle ki Mısır hidivi İsmail Paşa, 1865-1875 arası dönemde binlerce altını, İstanbul ve Avrupa basınına dağıtır.⁴⁶

Küresel ölçekte basının güçlü ve etkin olduğu merkezler olarak, dönemin kültürel hegemonyasının başkenti olan Paris ile dünya ekonomisinin merkezi Londra birincil öneme sahiptirler. Diğer merkezleri sayacak olursak Viyana, Brüksel, Berlin ve Frankfurt söylenebilir. Havas ajansı ile Reuters ajansı dünyanın herhangi bir noktası için işlerine geldiği gibi bir kamuoyu oluşturabiliyordu.

Avusturya-Macaristan'dan Prusya'ya, Rusya'dan İngiltere'ye ve hatta Balkan devletleri, İstanbul Galata'da ve Mısır'da bulunan bankerler ve gazeteciler aracılığıyla kamuoyu oluşturarak seslerini duyurmuşlar, bunun için gerekli olan muhbir, gazete, yazar ve/veya ajans satın almak, hatta işi milletvekili satın almaya kadar vardırırmışlardır. Bütün bunların yetersiz kaldığı noktada kendi sözcüklerini

tartışmaları ve Hindistan örneği, İstanbul, Rağbet, 2015, s. 174-203. Ayrıca bkz. Bekir TATL, Necmeddin ET-TARSÜS (Ö. 758/1357) VE Hilafetin Kureysjligi Hadisine Yaklaşımı, Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiri, yayımlanmış bildiri, Konya, 2017, s. 383-396.

⁴⁵ M. Nuri İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul, Der Yayınları, 4. Bsm, 1999, s. 270.

⁴⁶ Orhan Koloğlu, Havas-Reuters'ten Anadolu Ajansı'na, Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1994, s. 32,

yürütecek gazeteler, yayınlar çıkarttırırlar.⁴⁷ Ekonomik çıkar döngüsünün yanında özellikle içişlerinde ortaya çıkarılan karışıklıklardan faydalanılarak özerk bölge ilan edilen (Karadağ, Romanya ve Girit gibi) yerlerde yeni hâkimiyet alanları kurulmaya çalışılmıştır.

II. Abdülhamid dönemi basın alanında herhangi bir yasa veya kanunname düzeyinde yenilik uygulanmamış olup, 1864 Yasası ile Âli Kararnamesi yürürlükte kalmıştır.⁴⁸1876 yılından itibaren yayınlanan gazetelere bakacak olursak, *Efkâr*, *Çaylak*, *Sabah*, *Gazete-yı Maârif*, *Arkadaş*, *Osmanlı*, *Mir'ât-ı İber* aynı yıl içerisinde yayınlanır. Bir sonraki yıl *Hakikat*, *Derme Çatma*, *Muharrir*, *Medresetü'l-Edeb*, *Gazete-yı Fünûn-ı Askeriye* yayınlanır. 1878 yılında *Tercüman-ı Hakikat*, *Tercüman-ı Şark*, *Osmanlı*, *Gazete-yı Şark*, *Umran*, *Selamet*, *Ceride-i Mehakim* ve *Yadigâr* yayınlanır. 1878 yılında, *Tercümân-ı Hakikat*, *Gazetey-ı Ulûm*, *Bahariye-i Edebiyat*; 1879 de *Vasita-i Servet*, *Osmanlı*, *Bahçe*, *Musavver*, *Meşahir-i Âlem*, *Manzara-i İrfan*, *Mebahis-i Mütenevvia*, *Şark*, *Hazine-i Evrak*, *Gazete-yı Ebuzziya*, *Maariften Bir Seda*, *Gazete-yı Âsar-ı Edebîye* yayınlanır. 1880 de *Ziraat*, *Rehber-i Fünun*, *Hafta*, *Arkadaş*, *İbni Sinâ*, *Şümruhu Edeb Envar-ı Şarkıye*, *Gazete-yı Nevresdegân*; 1881 *Tarık*, *İnsaniyet*, *Vasita-i Terakki*, *Maarif*, *Musavver* ve *Türkistan* gazete ve gazeteleri neşredilir.⁴⁹

1876-1888 yıllarında neşredilen gazetelerlistesine göz attığımızda dikkat çeken husus, Tanzimat dönemi ile başlayan gazete neşriyatının büyüyerek devam ettiğiidir. Her yıla yaklaşık olarak on yayın düştüğü görülür.⁵⁰Nicel sayıdaki artan çeşitliliğin yanında, gerek basım kalitesi ve günlük neşriyatta yayın aralığının gelişimi, gerekse de içerik anlamında okuryazar toplum oluşturma yolunda nitelik yönü yüksek yayınlar da görülür. Tercüme odasında görev alan yazarların çevirileri ile Avrupa ve Rus büyük yazarların roman, piyes ve hikâye yayınları Osmanlı basımında yer bulur.

⁴⁷ Orhan Koloğlu, a.g.e. 1994, s. 43.

⁴⁸ Server R. İskit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, s. 43, Matbuat Umum Müdürlüğü, 1939.

⁴⁹ Server İskit, a.g.e., s. 53.

⁵⁰ Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, s. 63.

III. Selim ve II. Mahmud'un saltanatları ile birlikte başlayan sultan portrelerinin devlet dairelerinde bir hükümdarlık ve saygı uyandırma göstergesi olarak yer alması geleneği, Sultan II. Abdülhamid döneminde uygulanmamıştır.⁵¹ Tahta geçmeden ve/veya henüz tahta yeni geçmişken çekilen fotoğrafları dahi dolaşıma girmemiştir. Yerli basında yer almayıp yabancı basın tarafından basılan fotoğraflarında genç bir şehzade/sultanın dinamik bakışları vardır.

⁵¹ Selim Deringil, *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul, İletişim Yay, 2013, s. 78.

Şekil 3: Sultan II. Abdülhamid'in en çok kullanılan fotoğrafları. Üst sıradaki fotoğraf henüz Şehzade iken Abdullah Biraderler tarafından çekilmiş ve *L'illustration*'da yayımlanmıştır. (no 1750,9 Eylül 1876) Alt sıradaki fotoğraf W. D. Downey, Londra, 1867 de çekilip, aynı portre *Le Petit Journal*'de yayımlanmıştır.(no 327, 21 Şubat 1897)⁵²

⁵² Görüntülerin Gücü, Fotoğrafın Osmanlı İmparatorluğunda Yayılması ve Etkisi,1870-1914, iç. **Camera Ottomana, Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğraf ve Modernite,1840-1914**, Edhem Eldem, İstanbul, Koç Üniv. Yay., 2015.

1.4 Bir Dönem Klasığı Olarak Matbuat Yasakları

Basın hareketlerinin Osmanlı toplumunda yavaş yavaş yayılmaya ve bir karşılık bulmaya başladığı dönemde Meclis-i Maarif Kurumu, basılacak olan kitaplara ruhsat verme görevinin yanı sıra, 1857’de yayınlanan Matbaalar Nizamnamesi’ne göre, matbaa açmak için de Zaptiye Nezareti ile başvurulara bakacaktır. 1 Eylül 1869’da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, matbaaların taşraya kontrollü yayılması için Meclis-i Maarif Kurumu bünyesinde kurduğu Meclis-i Kebir-i Maarifi (m.131-132) ikiye ayırarak Daire-i İlmiye (m.134-135) ve Daire-i İdare (m. 138) olarak tanzim eder. Matbaaların taşrada izin için başvurularına ‘daire-i idare heyetinin taşradaki maarif müdürleri ile nezaret etmeğe mükellef tutuldu’ notu düşülür.(m.143)

II. Abdülhamid dönemi öncesi basın yayın hareketlerini takip ve soruşturma için kurulan bir diğer kurum Matbuat Nezareti’dir. Nazırlığına Takvim-i Vekâyibaş musahhihi olan Ahmet Lütfi Efendi tayin edilerek (1865) Encümen-i Teftiş ve Muayene kurumu kuruluncaya değin hizmet vermeye devam etmiştir(1882). Avram Vapurdi’nin 1880’de tayin edilmesi ile birlikte bir yandan Rumca matbuatı takip etmek diğer yandan da Dersaadet’te bulunan matbaalara mahsus işleri takip etmek işleri arasındaydı.⁵³

II. Abdülhamid tahta geçtiği bu siyasi ve askeri anlamda çalkantılı dönem, Osmanlı matbuatının ve neşriyatının da aynı oranda en yoğun olduğu dönemdir. Yurt dışından getirilen gazete ve kitapların sayıca artması ile içteki matbaaların yayın faaliyetlerinin fazlaşmasını döneme denk gelir. II. Abdülhamid, ilk elden Maarif Nezâretini Mekâtib-i Âliye, Mekâtib-i Rüşdiyye, Mekâtib-i Sıbyâniyye, Telif ve Tercüme ile Matbaalar olarak beş ana daireye ayırarak her birinin başına Meclis-i Kebir üyelerinden birilerini atar.⁵⁴ Konumuzla yakından alakalı olan Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi, Telif ve Tercüme Dairesi’nin yerine hizmete geçmiş olup, sansür kurumu olarak hizmet vermiştir. II.

⁵³ Ali Birinci, Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal, Kebikeç, 1995, s.302.

⁵⁴ Ali Akyıldız, Maarif-i Umumiyye Nezareti, TDV İslam Ansiklopedisi, c.27, s. 274.

Meşrutiyet'in 24 Temmuz 1908 ilanına kadar faaliyette olan kurum, üzerinde en çok tartışma yapılmış olan II. Abdülhamid dönemi kurumlarından⁵⁵

Sansürcü Hıfzı Bey

Şekil 4: Sansür Memuru Hıfzı Bey.

Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurumunun vazifelerini açıklayan Maarif salnamesine baktığımızda;

Matbaalar nizamnamesi mucebince tab'ı ruhsat-ı resmiye istihsalinden müstağni bulunan ilânat ve emsali bazı evraktan maada memalik-i mahrusa-i şahanede tab olunacak bilcümle kütüb-i diniye ve resail ve evrak-ı mütenevvia-i fenniye ve edebiye ile siyasâta müteallik olmıyan resâil-i mevkute ve resim ve levha ve madalya ve armalar ve memaliki şahaneye ithal olunacak matbuatı ecnebiyeden munderacatının mahzurdan selâmeti gümrük ve postanelerdeki memurini mahsusası tarafından kestirilemeyen kütüb ve resail vesaire Encümence tedkik ve muayene ve matbuat müfettişleriyle gümrük ve postanelerde bulunan

⁵⁵Hasan Refik Ertuğ, Basın ve yayın hareketleri tarihi, t.y., İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1959, s. 142.

muayene memurlarına icrayı nezaret olunur ve bilûmum kütüphaneler teftiş altında bulundurulurak kütub-i mevkutenin ziyandan vikayesine ihtimam kılınır ve kütubu matbuat ve ona müteferri muamelât ve hususat-ı nizamiye vesaire hakkında devair-i merkeziye ile taşralardan makam-ı celil-i nezarete vuku bulan istifsar ve istizahlar üzerine beyanı mukteza edilir.⁵⁶

Bu salnamede dikkati ilk çeken nokta, yalnız başkent İstanbul'da yayınlanacak dini ve/veya dini olmayan yayınların denetimi değil yurt dışından gelecek tüm yayınların da gümrük ve postanelerde denetime tâbi tutulacağına belirtilmiş olması ve bu nezaretin görev tanımına bağlanmış olmasıdır. Taşrada yayınlanacak veya dağıtılacak yayınların kontrole tabi tutulmasının arka planında, yerel birimlerde oluşabilecek ayaklanma/galeyanların önüne geçme isteği yatar.⁵⁷ Yayınların yanında kütüphanelerin de Maarif Nezaretine bağlı bu birimce denetlemeleri yapıp âdâb, ahlak ve siyaseten başka mahzurlarının bulunup bulunmamasının şahıs eli ile değil, bir heyetçe denetlenmesini sağlamıştır.

Encümen-i Teftiş ve Muayene mensuplarının kim olduğu ve icraatlarının neler olduğu hakkında pek bir çalışma yapılmamıştır,⁵⁸ fakat gerek Orhan Koloğlu ve Server R. İskit'in gerekse de Hıfzı Topuz'un basın tarihi kitaplarında bu kurumlar sansür kurumu olarak sıkça zikredilir.

Basın sansürünün en önde gelen kurumu olarak bahsettiğimiz Encümen, Türkçe veya diğer dillerde Osmanlı topraklarında yayınlanacak gazete provalarının her akşam Sansür Kuruluna teslim edilerek, çıkarılacak resim, paragraf veya cümleleri attıktan sonra tekrar bu provaları geri teslim ediyorlardı. Sansür Heyetinde bu işi yapan memurlar, gözden geçirdikleri gazetelerde zaman zaman çalıştıkları da oluyordu.

Yurtdışından gümrük ve postaneler aracılığıyla getirilen yayınların denetiminde Encümen-i Teftiş ve Muayene görevlendirilmekle birlikte, Dâhiliye Nezaretine bu görev, 22 Ocak 1888'de yayınlanan Matbaalar Nizamnamesi ile

⁵⁶ Server R. İskit, Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, Ankara, 1939, s. 93.

⁵⁷ Nuri İnuğur, Türk basın tarihi: 1919-1989, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti, 1992, s. 355.

⁵⁸ Ali Birinci, a.g.e., s. 305.

devredilmiştir.⁵⁹28 Aralık 1894'te yayınlanan nizamnamede bu vurgu devam ederken, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1895 yılında kurularak muhalefette yeni bir ses getirmesi, hükümet ve özellikle II. Abdülhamid tarafından daha sıkı önlemler almaya gidilmesine sebep olur.⁶⁰ Bundan sonra çıkarılan nizamname ve salnamelerde Zaptiye Nezareti'nden matbaaları daha sıkı denetime tâbi tutması, caydırıcı cezalar vermesi isteniyordu. Öyle ki 1899'dan1905'e kadar yeni hiçbir gazete ve gazete neşredilmeyip yalnız Saadet ve Ziraat gazeteleri yayımlanabilmiştir.⁶¹

II. Abdülhamid dönemi sansürünün bir diğer uygulaması, gazeteci ve matbaa sahiplerini çeşitli ödeneklerle yayınlarından vazgeçirmeye çalışmak, nişanlar vererek kendi politikasına kazanmak/çekmekti.⁶²Bu yolla birçok gazete ve dergi aylığa bağlanmış, gazeteci ve yazarlar nişan almıştır. Bunun kısa bir listesini de veren Hıfzı Topuz,⁶³19. yüzyılın bu gerçeğini yorumlar.

Osman Nuri'nin yayımladığı 'Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı' isimli eserinde, 'Serkâtib-i Hazret-i Şehriyâr Tahsin' imzasıyla Matbuat İdaresine gönderilen 8 maddelik yönetmelik, sansür tartışmalarında göz önünde bulundurulacak noktaların altını çizmektedir. Cevdet Kudret'in *Abdülhamit Devrinde Sansür*⁶⁴ kitabının 38-39. sayfalarında verdiği maddelerle Osman Nuri'nin kitabındaki orijinaliyle kıyasladığımızda Kudret'in bir madde fazladan yazarak artırdığını gördük. Orijinalinden kıyaslayarak yaptığımız ve dönemin siyasi-sosyal sıkıntılarına da işaret etmekle birlikte yönetim erkinin ne tür hassasiyetler gösterdiğinin altını çizen bu 8 madde ise şunlardır;

1. Her şeyden evvel âfiyet-i cihan-kıymet-i Hazret-i Padişâhî'ye mahsûlâtın ahvâline, Memâlik-i Şâhâne'de terakkıyat-ı ticâriyye ve snaiyyeye dair havâdis î'tâsı,

⁵⁹ Ali Birinci, a.g.m., s. 307.

⁶⁰ Muammer Göçmen, İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri (1889-1902), İstanbul, Kitabevi, 1995, s. 81-85.

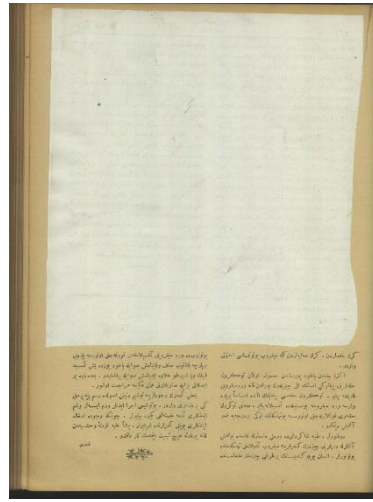
⁶¹ Server R. İskit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Matbuat Umum Müdürlüğü, 1939. s. 57.

⁶² Fatmagül Demirel, 2. Abdülhamid Döneminde Sansür, İstanbul Bağlam Yay, 2007, s. 43-100.

⁶³ II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.

⁶⁴ İstanbul, Milliyet Yay., 1977, s. 59-60.

2. Ahlak nokta-i nazarından neşrinde beis olmadığı devletlû Maarif-i Umumiyye Nâzırı Paşa hazretleri tarafından tasdik edilmedikçe hiçbir tefrikanın neşr edilmemesi
3. Bir nüshaya derc olunamayacak derecede uzun mukalât-ı edebiyeye ve fenniyye neşrine, ‘mâba’dı var’ yahut ‘mâba’dı yarına’ kelimelerinin istimaline müsaade edilmemesi
4. Bir makalede beyaz yerler ve noktalarla geçilen boş yerler bırakılması, bir takım faraziyyat-ı gayr-ı münâsibeye ve teşviş-i ezhâna sebep olacağı cihetle bunlara kat’iyyen meydan verilmemesi
5. Şahsiyyâta kat’iyyen meydan verilmeyip bir vali veya mutasarrıfın sirkat, irtikâb, katl veya şâyan-ı tekbih diğeri bir fiilin mürtekibi olduğu söylenecek olursa bunun sıhhati ispat olunamadığının beyânıyla ketmi ve neşrine asla müsaade olunmaması.
6. Vilâyât ahalisinden bir ferdin veya bir cemâatin, hükümetin işû-i isti’âlâtından şikâyeti ve keyfiyyetin mesmû-i âlî-i Padişâhî olmasını mübeyyin varaka ve istid’âlarının kat’iyyen men’-i neşri.
7. ‘Ermenistan’ kelimesi gibi tarih ve coğrafyaya müteallik esaminin zikri memnudur.
8. Ecnebi hükümdârânı aleyhinde vuku bulan sû-i fikir ashâbının nâ-be-mahal muazahât ve mütâleâtına sebebiyyet verebileceğinden bundan şiddetle tevakkî olunması.

Şekil 5 ve 6:
Servet-i Fünûn’un sansürlenmiş sayfa örnekleri.

II. Abdülhamid'in Yıldız Arşivi'ndeki gazete koleksiyonları arasında niceliksel oranı en büyük olanlarından birini, Britanya'da yayınlanan *The Times* gazetesinden, Fransız *Débats*'a, Avusturya, Rusya, Bulgaristan ve Sırp gazetelerine uzanan geniş yelpazedeki 90'a yakın dış basın kataloğu oluşturmaktadır. Avrupa basınının önemini farkında olan sultan, kendi meşruiyetini kabul ettirmek ve Osmanlı Devleti'nin büyük devletler nezdinde Müslüman bir devlet olarak ayakta kalmasına, olumlu haberler yaparak, aleyhte olanların hasarlarını azaltmaya yönelik faaliyetlerde/girişimlerde bulunmuştur. Özellikle *The Times* gazetesi Osmanlı Hariciyesini en çok zorlayan gazetelerin başında gelip, gazeteyle pek çok pazarlık yapıldığı görülmüştür.

II. Abdülhamid dönemi Yıldız Sarayı'nda Mabeyn Başkâtibi olarak uzun yıllar görev almış olan Tahsin Paşa, hatıralarında sultanın yabancı basında en çok önem verdiği gazeteleri *Times*, *Temps*, *Kölnichhe Zeitung*, *Tribuna* ve *Standart* olarak sıralayıp, gazetelerde yayınlanan makale ve yorum kısımlarının günü gününe Türkçeye çevrildiğini anlatır. Kendisine sunulan bu çevirileri inceleyen sultan, gerekli gördüklerine düzeltilmesi veya cevap verilmesi için basın müdürü, saray çevirmenleri ile bazı yazarlar aracılığıyla yanıtlar gönderir, dikkate alınıp alınmadığını da kontrol ederdi.⁶⁵

19. yüzyıl Osmanlı hariciyesinin çabaları ile oluşturmaya çalıştığı şey, sınırlardaki daralmaların neticesi ile gitgide yalnızlığa itildiğini düşünen devlet, dışarıda oluşturacağı olumlu imajla hayatta kalmanın yollarını aramasıdır.⁶⁶ Bunu sağlamak için yukarıda zikredilen yöntemlerin dışında şantaj, sık sık sultanın önüne geliyordu. Avrupa'nın önde gelen basın kuruluşlarında karşılaşılan durum, bireysel olarak gazeteci örneklerinde de sergilenir olmuştur. Ünlü Macar yazar Arminius Vambery, sultanın yakın dostluğunu kazanan, çift taraflı İngiliz Osmanlı casusluğu yapan bir oryantalisttir. 1888 yılı Ekim ayında sultanın kişiliği ve Yıldız Sarayı'ndaki çevresi ile alay eden bir makale yayınlayacağını söylentileri yayılmıştı. Viyana Osmanlı Sefaretnamesi girişimlerde bulunur, fakat

⁶⁵Tahsin Paşa, Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, İstanbul, Boğaziçi Yay., 2010, s. 78.

⁶⁶Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 151.

Vambery Efendi, makalesini Macarca ve İngilizce yayımlamakta ısrarcıdır. İlk başta inkâr etse de yapılan görüşmelerle kabul ettiği, pazarlıklarla iki yüz altın lira ile birlikte 394 el yazmasını içeren Kütüphane-i Hümayun kataloğunu istemekteydi.⁶⁷ Nitekim isteklerinin karşılanması ile ilişkiler düzeldi.

II. Abdülhamid dönemi sansür üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, var olan sıkı denetim ve sansür kurumunun çalışmaları sebebiyle, basın yaygınlaşması ve baskı kalitesinin gelişme çizgisi durmuş varsayımı üzerinden hareket edilir ve/veya bu yönde bir intiba özellikle bırakılmak istenir. Fakat durum derinlemesine inceleme yapıldığında pek öyle değildir. Basın yaygınlaşmasının önündeki engellerden bilinen ikisi, gazete fiyatlarının düşürülmesi ve basın dilinin sadeleşmesi mevzularını ele alalım.

Server İskit'in verdiği bilgiler ışığında bakacak olursak: *Takvim-i Vekayi*'nin yıllık ücreti yüz yirmi kuruştur. *Tercüman-ı Ahval* başta üç buçuk kuruşken, bir kuruşa düşürür. *Ceride-i Havadis* ile *Tasvir-i Efkâr* altmış paraya, dönemin diğer büyük gazeteleri İbret, Bedir, İstiklal birer kuruş Basiret ise yirmi paraya satılırdı. *Vakit*, 1875'de fiyatını otuz paraya düşürdüğünde, Şemseddin Sami'nin başmuharrir olduğu Sabah on paraya satılır. Bu suretle gazete fiyatları gitgide ucuzlar⁶⁸...

Gazete fiyatlarındaki bu ucuzlamanın yanı sıra birde 1873-74 yılında gazetelere yapıştirılan iki paralık pulun geliri Duyûn-ı Umumiye idaresince alınırdı. Bu uygulama 1898/1899 yılında II. Abdülhamid idaresince gazetenin yaygınlaşması için kaldırılmıştır. Bunun dışında basım ve dağıtımında sıkıntıya düşen ve devam ettiremeyecek durumda olan gazetelerin devam etmesi için çoğu zaman belli ödeneklerle bu yayınlar desteklenmiştir. *Takvim-i Vekayi* için hiçbir fedakârlıktan kaçılmamış, ayrı bir matbaa ve *Takvim-i Vakayiname* Nezareti adı altında yeni bir idare kurulmuştur.⁶⁹

⁶⁷ Deringil, a.g.e., s.156. Ayrıca Bkz. M. Kemal Öke, İngiliz Casusu Prof Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi, İstanbul, 1983.

⁶⁸ Server İskit, a.g.e., s. 963.

⁶⁹ Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi Belgeler*, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu., 1983, s. 38.

İstanbul'da çıkan *Levant Herald* gazetesine 100.000 kuruş, *Moniteur Oriental* gazetesine 67.606 kuruş, Saadet gazetesine 36.000 kuruş, *Byzantis* gazetesine 30.000 kuruş, *La Turqie* gazetesine 84.000 kuruş, İstanbul gazetesine 24.000 kuruş ödenek verilmiştir.⁷⁰(24 Eylül 1890) Gazeteci kimliği ile uzun yıllar hizmet veren ve *Servet-i Fünûn* gibi basın tarihimiz açısından önemli bir yayını devam ettiren Ahmed İhsan (Tokgöz), gerek II. Abdülhamid dönemi gerekse de İttihat Terakki dönemi gördükleri yardımlar hakkında hatıratında önemli bilgiler sunar. Yıldız'dan gelen emirle nezaret bütçesinden ayrılan yardımlardan ilk defa kendi gazetesi için pay aldığını beyan ettikten sonra diğer gazetelerin hemen hepsine maaş bağlandığını belirtir.⁷¹

İkinci husus olarak bahsedeceğimiz şey, basının dilinin ağır olmasıdır. Ali Suavi, Şinasi ile Şemseddin Sami'nin gazete köşelerinde kaleme aldıkları dil meselesi karşılık bulmuş, tartışılmıştır. Server R. İskit, Münif Paşa'nın ikinci nezaretine denk gelen 1879 yılında bir komisyon oluşturularak; 'huruf-ı Osmaniye'nin ittisal ve infisal ve tefrik cihetile bahusus ekser harekâtın fıkdanı sebebiyle malum olan müşkilatın çaresi aranılmasını emreder.⁷²Şinasi, edebiyat sahasına getirmek istediği sadelik ile duygu ve düşüncüyü mecazi ifadeye bürünmeden, doğrudan doğruya ifade etmek veya edebî sanatları sunilik hissi vermeyecek bir tarzda kullanmak suretiyle elde edileceğini belirtir.⁷³ Bugün kitap boyutunda elimizde olan edebiyat eserlerimizin gazetelerde tefrika edilerek yayınlanması, artık halka hitap etmenin bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Batılılaşma/modernleşme yalnız askeri alanda kalmayıp kültür sahasına intikal etmesi ile Türkçe gazetelerde gelişerek adım adım geniş kesimleri içine alan nesir teşekkül etmiştir. Türkçe'de tiyatro, roman, tercüme ve telif eser yayımlanmasının ilk örnekleri yine gazete yoluyla gerçekleşir. Namık Kemal, İbret dergisinde 'Türkçe Matbuat' serlevhası ile kaleme aldığı yazıda; *gazeteciliğin zuhurundan evvel sıfatla mevsûfun mûsabakatine bilenler mülkün en büyük üdebasından*

⁷⁰ Hıfzı Topuz, a.g.e., s. 60.

⁷¹ Matbuat Hatıralarım, İstanbul, c.1, 1930, s.74- 76-80.

⁷² Server R. İskit, a.g.e., 1939, s. 90.

⁷³ Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, İstanbul, c. 1, s.261, 1976.

*ma'dûd idi. Bugün Osmanlıların bir lisan-ı edebisi varsa gazeteler sayesinde.*⁷⁴ Ayrıca gazetelerde yayınlanan makale, tenkid, eleştiri gibi yazım çeşitleri ile günlük hayat meselelerinin yanı sıra politik mevzuların, edebiyat ile fikir mevzularının da günlük neşriyatlarda yayınlanması ile toplum kesiminin düşünce sahasında ayrı bir boyut kazandırır. Gazete satış oranlarının giderek genişlemesi ile birlikte kahvehane/kıraathane kültürünün de varlığıyla bir gazeteyi birden çok okurun okuduğundan hareketle, Osmanlı tarihinde okuryazarlık ve yayın faaliyetleri çok canlı bir hal alır. Gazetelerin tirajlarının düşük olması veya yüksek olmasının belirleyicisi, kuşkusuz dönemin zorluklarının yanı sıra halkın satın alması, okuması olmuştur. (Bu demektir ki, o zamana kadar muayyen ve kapalı bir zümrenin imtiyazı olan fikir ve edebiyat umumun malı olmuştur.)⁷⁵

1.5 Diaspora'daki Türk Basını

Diaspora Türk basının ortaya çıkışı, II. Abdülhamid döneminin öncesinde olup, gelişip serpilmesini ancak saltanatının son dönemi ve sonrasında olmuştur. Tanzimat Döneminin önde gelen iki paşası, Âli ve Fuad Paşalar tenkit etmek için, kurdukları Yeni Osmanlılar Cemiyetinin önde gelen isimlerinden Namık Kemal, Ali Suavi ve Ağâh Efendi ile Reşad ve Rıfat beyler, basın için getirilen Matbuat Nizamnamesi ile denetim ve cezaî müeyyidelerin çoğalması-kapatılma yoluna gidilmesi üzerine yurt dışına kaçarlar.

1867 yılında Londra'da Ali Suavi'nin çıkardığı '*Muhbir*' gazetesi diasporadaki ilk gazete olarak anılır. Fakat Osmanlı basın tarihinin yurt dışında çıkarılan en önemli gazetesi olan *Hürriyet*, 29 Haziran 1868 yılında Londra'da yayınlanır. Kurucularına baktığımızda Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ağâh Efendi'nin yer aldığı yayın organı, Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına yayınlanır.⁷⁶ İlk 'fikir gazetesi' olarak nitelenen '*Hürriyet*' gazetesi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın büyük çabaları ile 63 sayı yayımlanmış, sonrasında Ziya Paşa, Namık Kemal'in ayrılması ile tek başına gazeteyi 1870 yılına kadar çıkarabilmiştir. Ziya Paşa gelişen siyasi olaylarda yayımladığı yazıdan dolayı kovuşturmaya

⁷⁴ Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu-İsmail Kara, İstanbul Dergah Yay., 2005, s. 398.

⁷⁵ Ahmed Hamdi Tanpınar, 19 uncu Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi, 3. bsm, 1976, s.251.

⁷⁶ Server İskit, a.g.e., s. 58.

uğrayacağını düşünerek Cenevre’de litograf baskı ile gazeteyi 100. sayıya kadar sürdürerek nihayete erdirmiştir.

Hürriyet Gazetesi’nde bir yandan Âli ve Fuat Paşalara karşı çok keskin muhalefet yürüten yazılar kaleme alınmakla birlikte, Tanzimat’ın memleket içerisinde yarattığı ikircikli zihniyet ve tenakuz halinde müesseseler üzerine⁷⁷yazılar çıkar. Maliyenin acıklı durumunun belirmesi, dış borç alımında beis görülmemesi, üstüne bir de sarayın müsrifçe harcama kalemleri ile artan borçlanmalarla birlikte, Mısır hidivi ile yaşanan iktidar mücadeleleri ve dış politikada Girit, Mısır ve Balkanlardaki içişlerine müdahalelerde pasif rol alınması, Hürriyet gazetesinin eleştirilerinde sıklıkla işlenir olmuştur. 1871 yılına geldiğimizde, diaspora basının eleştiri oklarına en çok hedef olan Âli Paşa’nın ölümü üzerine, nitekim Fuat Paşa daha erken bir tarihte, iki yıl önce Şubat ayında Nice’te vefat etmiştir, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Âgâh Efendi yurda dönmek zorunda kalırlar.

II. Abdülhamid iktidarının ilk yıllarına denk gelen 93 Rus Harbi ve sonrasındaki siyasi belirsizlik ile basında görülen sıkıntılı süreç, meclisi feshedip milletvekillerini tatile göndermesi sonrası sultan, basında denemeye çalıştığı şey, basını hareketsizleştirmektir.⁷⁸ Basın üzerinde herhangi bir nizamname ve/veya kanun tarzında bir şey yayınlamamış olmakla birlikte sansür hizmeti görececek kurum/kuruluşlar kurarak otokontrol sistemini artırmak istemiştir.

Ali Şefkati tarafından İstanbul’da çıkmakta iken kapanan ve Cenevre’de yayın hayatına devam eden ‘İstikbal’ gazetesi, yurt içinde başlayıp yurt dışında yayın hayatını sürdüren gazetelere güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ahmed Rıza tarafından Türkçe ve Fransızca olarak Fransa’da yayınlanan ‘Meşveret’ gazetesi II. Abdülhamid’e en ağır eleştirileri yönelterek “kızıl sultan” nitelemesi ile tarihe geçecektir. Sultanın Fransız hükümeti üzerindeki nüfuzunu kullanarak gazeteyi kapatılmak istemesi üzerine Ahmed Rıza, Belçika ve İsviçre’ye taşınarak oradan muhalif yayınlarına devam eder.

⁷⁷ Ahmed Hamdi Tanpınar, 19. Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi, 1930, s. 228.

⁷⁸ Orhan Koloğlu, a.g.m., s. 82.

1895 yılı ve sonrasında II. Abdülhamid idaresinin gerek yerli basın üzerindeki gerekse de diasporadaki Türk basını ile yabancı basın üzerinden basını kontrol etmekve istediği şekilde haberler yaptırılmasını sağlamasının altında yatan esas neden, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1895 yılında kurulmuş olmasıdır. Sultan, cemiyetle birlikte diğer yayınların Osmanlı topraklarına ulaşmasına set çekmek istemiş, içeride de muhalif basın ve hareketlerin oluşmasının önüne geçmek istemiştir.

II. Abdülhamid'in basın üzerindeki farklı stratejilerine dayanan yollarla kişi ve kurumları ikna etmeye çalışmasının bir örneği, Murad Bey'in çıkardığı '*Mizan*' gazetesi gösterilebilir. İlk 1897 yılında Mısır'da çıkarmaya başlamış olup daha sonra Cenevre'ye geçerek oradan yayını devam ettiren '*Mizancı Murad*', muhalefeti esnasında sıklıkla dile getirdiği 'sultanın ikna edilerek meşruti anayasaya geçilmesi' düşüncesinden hareketle eleştiriler yöneltir. Kendisine özel mektuplarında ikna olarak sultanın İstanbul'a davetini kabul eder, yurda döner ve çeşitli vazifeler alır fakat sık sık özel mektuplarına devam ederek sultanı meşrutiyetin ilanına ikna etmeye çalışır.⁷⁹

İttihat ve Terakki'nin kurulmasının akabinde gelişen muhalefet dalgası, yurt dışında yayınlanan basın yayın organlarının sayısını artırmakla kalmaz, gerek yayımlandığı dil sayısındaki çeşitlilik ile gerekse de mizah, karikatür gibi farklı yayın yollarına başvurulmasındaki çeşitliliği ile zenginlik gösterir. Mizan gazetesi ile aynı yıl yayınlanan '*Osmanlı*' gazetesi, Türkçe ve Fransızca olarak İshak Sükûti ile Abdullah Cevdet tarafından, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına bir süre yayınlanır. Daha sonra II. Abdülhamid'in eniştesi Damad Mahmud Paşa'nın Prens Sabahattin ile yurt dışına kaçarak muhalefeti desteklemesiyle '*Osmanlı*' bir süre daha devam eder. Bu dönem yayınlanan gazetelere bakacak olursak çok çeşitlilik arz eder.

Ahmed Rıza'nın iştiraki ile Kahire ve Paris'te Türkçe Şurayı Ümmet (1902-1908), Prens Sabahattin tarafından Terakki, Londra'da Hürriyet (1896),

⁷⁹ Tuğrul Otaç, Mizancı Murad Bey ve Jön Türk İlişkileri, İzmir, Tarih Okulu Dergisi, 35. Sayı, s. 751. Ayrıca bkz. Abdullah İlgazi, Mizancı Murad ve Jön Türkler, Samsun, 2009, History Studies International Journal of History - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, I. cilt, 1. sayı, s. 108-133.

Kahire’de Kanun-ı Esâsî (1897) Cenevre’de Hakikat (1897), Girit (1897),Londra’da Hilafet (1899), Kahire’de Emin-i Mazlûm (1899) Cenevre’de İntikam (1900), Rumeli, Şark, Meşrutiyet ve İttihat Terakki adına Halk (1900), Sancak (1900), İstirdat (1901) Türkçe Yıldırım (1901) Fransızca LA Foudre (1901), Türkçe ve Fransızca La Moniteur Ottoman (1901), Fransızca La Liberal Ottoman (1901), Fransızca La Federation Ottoman (1903), Türkçe Anadolu (1903), Paris’te İntibah (1903) Kahire’de Türk (1903), Âhâli (1905), Terakki (1906), Doğru Söz (1906), Şura-yi Osmanî (1907), İskenderiye’de Yeni Fikir (1907) siyasi gazeteler yayınlanır. Bunların yanı sıra Cenevre’de Beberuhi (1898) Tokmak, Zuhuri ve Davul (1901) gibi karikatür/mizah gazeteleri yayınlanır. Şikago ’da Şikago Sergisi (1893), Kahire’de Şark Musavver (1900) Cenevre’de İçtihad (1904) Paris’te Şark ve Garp (1896), Kahire’de Mecmua-i Kemal (1905) gibi ilmi mahiyette olan gazeteler de yayımlanmıştır.⁸⁰

Bütün bu yukarıda sıralanan gazetelerin ortak özellikleri, II. Abdülhamid idaresine saldırarak meşrutiyet yönetiminin geri gelmesi, basın üzerindeki

baskıların azaltılması ve sansür kurumu (Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurumu) kaldırılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Sultan yabancı basının yanında bu gazeteleri daha bir dikkatle takip eder, yazarlarından bazılarına maddi kaynak sağlayarak veya rütbe/madalya ile ikna yollarına gitmiş, yurda döndürmüştür. Bunlarla başarılı olmadıklarını da diplomatik kanallarla siyasi yönden rahat bırakmayıp, başka memleketlere göç ettirerek bezdirme politikası takip etmiştir. Bütün bu başvurulan tedbir

⁸⁰ Server R. İskit, a.g.e.,1939, s. 965.

yolları, kapitülasyonlar dolayısıyla pek fazla müdahalede bulunamadığı yabancı postaneler ve diplomat kanalları ile önüne geçmek istediği zararlı basının Osmanlı topraklarına girişinin engellenmesinde yetersiz kalmıştır. Elden ele dolaşan bu diaspora basını ile yabancı basın yayın organları, Türk münevverleri tarafından okunmuş ve siyasi bağlamda meşrutiyetin ilanı ile sonuçlanacak hareketlenmelere şüphesiz katkısı olmuştur.

Şekil 7: La Vie
Illustrée, no 228, 27
Şubat 1903.
(yukarıda)

Şekil 8:L'Illustration,
no 3131, 28 Şubat
1903. (Yanda)

II. Abdülhamid yönetimini zor durumda bırakan olaylardan bir diğeri, Makedonya Sorunu'nda milli-etnik sorunla birlikte askeri problemlerin etkisidir. Basına servis edilen bu türde fotoğraflarla kamuoyunda Osmanlı yönetimi sıkıştırılmak istenmiştir. Konuya Avrupa büyük devletlerinin ve toplumlarının ilgisi çekilerek bir sonraki süreci temsil eden askeri müdahalenin alt zemini oluşturmak amaçlanmıştır.

Gerek *La Vie Illustrée* gerekse de *L'Illustration* gazetelerinin kapağında birer gün aralığı ile yayınlanan aynı fotoğrafta, Makedonya'daki iç karışıklık/

isyanda harekete geçirmeyi hedeflediği siyasal güç için kamuoyu oluşturma amacı güdülmüştür. Bu resimlerin gerçek olup olmadıkları çokça tartışılmış, “Paris’ten 40 saat uzakta neler oluyor?” alt yazısıyla yayınlanan *La Vie Illustrée* gazetesinde, “Makedonya’daki Türk mezalimi-kamera karşısında. Bir grup Türk subayı, kurbanlarının kafalarıyla fotoğrafçıya poz veriyor.” alt yazısı ile çıkan *L’illustration* gazetelerinde, II. Abdülhamid yönetimi düzenleneceği tarzında açıklamalar yayınlamak istemişse de bunu pek başaramamıştır.

Aradan on beş gün geçmişken Almanya’da *Berliner Illustrirte Zeitung* gazetesinin “Makedonya Mezalimi. Türklerin dehşet saltanatı. Türk askerleri kurbanlarının kafalarıyla fotoğrafçıya poz veriyor.” alt yazısıyla sayfada geniş yer ayırdığı sayısı yayımlanması ile olaylar iyice kızışmıştır.

Şekil 9: Bu fotoğrafların Avrupa basınında yayımlanması ile yarattığı etki ile birlikte sıkça zikredilen De Windel’in “bir fotoğraf yalan söyleyemez.” sözü birlikte alındığında Osmanlı yönetimi iyice köşeye sıkıştırıldığını anlamıştır. Bütün bu olaylardan Sultan Abdülhamid’in resimlerin gücü konusunda kendisine çıkardığı derste ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. Ayrıca görsel materyaller üzerinde bu kadar sıklıkla durması/vurgulaması, neden bu konuda gazete ve dergilerden oluşan zengin bir arşiv oluşturduğunu da açıklamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖRSELLİĞİN TEMSİL GÜCÜ

19. yüzyıl modern teknolojisinin gelişimi ile muhtelif alanlarda gelinen ilerleme, imparatorlukların idari yönetimi altındaki milletlerin daha kolay denetlenmesini ve belirli bir düzenin tesisi/merkezleşmesini getirmiştir. 17. yüzyıldan başlayan erken dönem merkezleşme hareketleri 18. yüzyılda eğitim sisteminde Fransa'nın model alınması ile belli bir aşamaya getirmişti.⁸¹ II. Abdülhamid dönemi 19. yüzyıl Osmanlı devlet bürokrasisi, modern merkezleşmesinin (ve doğmakta olan dünyevileşme inisiyatiflerinin) alt zeminin oluşturacak uzman memurlara ve bu uzmanlığı sağlayabilecek eğitim sistemine ihtiyaç duymuştur.⁸² Bu merkezleşmeyi sağlayan şey ise, telgraf hatlarından posta hizmetlerine, demir yolları/karayolları dolayımında köprülerin, limanların ve kanalların ortaya çıkması, haritacılığın gelişimi, kentlerdeki anıtlar, modern idari binalar ve saat kulelerinin ortaya çıkması gibi ilerlemeler yardımcı olmuştur. Yukarıda zikrettiğimiz bu tüm ilerlemeler aydınlanmanın-modernleşmenin birer göstergeleri haline gelmiştir.

Avrupa İmparatorluklarının fiziki görünümünde büyük değişim ve dönüşümü beraberinde getiren modernleştirici teknik adımların, on dokuzuncu yüzyıla geldiğimizde hala geniş topraklara sahip olan Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ortaya çıkan yapılar üzerinde farklı anlamlar taşıma kapasiteleri vardır. Kamusal mekânlardaki yapıların bir araya gelmesi ile milletler sistemi içerisindeki kesimin bir arada tutma gayreti, merkezi denetimi destekliyordu.⁸³ Oluşturulması istenen algının amaçlı ve seçici olacağı, görmenin de son derece etkin bir uğraş olduğunun bilincinde olan İmparatorluk idarecileri bütün bunları göz önünde tutarak araçların belirlenmesine özen göstermişlerdir.⁸⁴ Büyük oranda görsel kültür üzerinden inceleyeceğimiz araştırmamızın bu bölümünde, görsel meşruiyet kanalları için seçilen örnekler ve alt anlamlarını açıklamaya çalışacağız.

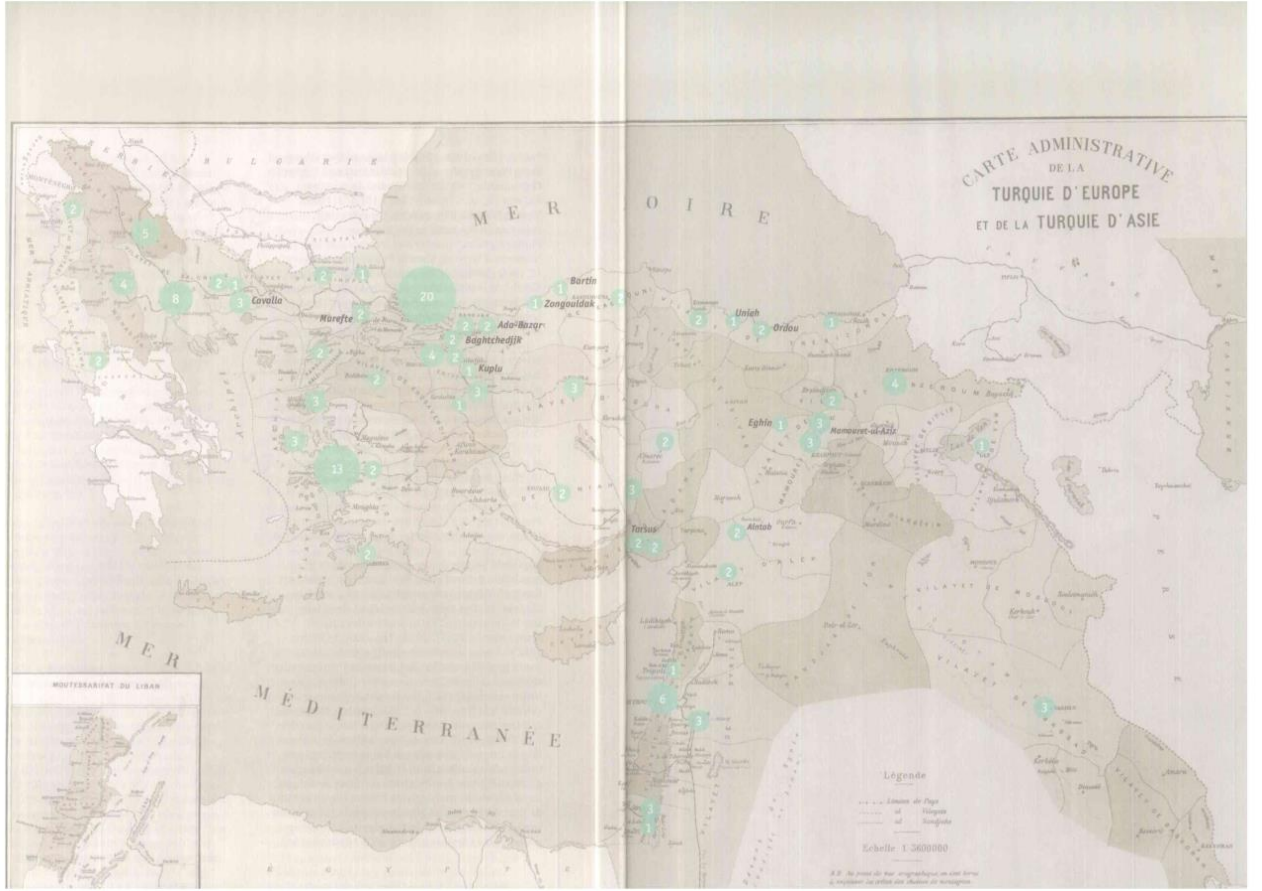
⁸¹ Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, İstanbul, İletişim Yay, 2002, s. 74.

⁸² Rifa'at Abou-El-Haj, Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries, New York, Sunny Press, 1991, s. 54.

⁸³ Zeynep Çelik, İmparatorluk, Mimari ve Kent, (Osmanlı- Fransız Karşılaşmaları (1830-1914), İstanbul: SALT, 2012, s. 11.

⁸⁴ Rudolf Arnheim, Görsel Düşünme, İstanbul, Metis Yay, 3. Bsm., 2012, s. 35.

Fransız Bilimler Akademisi tarafından 1839 yılında, Fransız bilim adamı Louis Jacques Mandé Daguerro'nun fotoğrafı icadı (1787-1851) duyurulmuş, bu yeni icat ile Daguerro hareketsiz nesnelerin görüntülerinin hassas cam veya plak üzerine işlenmesini başarmıştır. Bu icadın adı da, buluş sahibi ile uygun bir şekilde Daguerreotype olarak adlandırılır. Çok kısa bir süre sonra hareketli nesnelerin de fotoğraflanabiliyor olması dolayısıyla savaş alanlarından özellikle de Kırım Savaşının Türk, Rus, Fransız ve İngiliz Ordularının durumlarını gösteren sayısız fotoğrafın gazete ve dergi sütunlarına taşınmasına olanak vermiştir. Alışıldık resimsiz-metin içerikli gazetecilik anlayışının kökten değiştirerek görsel temalı haberler, köşe yazıları kaleme alınmış, Osmanlı okuryazarına sunulmuştur.

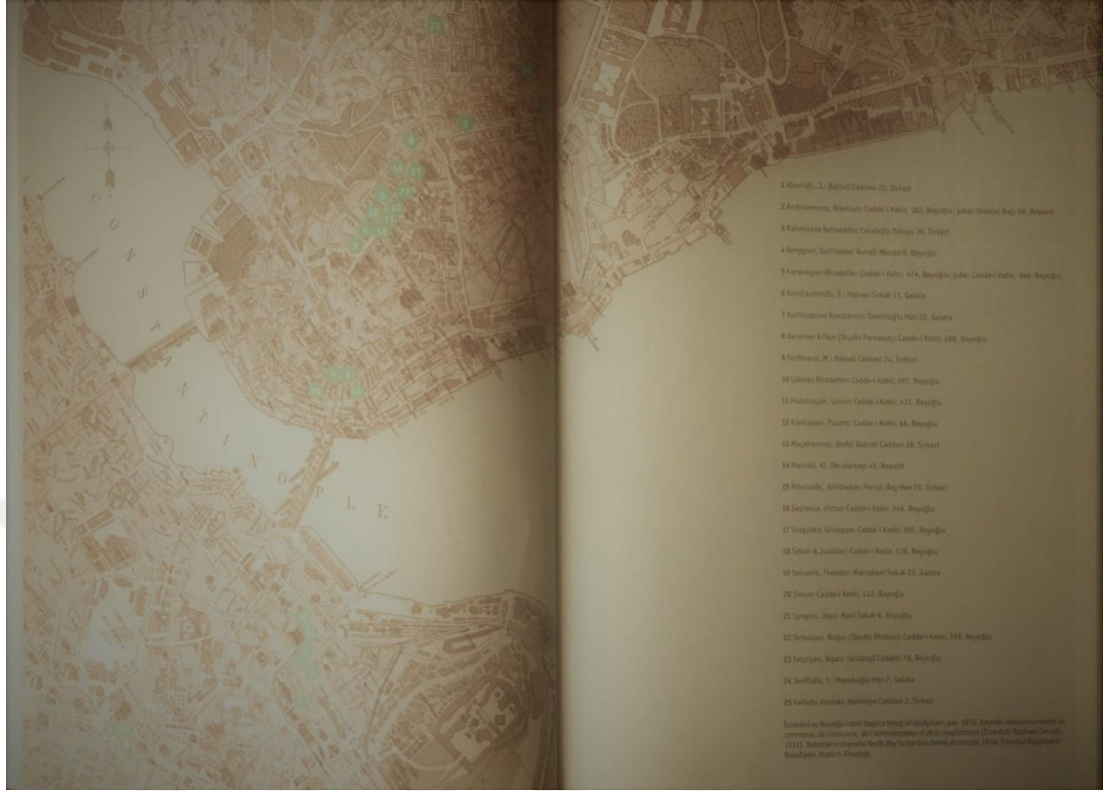
Şekil 10: Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki başlıca fotoğraf stüdyoları. İstanbul, 20 fotoğraf stüdyosu ile ilk sırada. Sırasıyla 13 stüdyo ile Aydın ve 8 stüdyo ile Selanik yer alıyor. Kaynak, *Annuaire oriental, du commerce, de l'industrie, de l'administration et de la magistrature*. (İstanbul: Raphael Cervati, 1909) Alıntı: *Camera Ottomana, Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğraf ve Modernite*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 16-17, 2015.

Osmanlı okuryazarı için tamamıyla yeni ve farklı bir deneyim sunan resimli dergi/gazete anlayışı ile tanışma, haftalık edebiyat dergisi Servet-i Fünûn sütunlarında belirmeye başlaması ile olmuştur. 1890 yılında yayımlanmaya başlayan derginin ilk sayılarından itibaren bol miktarda görsel ile görsele endeksli olarak tanımlayıcı açıklamalarla dolu şekilde, 19. Yüzyılın litografik baskı tekniklerinin sınırlı kullanımı ile İmparatorluk coğrafyasında ilk defa bu ölçekte ve yoğunlukta Osmanlı okuryazarının meşgul olmasını sağlamıştır. *Servet-i Fünûn* dergisinin devamında *Ma'lumat* ve *Medeniyet* dergileri aynı çizgisini sürdürür nitelikte yayınlar yapmışlardır.⁸⁵

Dergi ve gazetelerde litografik baskı ile fotoğrafın yer almasının devamında broşür, poster ve posta kartlarındada kullanımı ile daha geniş bir kesime çok daha farklı ve zengin görsellerle hitap eder olmuştur. Unutulmamalıdır ki dergi ve gazetelerin görüntü odaklı işleyiş mantığı, görsel imgelem temelinde bir okuyucu kitlesinin oluşumunu ve katılım düzeyini sağladı. Bunun yanı sıra geçmiş algısı ve tarihsel bilincin oluşmasında, önceki dönemlerin oluşturduğu sözlü tasavvurların aksine artık imaj temelli bir tarihsel bilincin yükselişe geçtiğini görmekteyiz.⁸⁶

⁸⁵ Hülya Baykal, *Türk Basın Tarihi, 1831-1923*, İstanbul, Afa Matbaacılık, 1990, s. 133.

⁸⁶ Ahmet A. Ersoy, *Ottomans and the Kodak Galaxy: Archiving Everyday Life and Historical Space in Ottoman Illustrated Journals*, *History of Photography*, p.331, 2016.

Şekil 11: 1912 yılında hazırlanan İstanbul ve Beyoğlu’nda bulunan başlıca fotoğraf stüdyoları. Rahmizade Bahaeddin ile Gülmez Biraderler dışındaki isimlerden yola çıkarak gayrimüslimlerin fotoğraf stüdyolarındaki üstünlükleri aşikâr diyebiliriz. Yalnızca 8’i tarihi yarımadada olup geri kalan 17’si Beyoğlu bölgesindedir. (Kaynak, *Annuaire oriental, du commerce, de l’industrie, de l’administration et de la magistrature*. (İstanbul: Raphael Cervati, 1909) Alıntı: *Camera Ottomana*, Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğraf ve Modernite, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 18-19, İstanbul, 2015.)

Amatör anlamda diyebileceğimiz fotoğraf çekimi ile imparatorluğun anıt yerleri, yerel kıyafetli müslim-gayrimüslim tebaası, mezarlıkları, sokak yaşamı ile kahvehaneleri, tarihi yerleşke fotoğraflarının çekilerek dergi/gazetelerde yayınlanma süreci başlamıştır. Bu türden gelişmelerin haber yapılmasıyla duyurulmasının da önü açılmış, *Ceride-i Havadis*, *Tasvir-i Efkâr* gibi gazetelerin haber sütunlarını doldurmuştur.⁸⁷ Kırım Harbi esnasında Osmanlı topraklarına akın eden Avrupalı gazeteci ve fotoğrafçıların çektiklerinin posta kartı yoluyla girişi, yabancı basında bol bol yayınması ile de görsel temsiliyet ve araçlarının

⁸⁷ Orhan Koloğlu, *Basınımızda Resim ve Fotoğrafın Başlaması*, İstanbul: Engin Yay, 1992, s. 8.

geniş yer bulmasını sağlamıştır. Öyle ki Osmanlı toprakları, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gönderilen fotoğraflara açıldığını ve bunun bir takım menfi örneklerle dolu olduğunu belirten Tasviri-i Efkâr'ın 45 numaralı (Aralık 1862) sayısındaki şu yazı ile belirtilmiştir;

Geçmiş üzücü olayların kahramanlık resimleri arasında birkaç Müslüman bir asi gayrimüslimin elinde yenik şekilde gösteren bazı resimleri, saltanatın başkentinde dükkânlara ve köşe başlarına asılmış olarak rastlanmaktadır. Ve galiba bunlara etkisiz gözüyle bakılmaktadır. Hoşgörüyle bakılsa bunlar zaten ailemizin bir kısmını hazin bir anı ve bir kısmını cesaretlendirici ve kışkırtıcı olmak üzere yapılmış fesat örnekleri olduğundan halk tabakası üzerinde zararları elbette kitaptan daha fazladır. Çünkü Osmanlı ülkesine giren kitabı herkes okuyamaz ama böyle resimler mutlaka her görene bir türlü etki yapar zannındayız ki, bu konudaki düşüncelerimizi nefisimizde tecrübeyle bu yazıyı yazdık.

Şekil 12: On dokuzuncu yüzyıl İstanbul fotoğrafhanelerinden seçme stüdyo kartları. (Kaynak: Camera Ottomana, s.102-103.)

Görselliğin yayılması ve görsel bilincin oluşmasının önünde bir takım engeller olagelmış olup, özellikle resim sanatıyla tasvir ve betimlemenin İslam Medeniyetinde yasaklanmış olması gösterilmiştir. II. Mahmud, Osmanlı İmparatorluğu toplumları içerisinde müslüman tebaanın resme karşı takındığı tutumun farkında olarak, o dönem için cesur diyebileceğimiz adımlar atmış, kendi resmini devlet dairelerine astırmıştır. Bu alanda daha sonra yaptığı yenilik ve değişimlerden ötürü kendisine ‘gâvursultan’ diyerekteki gösterilmiştir. Batılı hükümdarların kendi resimlerini devlet dairelerine astırmaları ve hediye ettiklerini bilen Sultan II. Mahmud da kendi resmini taşıyan *Tasvir-i Hümayun* adını verdiği nişanı en sadık bildiği devlet adamlarına kendi elleriyle takdim etmiş, boyunlarına asmıştır.⁸⁸

⁸⁸ Yunus İnce, II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı, Tarih İncelemeleri Dergisi XXXII / 2, 2017, s. 438.

Gelen eleştirilere rağmen geri adım atmayan sultan, yaptırdığı resmini devlet dairelerine astıran ilk sultan olmakla birlikte, Selimiye, Râmi ve Taksim kışlaları ile Mekteb -i Harbiye ve Bâbîâli'ye de törenlerle kendi resmini astırmıştır.⁸⁹ II. Mahmud'dan sonra gelen Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz, resimlerini devlet dairelerinde sergilemeye devam ettirmiştir. sultanların böyle bir uygulamaya gitmeleri ile kamusal alanda imparatorluğun kendisini her renkten tebaasına hissettirmeyi hedeflediğini de belirtelim.

Şekil 13: Servet-i Fünûn ilk sayısı.

Osmanlı imparatorluğunda toplumsal grupların Batılı büyük devletlerinin desteği ile giderek siyasallaşması, bu grupların artık geleneksel idare şekilleri ile yönetilemeyeceği kanısını güçlendirmiştir. Bir diğer ifadeyle devletin meşruiyet aracı keskinleşerek, daha önce belirmemiş farklı araçlarla sembolik, ideolojik ve fiziki araçlara gereksinim duyulmuştur. Kamu alanında dönemin sultanının resminin sergilenmesi ile devletin görünürlüğünün artırılması, iktidarın yönetici erkinin vurgulanması gibi hedefler amaçlanmıştır.

Araştırmamızda yakından inceleyeceğimiz Sultan II. Abdülhamid, gerek resim sanatının gerekse de icadı sonrası fotoğrafın yaygın kullanımına yakın alaka göstermiş, kurduduğu fotoğrafhanelerden azami ölçüde istifade etmiştir. Tahsin

⁸⁹ Engin Özendes, Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık 1839-1923, İstanbul, Yem Yayın, 2013, s.30.

Paşa'nın hatıralarında not düştüğü şekliyle söylersek; “Her resim fikirdir. Bir resim yüz sahifelik yazı ile ifade olunmayacak siyasi ve hissi manaları telkin eder. Onun için ben tahrirî münderecatlarından ziyade resimlerden istifade ederim.”⁹⁰ Öyle ki 1876-1909 yılları arasında Yıldız'da sonradan inşa ettirdiği sarayından pek nadir çıkmış fakat görevlendirdiği saray fotoğrafçıları ile 35 bine yakın fotoğraf çektirerek, Osmanlı imparatorluk topraklarının tarihi, kültürel, ekonomik ve sanatsal yönü yüksek zenginliklerini kayıt altına almıştır. Fotoğraf sanatının bütün imkânlarından faydalanarak hazırlattığı fotoğraf koleksiyonlarını British Museum ile Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne göndermiştir. Ayrıca mahkûmların da fotoğraflarını çektirerek kayıt altına alması ile kurumların farklı amaçlar gütsse de bir anlamda modernleşmesine katkıda bulunmuştur.

Aşağıda ayrıntılarıyla inceleme fırsatı bulacağımız, Sultan II. Abdülhamid dönemi görsel temsiliyet alanlarında vurgulanmak istenen, gerek tabiiyeti altındaki Osmanlı halklarına gerekse de Avrupalı devletlere karşı meşruiyet bunalımının aşılacak, yenilenmiş modern bir Osmanlı İmparatorluğu imgesini vurgulamakve de zayıflayan Osmanlı imgesini güçlendirmektir.

Şekil 14: İslam Kadınları âleminde bir mühim içtimaî değişim alt başlığıyla yayınlanan Servet-i Fünûn kapağı. (sy. 1191, 9 Cemaziye'l-evvel 1332)

⁹⁰ Tahsin Paşa, a.g.e., s.356.

2.1 Kamusal Alandaki Görsel Temsiliyet

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluk yönetim tecrübesi içerisinde tebaası ile bütünleşmeye dönük ortaya konulan yeni ilişki biçimleri arasında en ilginç olanı, şehirlerdeki kamusal alanlarda gösterime açılması planlanan anıtlar, çeşme-sebilhaneler ve saat kuleleridir. Bu yapıların gerek tasarımındaki sembollerin özenle seçilmesi gerekse de konulduğu alan üzerinden verilmek istenen mesajla imparatorluğun tebaasına kendisini hissettirmesinin çeşitli boyutlarıdır. Eric Hobsbawn'ın 19. yüzyıl için ünlü deyişiyle 'İmparatorluk Çağı'nın en gözde görünür temsiliyet alanlarından biri, kamusal alanda tezahür edenidir.'⁹¹

Anıtsal eserlerin kamusal mekânda gösterimini inceleme konusu edineceğimiz ilk örnek sultanın baş mimarı Raimondo D'Aronco'ya Şam kırsalına yaptırdığı Telgraf Âbidesi'dir.⁹²Şam'dan başlayarak Hicaz üzerinden Yemen'e ulaştırılması planlanan telgraf hattının anısına, 1904 yılında II. Abdülhamid tarafından tüm masrafları karşılanarak bu anıt yaptırılmıştır. Anıtın kaidesine Osmanlı arması ile ay ve yıldız yerleştirilmiş, sütunun üzerine de Yıldız Camii'nin bir maketi yerleştirilerek gövdesine yarı kabartma telgraf kuleleri ve hatları ile süslenmiştir.

⁹¹ Eric Hobsbawn, *The Age of Empire, 1874-1914*, NY:Pantheon, 1987.

⁹² Yasemin Avcı-Safı Avcı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasi Meşruiyet ve Propaganda Aracı Olarak Anıtın İcadı 1840-1917*, Kebikeç, sy. 43, 2017, s. 29.

Şekil 15:Eski bir kartpostalda Şam'daki anıtın üst kısmında Yıldız Camii maketi görülmekte. Turistler için şehri gezdirmek üzere bekleyen at arabaları. Anıttan yüksek binanın yer almayışı da gözden kaçmıyor. Anıtşehrin kalbi denebilecek merkezi bir konumda bulunmakta.

II. Abdülhamid'in iktidarının görece geç bir dönemine denk düşen bu anıt ve üzerindeki simgelerle vurgulanmak istenen, sultanın şahsında güçlenen İslam birliğiyle birlikte, yeni tür yapıların Osmanlı Devleti'ne adaptasyonu ve imparatorluğun kendisini hissettirmesidir.⁹³ Sergilendiği alanın Şam'ın en önemli meydanı olan Merce Meydanı'nda yer alması, daha sonra devletin modernleşen yüzü olan resmi binaların; Adliye Dairesi, Polis Merkezi, Hükümet Konağı, Posta ve Telgraf müdürlüğü ile Tren Garı gibi önemli yapılar bir arada bulunmuştur. Banka, askeri ve tıp okulları ile kahvehane ve tiyatro binalarının içiçe/yakın olduğu göz önüne alınırsa, Osmanlı devlet yönetiminin yerel halka gücünü hissettirmek istediği bu anıt projesinin çok önemli kamusal imkân olduğunun farkına varılır. Yalnız anısına yapılan anıtlarla değil, yapıların ihtişamıyla da devletin modernleşen yüzü kamuya açık yerlerde vurgulanır.

⁹³Yasemin Avcı-Safi Avcı, a.g.m., s.30.

Şekil 16: *Tren garının mimarisindeki modernlik, her yönüne işlenen detaylarla vurgulanmış. Ayrıca ön yüzünde yer alan balkon ile halka hitap etme imkânı sunulmuştur.*

Osmanlı İmparatorluğunun on dokuzuncu yüzyıl gelişmelerinden demiryolu yapımı bir maddi imtiyaz sağlayıp, bu imtiyazdan faydalanan firma veya şirketler için büyük kazanımlar sağlanmıştır. Demiryolu hattının döşenmesi için yapılan anlaşmalarda km başına 15.000 frank üzerinden sağlanmış olup, güzergâh üzerinde 20 km'lik alanda bulunan maden ocaklarının tümünün işletme hakkı, tren yolunun geçtiği ormanları kesme/satma ile tuğla/ kiremit fabrikaları yapma imtiyazında kapsıyordu.⁹⁴ Dolayısıyla akla ilk gelen, firmaların maden ve değerli zenginliği olmayan yerlerden demiryolu hattının geçirmediği, güzergâhının daha uzun olması için oval düzenlenen hatlarla maliyeti daha yüksek rakamlara getirme gibi yollara sapabildiği idi. Bu durum dönemin mizah gazetelerinden *Diyoben*'insayılarında hicvedilerek işlenmiştir.⁹⁵

Anıtların inşa edildiği bir diğer alan da, Hicaz Demiryolu Projesi'nde yeni açılan istasyonlar için inşa edilen binalardır. Her yıl hac farızası için Anadolu'dan Halep, Hama, Humus, Şam, Tebük yolu üzerinden Medine ve Mekke'ye varan kara yolunun büyük zahmetler içermesi, hacılar için kolaylıklar

⁹⁴ Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Diyojen ve Çaylak Üzerine bir Araştırma, İstanbul, Libra Kitap, 2010, s. 190.

⁹⁵ Hamdi Özdiş, a.g.e., s. 192.

sağlama iddiası ile bir düşünülduğünde Hicaz demiryolu projesinin dini amacını göstermektedir.⁹⁶Bu duraklara birer hatıra sütunları inşa edilmiş olup cülûs yıl dönümleri ve sultanın doğum günleri bu meydanlarda kutlanmıştır.⁹⁷Siyasi bağlamıyla Arap Hilafeti düşüncesini Hicaz'daki Arap kabilelerine belli aralıklarla aşlayan İngiltere'ye karşı kontrol sistemini uygulayabilmek ve askeri anlamda ihtiyaç halinde hızlı ve etkin ulaşabilme düşüncesi, Hicaz demiryolunun siyasi yönünü oluşturmaktadır. Bu siyasi yönüne ek önlem olarak SultanII. Abdülhamid'in, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i hediye takdimi için İstanbul'a davet etmiş, daha sonra da kendi yaptırdığı konakta, saltanatı boyunca, Payitahtın başkentinde göz hapsinde tutarak olası bir isyan ve/ veya ayaklanma girişiminin önüne geçmiştir.⁹⁸

Hicaz Demiryolu projesi anısına inşa edilen anıtlar, aynı zamanda telgraf hatlarının Arap vilayetlerine varmasını da kutlama amacı taşımaktadır. Öyle ki Yemen'de Taiz'den San'a 'yadöşenen telgraf hattı için yapılan hatıra sütunlarını (bkz. şekil 17 ve şekil 18) görmek mümkündür. İmparatorluğun en uzak ucrasının telgraf hatları ile payitahtın haberleşme ağına bağlanması, daha sonra demiryolu projesine bağış toplanması, imparatorluğun en zayıf halkalarını dahi kopmaması için bir arada tutma adına sultanın yöntem arayışının bir sonucudur.⁹⁹

⁹⁶ Emrah Çetin, Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu(1900-1918), History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010. s. 105.

⁹⁷Yasemin Avcı-Safi Avcı, agm., s.33.

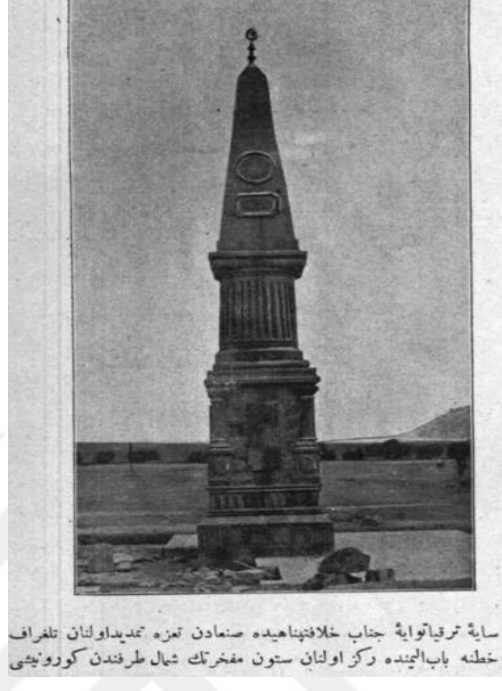
⁹⁸Ne tuhaf ki İttihat Terakki'nin Sultan'ı hallinden sonra ilk yaptıkları, Şerif Hüseyin'i Hicaz'a göndermesidir. Akabinde Arap Hilafeti ayaklanmaları baş göstermiş, imparatorluk ciddi bunalımlarla karşı karşıya kalmıştır. (bkz. Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki 1908-1914, İstanbul, Sander yay., 1971.)

⁹⁹ Roderic M. Davison, "The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire", Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923, University of Texas Press, 1990, s. 142.

سایه ترقیا توایه جناب خلافتنا هیده صنعادن تعزه محمد اولنان تلغراف خطنه برنشا سخرت اولق اوزره
خطنه باب الیمنده رکز اولنان ستون مغنرتک شمال طرفندن کورونیشی

Şekil 17: Sana-Taiz Telgraf Hattı Hatıra Sütunu
Hatırası (Yapım Aşamasında)

سایه ترقیا توایه جناب خلافتنا هیده صنعادن تعزه محمد اولنان تلغراف
خطنه باب الیمنده رکز اولنان ستون مغنرتک شمال طرفندن کورونیشی

Şekil 18: Sana-Taiz Telgraf Hattı
(Servet-i Fünûn-1903)

Osmanlı İmparatorluk toprağı olan Filistin'in Hayfa kentinin, Hicaz Demiryolu ile bağlanmasının anısına inşa edilen anıtta, (Şekil 19) yüksekliği Şam'daki anıtın aksine belli seviyede tutularakalt kademe dört köşelibir kaide üzerine yükseltilmiştir. Yapılan anıtın alt katında Hicaz demiryolunu simgelemek üzere buharlı trenler ile uçan tren tekerleri gerçekçi bir şekilde kabartma olarak çizilmiştir. Hemen ikinci katta batı ile doğu yönüne Osmanlı arması yerleştirilmiş, kuzey ve güney yönüne Arapça ve Osmanlıca kitabe yerleştirilmiştir. Kitabe ve arma katının üstüne dört sütun ile belli bir yükseklik kazandırılmış, sütunların üzerine yine bir tuğra kondurulmuştur. Sütunların üzerine konulan taşın üstünde dört gülle şeklinde diyebileceğimiz taşlar, hemen bunların üstüne de bir beşincisi eklenerek üstüne hilal yerleştirilmiştir.

Kamusal alandaki görsel temsiliyet bağlamında inceleyeceğimiz bir diğer önemli yapı topluluğu başlığı, saat kuleleridir. Osmanlı İmparatorluk dünyasında zamanı belirleyen muvakkithaneler olmakla beraber, cami minarelerinden okunan beş vakit ezan, aynı zamanda bir zaman belirteci olarak kullanılmaktaydı.¹⁰⁰ Avrupa'nın büyük devletlerinde gerçekleşen sanayi devrimi ile ortaya çıkan büyük şehirlerde kurulan fabrikalarda vardiya sistemi ile iş bölümünün gerçekleşmesi, mesai saatlerine işçilerin uyması gibi konular bir araya gelince saat ve dakika bölümü önem kazanmıştır.¹⁰¹

Şekil 19: Hicaz demiryolunun Filistin Hayfa durağı için yapılan anıt. (Servet-i Fünûn-1905)

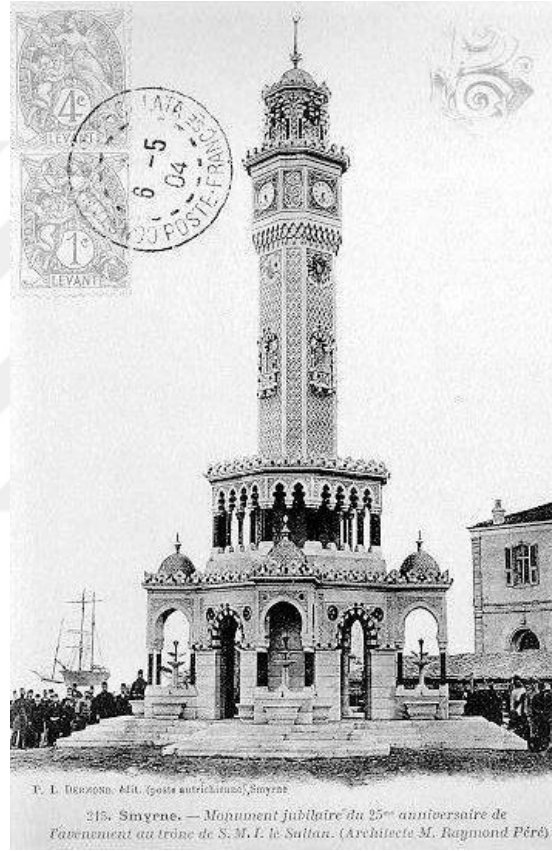
Tanzimat süreciyle başlayan devletin ve Osmanlı toplumunun modernleşmesi olgusunun birçok yeniliğiyle birlikte saatin kullanılmaya başlanması da aynı döneme denk düşmüştür. Hicaz demiryolu ile tren seferlerinin kalkış/varış saatlerinin hesaplanması/duyurulması, buna göre mesai saatlerinin planlanması gibi düzenlemeler getirilmiştir. II. Abdülhamid'in halka açık meydanlarda inşa ettirdiği saat kuleleri, bu düzenlemeye yönelik bir hedef gütmektedir. Türk ve Müslüman cemaatlerin memnuniyetsizliği belirtilse de, sultan II. Abdülhamid'in İstanbul'da yaptırdığı Dolmabahçe, Yıldız, Şişli Etfal ve Tophane Nusretiye saat kuleleri bilinen örneklerdir. Tahta geçişinin

¹⁰⁰ Bu ifadeyi Ahmet Haşim'in makalesine borçluyuz. 1921 yılında yayımlanan Makale için bkz. Dergâh Dergisi, c.1, nr. 3, 16 Mayıs, 1337-1921.

¹⁰¹ Lewis Mumford, **Makine Efsanesi**, İnsan Yay., İstanbul, 1996, s. 228.

25.yılıkutlamaları için valiliklere gönderilen genelge ile birer saat kulesi yaptırılması emredilerek tahttaki bu uzun sürenin kutlamasına halkı ortak etmek istemiştir. Bugün büyük oranda ayakta olan bu saat kuleleri, Osmanlı devletinin tarih sahnesinden silinmesi ile kurulan devletlerin sınırları içerisinde yer almaktadır. Örneğin sadece Filistin’de yer alan saat kuleleri listesine bakacak olursak, biri hariç diğerleri günümüze değin ulaşmış olup hala ayakta dururlar:

1. Hayfa Saat Kulesi 1898
(mevcut)
2. Safed Saat Kulesi 1900
(mevcut)
3. Nablus Saat Kulesi 1900
(mevcut)
4. Akka Saat Kulesi 1902
(mevcut)
5. Yafa Saat Kulesi 1900
(mevcut)
6. Kudüs Saat Kulesi 1907 (1922 yılında İngilizler tarafından yıkılmış)¹⁰²

Şekil 20: Günümüzde de ayakta kalabilen,

İzmir’in sembol anıtı olan İzmir Saat Kulesi,

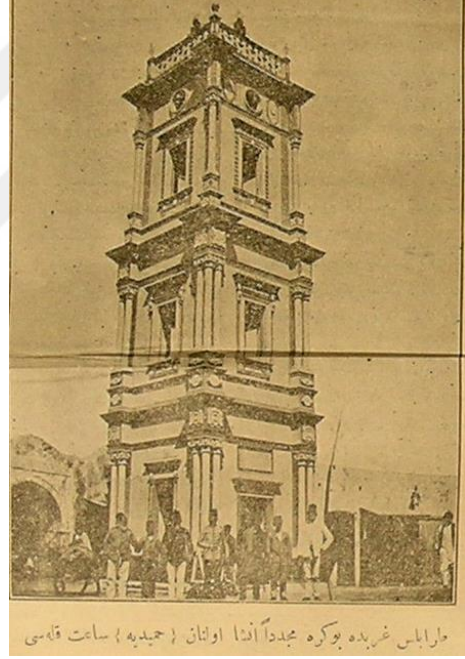
1901.¹⁰³

Sultan II. Abdülhamid dönemi inşa edilen saat kulelerinden Ürdün, Lübnan, Suriye, Cezayir, Makedonya, Yunanistan ve Meksika sınırları içerisinde

¹⁰² Hakkı Acun, Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay, 2011, s. 175.

¹⁰³ II. Wilhelm, II. Abdülhamid’in bu tür göze hitap eden yapıları önemseydiği için, içindeki saati özel olarak gönderdiği hediyesidir.

kalanları olmakla birlikte Türkiye sınırları içerisinde ise Şu Şehirlerde yer almaktadır; Ankara, Adana, İzmir,¹⁰⁴EskiŐehir, Muğla, Bilecik, Tarsus, Yozgat, İzmit, Antalya, Çanakkale, Bursa, Tokat, Kayseri ve Çorum. Bunların dışında yıkılan veya yok olan saat kuleleri arasında Konya, Edirne, Trabzon, Gelibolu, Diyarbakır ve Kütahya saat kuleleri vardır.¹⁰⁵

Şekil 21:

Trablusgarb'da bu kerre müceddeden inşa olunan Hamidiye saat kulesi.

¹⁰⁵ Hakkı Acun, a.g.e., s.192.

2.2 Haritalar

Araştırmayı yaptığımız 19. yüzyıl Osmanlı toplum ve yönetiminde görselliğin simgesel öneminin izlerini, eğitim hayatında planlı/programlı bir şekilde olduğunu görmekteyiz. Osmanlı bürokrasi üyeleri ve başta doğal olarak Osmanlı Sultanları, Tanzimat idaresinden itibaren oluşturulmak istenen yurttaş profiline daha aktif katılımlı bünyesini harekete geçirmenin yollarını aramaktaydılar.¹⁰⁶Sultan II. Abdülhamid, simgesel önemi olan göstergeler üzerinden (tuğra, bayrak, amblem, anıt vb.) kendi varlığını topluma nüfuz ettirerek yönetimini gerek müslim gerekse de gayri müslim milletler nezdinde hissettiriyordu. Bu iki tebaası arasında bireylerin ait oldukları coğrafi sınırlarda bir 'kimlik' oluşturmak için hayati öneme sahip olan haritaların etkin kullanması üzerinde duracağız.¹⁰⁷

Her görsel tekniğin uygulama öncesi hazırlık safhasında olduğu gibi harita tekniğinin kullanımında da belli noktaların gösterilmeye çalışılırken belli olanların daha açık kılınarak karşı tarafa bir takım mesajlar iletmesi istenir. Dolayısıyla hazırlanacak haritalarda hangi sınırların dâhil edilerek gösterileceği veya gösterilmeyeceği, metin ve renk seçimi ile renklendirilecekse neye göre yapılacağı gibi sorular karar verilmesi istenen bir süreci beraberinde getirmektedir. Sultan II. Abdülhamid döneminde açılan modern okullar ile güçlü bir şekilde oluşturmak istediği sadık tebaa ve kimlik bunalımından etkilenmemiş nesil için istediği şekilde tasarrufta bulunabileceği bir etki alanı açıyordu. Osmanlı harita bilimi, Pîrî Reis(ö. 1554) ve Kâtip Çelebi'den (ö.1657),¹⁰⁸on dokuzuncu yüzyıla gelinene dekyaklaşık dört asırlık geçmişini doldurmak üzeredir.¹⁰⁹ Harita tekniğinin hedef kitlesi olarak,

¹⁰⁶Engin Deniz Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909):Origins and Solutions"; (Princeton Üniversitesi, doktora tezi, 1976), s. 77-98.

¹⁰⁷ Benjamin C. Fortna, Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim, İstanbul, İletişim Yay.,2005, s. 210.

¹⁰⁸ Pîrî Reis ve Kâtip Çelebi ile ilgili olarak, bkz. Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ 1300-1600, İstanbul, YKY, 2016, s. 173.

¹⁰⁹ Francis Robinson ed., Cambridge Resimli İslam Ülkeleri Tarihi, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 110.

busüre zarfında hiç denenmemiş olaneğitimin ilk mekteplerinden Sultanilere kadar geniş alanda kullanılması, tamamıyla yepyeni bir olgudur.

On dokuzuncu yüzyıl eğitim sistemi içerisinde sultanın ve bürokrasinin en çok uğraştığı misyoner okullarının¹¹⁰ varlıklarına ek olarak bu okulların sayılarındaki fazlalık dolayısıyla tedbiri amaçlar aranmış, ister istemez savunmacı bir pozisyona geçilerek karşı konmak istenmiştir. Avrupa'nın ve misyoner okullarının etkisinden Müslüman halkı korumak için İslam vurgusu eğitimin birçok kademesinde artarak güçlenmiştir. Devlete bağlılık ve sultana minnet duygusu had safhada tutulmaya çalışılmıştır.

Şekil 22: Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası

olarak 1907 yılında Maarif Nezareti'nden onaylı basılan cep atlasında, görece erken vakitlerde kaybedilen veya kaybı kabul edilmeyen toprak parçalarının Osmanlı toprak parçası imiş gibi gösterilmesi düşsel olarak nitelendirilmiş,¹¹¹ 'gerçeklerle yüzleşmekten hoşlanmıyorlar'¹¹² yorumları yapılmıştır. Bunlara örnek olarak;

1881'de işgal edilen Tunus ile 1882'de askeri müdahalesi ile İngiliz yönetimine geçen Mısır ve Bulgaristan'ın ilhak ettiği Doğu Rumeli toprakları gösterilir.

¹¹⁰ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s.128.

¹¹¹ Benjamin C. Fortna, a.g.e., s.233.

¹¹² Akt. Benjamin C. Fortna, s.234.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda kurmaya çalıştığı kimlik için karşılaştığı eleştiri ve çarpıtma yorumları için gözden kaçırılan birkaç noktayı vurgulamak gerekmektedir. İlk olarak özellikle idadi ve mekteplerden yetişecek olan neslin eğitim düzeyleri/dünyaya bakış açıları, imparatorluğun yönetim mekanizmasında görev yapmalarındaki kapsamın açısını belirleyecektir. Bu görev alımında imparatorluk coğrafi mirasına görsel anlamda sahip hafızaların bakış açılarına ihtiyaç duyulmaktadır. İkinci olarak ilk ve orta düzeyde eğitim veren modern okullardaki öğrencilere aşılacak olan bu görsel imaj ile o yaşlardaki öğrencilerin bilinç(kimlik) kazanmasının yanı sıra söz konusu eğitim kitlesi üzerinden ailelerine bir bilinç kazandırmak hedeflenmektedir. Okulda gördüğü eğitimi aile fertleriyle paylaşan öğrencilerin varlığının Osmanlı bürokrasisi pekâlâ farkındadır.

'Suyu Arayan Adam' başlığı ile otobiyografisini kaleme alan Şevket Süreyya Aydemir, yukarıda sıraladığımız türde gözden kaçan noktaların güzel bir örneğini hatıralarında belirtmiştir. Oldukça hareketli ve düşünsel anlamda kırılmaları barındıran bir hayat hikâyesine sahip olan Aydemir'in çocukluğunu Edirne'de geçirdiği ilk ve orta mektep anlarındaki ritüeller ile sınıfta asılı olan harita hakkında hatırladıkları, görsel imgelerin güçlü etkileşimin etkilerini sunması açısından büyük önem arz etmektedir:

Sınıfların duvarlarına asılan haritalarda, bu büyük imparatorluğun toprakları, toz pembe bir renkte gösterilirdi. Bu topraklar bana dünya kadar geniş görünüyordu. Ama onları gene de dar buluyordum. Afrika'nın ortasındaki büyük sahraya kadar Trablus-Bingazi (Libya), sonra Habeşistan' a kadar Mısır, Sudan bu toprakların içinde görünüyordu. Hatta Tunus beyliği bile pembe bir çizgi ile sınırlandırılmıştı ki, bu rengin manası bir nevi himayeydi. Sonra Hint denizine kadar Yemen ve bütün Arabistan kıtası bizimdi. Irak, Suriye, Sina ve nihayet İran ve Rus sınırlarına kadar Anadolu bu topraklara dâhildi. Girit'ten, Kıbrıs'tan Ege adalarından başka, bütün Trakyalılar, bütün Rumeli vilâyetleri devletimizdi. Hatta Balkanlarda Bulgaristan'ın yarısı da bu himaye

çizgisi içinde bizim sayılırdı. Makedonya'nın ve Arnavutluk'un ötesinde Bosna-Hersek kıtası da pembe renge boyanarak, imparatorluğun sınırı Sava'ya, Dalmaçya'ya kadar uzatılırdı. Ders aralarında çocuklar, bu haritaların başına toplanırdık. Devletimizin sınırlarına bakardık. Bu sınırların çevrelediği topraklara: Bizim topraklarımız! derdik. Bu sözleri seve seve ve sık sık tekrarlardık: Bizim topraklarımız! Bizim devletimiz! Bunları söylerken, içimizde bir şeylerin coştüğünü, bir şeylerin kabardığını ve bu hislerin beni büyüttüğünü, gururlandırdığını duyardım. Duruşumu, yürüyüşümü değiştirmiştım. Hele mektep dağılıp da sokaklara çıktığım zaman, asker veya asker mekteplerinden olmayan herkese karşı, bir nevi yüksekte bakardım.¹¹³

Edirne'den Erzurum'a, Selanik'ten Bağdat'a uzanan geniş coğrafya içerisinde öğrenciler üzerinde oluşturulan bu 'harita bilincinin' iki yönde fayda sağladığını belirtelim. Birincisi adı geçen vilayetlerdeki öğrencilerin harita gelmesinden sonra, öncesine nazaran siyasi ve coğrafi çevreyi belirlemede bilgilerden sıyrılarak daha görsel hafızaya sahip olmalarıdır. İkinci olarak da haritanın hitap ettiği kesim artık kendi yörelerinin sınırlarının ötesine bakmaya ve coğrafyalarının dünyadaki konumunu düşünmeye cesaretlendirilebilecekleri bir kitledir.¹¹⁴

2.3 Evrensel Sergiler

19. yüzyılın başlarında Avrupa'nın başkentlerinde görevlendirilmek üzere gönderilen diplomat sayısı giderek artmıştır, bu da İmparatorluğun diğer ülkelerde elçilikler açmanın öneminin farkına vardığını gösterir. Bununla ilintili olarak ilk öğrenci kafilesi Paris'e 1883 yılında gönderilir ki bu tarih Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın öğrenci göndermesinden yedi yıl sonrasına tekabül etmektedir. İmparatorluk, artık dağılmanın eşiğine gelmiş, kendini savunabilecek güçte de olmadığından, ayakta kalmaktan ziyade diplomatik kanallarla temsiliyetin/görünmenin arayışları içerisinde

¹¹³ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966, s. 44-45,

¹¹⁴ Benjamin C. Fortna, a.g.e., s. 240.

girmiştir. Osmanlı bürokrasisini on dokuzuncu yüzyılda meşgul eden konuların başında bu gelmekte idi.

Batı Avrupa dünyasında 19. yüzyılda meydana gelen sınai ve teknolojik ilerlemeler, bu devletlerin hammadde kaynağı sağladığı milletlerin ürünlerini sergilemek ve tanınırlıklarını artırma isteğini de beraberinde getirmiştir. Ekonomik ve siyasi ilerlemişliğinin devam etmesi Batı'nın, bu üstünlüğünü koruma altına alma düşüncesinin belirleyici olduğu farklı bir boyuta getirmiştir. Sömürü altına alınan devletlerin milletlerini yakından tanıma isteği, kültürler hakkında bilgi toplama amacı ile birlikte evrensel sergilerin düzenlenmesinde belirleyici olmaya başlamıştır.¹¹⁵ Bunun yanında, emperyalizmin 19. yüzyılda tüm dünyaya tahakküm eden yapısının yalnızca ekonomik (sömürge) çıkarlarının sürdürülebilir olmasının çok yüksek rakamlara mal olduğu bilinen bir olgudur. Sömürge haline getirmenin artık farklı gerekçelere ihtiyaç duyduğu, bu yöndeki çabaları yüreklendirmek için 'ahlaki' bir gerekçeye ihtiyaç duyulduğu olmuştur.¹¹⁶ 19. yüzyılın ortalarından başlayarak devam eden ve milyonlarca insanı büyük şehirlere toplayarak ziyaret etmelerini, propaganda malzemelerinin bolca kullanılarak gerçekleştirilen evrensel sergiler 'ahlaki gerekçeyi' sunmanın yollarından biri olarak da görülebilir.

1851 yılında Londra'da gerçekleşmeye başlayarak geleneksel hale gelen evrensel sergileri Osmanlı sultanları ve devlet adamları bir fırsat olarak görmüş, Avrupa başkentlerinde bu tür sergilerle varlık gösterebilmek, temsil edilerek büyük devletler arasında yer aldıklarının mesajını, sergi katılımcısı milletlere göstermek istemişlerdir. Mısır hidivinin de İmparatorluğa bağlı bir vali olduğunu göz önünde tutarak diyebiliriz ki, 19. yüzyıl devletler nezdinde Müslüman olarak temsil edilen sadece Osmanlı İmparatorluğu'dur. Dolayısıyla, Avrupa başkentlerinde başvurulabilecek gerek diplomatik, gerek ticari, gerekse de II. Abdülhamid'in gerçekleştirdiği yöntemlerle basın alanındaki temsiliyetin altında yatan niyet okumasına baktığımızda, müstemleke olmayan tek Müslüman devlet olarak, güçlü bir modern dünyada yer alma isteğini görürüz.

¹¹⁵ Zeynep Çelik, *Şark'ın Sergilenişi*, İstanbul, Türk Tarih Vakfı, 2005, s. 2.

¹¹⁶ Marc Ferro, *Colonization: A Global History*, Londra, Routledge, 1978, s. 11.

Cezayir 1529 yılındaki fethinden 1830 yılında işgaline kadar Osmanlı sınırlarında kalmış, 1830'dan itibaren Fransa'nın işgali ile evrensel sergilerde Cezayir'e ayrıcalıklı yer verilip özenli bir pavyon hazırlanmıştır.¹¹⁷ Aynı şekilde Tunus sömürge haline getirilip işgal edildikten sonra 1889 ve 1900 evrensel sergi pavyonlarında yer edindi. Cezayir ve Tunus'a sağlanan bu ayrıcalıklarda diğer milletlere verilmek istenen mesaj, Fransız sömürgesi olduğu takdirde diğer milletlere karşı sunum/takdimde profesyonel destek verileceğidir.

Evrensel fuarlar Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa devletlerindeki sanayi ve teknik ilerlemenin boyutlarını görmek ve ileri adım atmak üzere raporlar tuttuğu, özel toplantılarla neler yapılabildiğinin arayışları olarak okunmalıdır. Bu sebeptendir ki bütün büyük fuarlara Osmanlı yönetimi katılmıştır; Birincil amacı olarak sanayi ilerlemelerini Osmanlı'ya taşıyarak yerleştirmek, yaygınlaştırmakla birlikte devletin modern dünyada temsiliyetini sağlamak olmuştur.

Sultan, İstanbul'un karmaşık ve dar sokaklarının durumuna yönelik Avrupalı seyyahların eleştirilerine bir yerde katılır ve Paris sefiri Salih Münir'e kamusal alanların ve meydanların elden geçirilmesi, genişletilmesi için bir mimar bulmasını ister. Salih Münir'in tercihi, 1878 Sergisi için Paris Kent Pavyonu ve 1889 Champ de Mars'taki Sanayi Sergisini hazırlamış, 1900 sergisinin de baş mimarlığına atanan Joseph Antoine Bouvard'dır. Bu tercih bile başlı başına Sultan Abdülhamid'in ve doğal olarak Osmanlıların evrensel sergilerden nasıl büyülediğini/etkilendiğini gösterir.

¹¹⁷ Zeynep Çelik, a.g.e. s. 8.

Şekil 23: 1851’de Evrensel Sergi için Hyde Park’ta inşa edilen Kristal Sarayı, 1936 yangınında tamamen yok olmuştur.

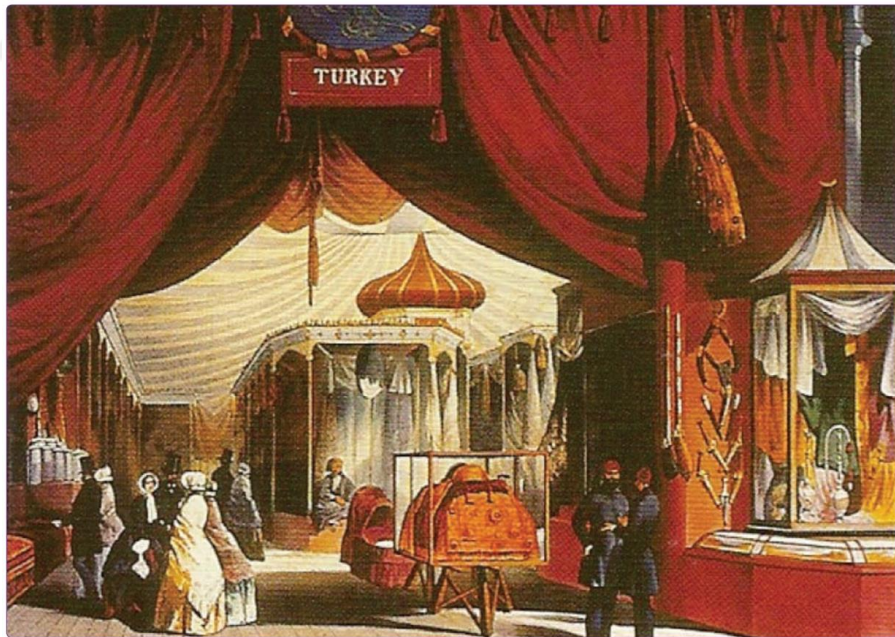
Sanayi devrimini büyük başarı ile gerçekleştiren ve yönetimi altına aldığı devletlerin genişliği ve sağladığı hammadde zenginliği ile Britanya İmparatorluğu, tüm ulusların ürünlerini sergilemek üzere düzenlenecek bir evrensel sergi fikrini tüm dünyaya duyurur. 1851 yılında Londra’da gerçekleştirilen birinci evrensel sergi, bu program için inşa edilen Chrystal Palace’da halkın beğenisine sunulur. Sergi süresince çeşitli yarışmalar yapıp en iyi eser kategori değerlendirmelerinde ödüller (madalyalar) dağıtılır. Osmanlı İmparatorluğu da bu sergi için iki yüz sandık içerisinde tarım ürünleri ve mamulleri gönderir fakat firkataynın gecikmesi ile ancak açılış sonrasına malzemeler sergi alanına ulaşır.

Kraliçe Victoria’nın açılışını yaptığı evrensel sergide, dönemin üstün sanat eserleri ile teknolojik yeniliklerbirlikte sergilenmiştir. Sergi, 9 ay boyunca açık kalmıştır. Kartpostallarla günümüze dek gelen resim/çizimlerde dikkati çeken husus, serginin orta kısımlarına konumlandırılarak yanlarına serpiştirilen heykel/büstletarihi simge değeri yüksek olanlardır. Fuarın tasarımında bağımsız ülkelerin sergi alanlarınayer verilmemiş olup, ulusal mimari temsili ön plana geçmemektedir. İki kat olarak planlanan serginin tamamı camdan olmasıyla her iki katın tümünde ışığın yardımıyla görünürlüğün arttığını görüyoruz. On dokuzuncu yüzyılın ortasında önemli bir katılımcı sayısına, 6 milyona ulaşan sergi aynı zamanda ciddi bir gelir kaynağınaulaşmıştır.

Şekil 24: Bağımsızlığını ilan eden Yunanistan'ın hemen yanına konumlandırılan Türk pavyonu.

(Kaynak: <http://www.bl.uk/learning/images/victorian/crystalpalace/large102733>)

Şekil 25:Fuardaki sergilenen Türk ürünlerinin bulunduğu yerin içten gösteren şekle baktığımızda pastel renklerin yoğunlukla tercih edildiği görülür.¹¹⁸

¹¹⁸ Yeşim Duygu Ergüney, Nuran Kara Pilehvarian, On dokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyet, *Megaron*, c.10, sy.2, 2015,s. 229.(Çift örgülü ipek ve metal ipliklerle pamuklu beze işlenmiş... Bugün Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan bu havlunun dokuma biçiminin, pavyonu

Evrensel sergilerin ikinci ayağı, Fransa'nın başkenti Paris'te Champs Elysées'de inşa edilen Endüstri Sarayı'nda 1855'de yapılır. İlkine göre daha fazla katılımcı (yirmi bin) ve ziyaretçiyi (yedi milyon) ağırlayan sergiye Osmanlı ürünlerinin sayısı da 2.5 katına ulaşmıştır.

2.3.1. 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani, İstanbul

Sultan Abdülaziz Avrupa başkentlerinde düzenlenen sergileri model alarak 1863 yılında Sergi-i Umumi-i Osmani adı altında Atmeydanı'nda iç piyasaya dönük bir sergi düzenler. Kapitülasyonların getirdiği koşullarda kendi üreticisinin zor durumundan kurtulmasına dönük arayışın ifadesi olarak düzenlenen bu serginin iki Fransız mimarı Marie-Augustin Antoine Bourgeois ve Leon Parville'dir. Parville Çinili Köşk'ü baz alarak mimari tasarımı yapmıştır. 1867 yılındaki sergide de bu tasarım kullanılmıştır. Bu serginin Osmanlı hâkimiyeti altındaki milletlere, başkent İstanbul'da ufak çaplı da olsa, bir yenilik sunduğunu göstermektedir.

Şekil 26.1863 yılındaki Sergi-i Umumi-i Osmani'nin ön taraftan görünüşü.

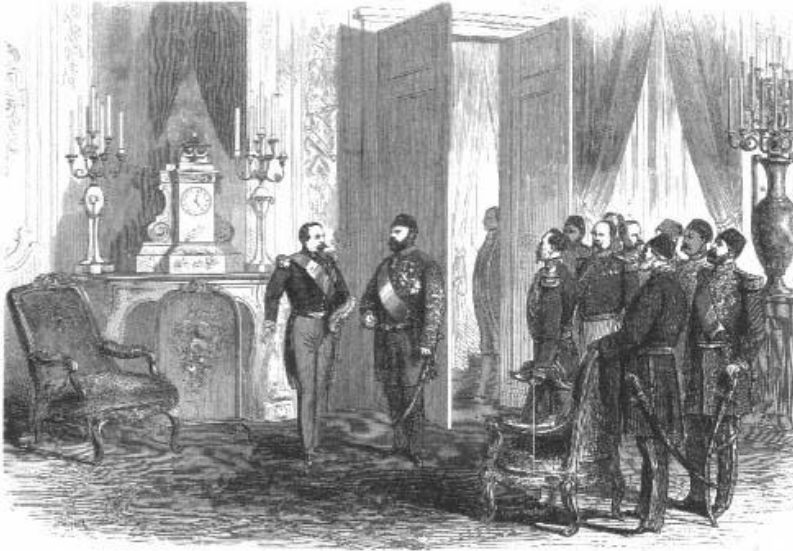
(L'Univers illustré -6 Nisan 1863)

ziyaret eden Manchester fabrikatörleri tarafından fuar sonrasında taklit edilip sinai dokumayla imal edildiği de müze kayıtlarında yer almaktadır.)

2.3.2. 1867 Paris Dünya Fuarı

1851 yılında İngiltere’de başlayan evrensel sergiler içerisinde her ülke pavyonunun ayrı/bağımsız olarak tasarlandığı ilk fuar, 1867 Paris Dünya Fuarı’dır. Bu fuara ev sahipliği yapan Fransa, Baron Hausmann tarafından tasarlanan Paris şehrini tüm katılımcıların ilgisine/beğenisine sunmuştur. Gerek kapladığı alanın büyüklüğü ile gerekse de getirdiği yenilikler ile adından sıkça söz ettirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu için ayrı bir öneme sahip olmasının sebebi, III. Napolyon’un, Sultan Abdülaziz ve henüz genç bir şehzade olan II. Abdülhamid’in de aralarında bulunduğu hanedan üyelerini ağırlamış olmasıdır. Savaş dışında bir Osmanlı Sultanının ülkesi sınırları dışına ilk defa çıkması olan bu Evrensel Sergi ziyareti, imparatorluk içerisinde çok tepki çekmiş olmasına rağmen, sultanın kararlı tutumuyla gerçekleşmiştir.

Paris Dünya Fuarı’na katılmak ve açılışında bulunmak üzere Paris’e gelen Sultan Abdülaziz, Fransa’da büyük bir ilgiyle karşılanır. Uzunca süredir gazetelerde yazılan Osmanlı İmparatorluğu’nun halifesi/sultanının nasıl bir görüntü arz ettiği, görgü kurallarına uyup uymaması vb. üzerinden gazetelerde epey yazılıp çizilmiş, ziyaretiile evrensel sergide bütün ilgiyi üzerine toplamıştır. Öyle ki Paris halkı Sultan Abdülaziz’i görenler ve görmeyenler olarak ikiye ayrılmıştır.¹¹⁹

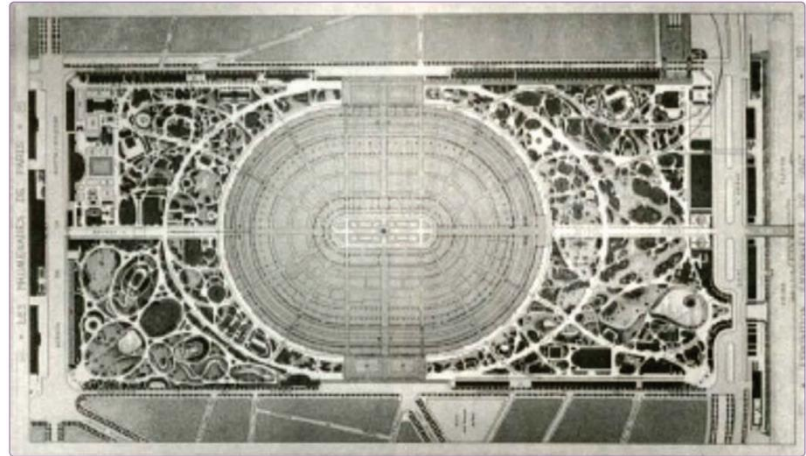

Şekil 27: Sultan Abdülaziz’in Elysée Sarayı’nda III. Napolyon’u Ziyareti, Paris, 1867.(L’Illustration, 13 Haziran,1867)

¹¹⁹ Zeynep Çelik, Şarkın Sergilenişi, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2005, s. 35.

Paris sokaklarından sanayi salonuna sergi için İmparator III. Napolyon ve İmparatoriçe Eugenie ile birlikte törene katılan Sultan Abdülaziz'i görmek için 30 bin Paris'li akın etmiştir. Güzergâh üzerinde geçtiği yol boyunca Paris halkı büyük teveccüh göstermiştir, sultansergiye Napolyon ve İmparatoriçe ile ziyaret ettikten sonra yine aynı "âlâ-yı vâlâ" ile saraya dönmüştür.¹²⁰Bu seremoni sultanın diğer bütün ziyaretlerinde de devam ederek sürmüştür. Bunda, öteden beri Avrupa'daki Türk imajının etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin 1720'deki Fransa seyahatinde de Osmanlı delegesine aynı ilgi ve alaka gösterilmiştir.¹²¹

Tanzimat sonrası Osmanlı sultanlarının eski güçlerini toparlamak ve hem Avrupa devletlerine karşı hem de imparatorluk içerisindeki milletlere karşı otoritesini güçlendirmek için fuarlara imparatorluk olarak katılımına özel önem verildiğini vurgulamıştık. Sultan Abdülaziz'in bu ziyareti de, Avrupa'daki imparatorluklar sisteminin bir parçası olma arzusunun ortaya koymuş, Avrupa basınında oluşturulmuş önyargıyı kırmış, belli başlı yönleri ile kamuoyunun bakışında farklılık yaratmıştır. Dahası, bu ziyaret sultan'ın benimsenen Avrupa yaşam tarzını ve kültürünün biçimlerini doğrudan görmesi ile kendi ülkesinde benimsediği radikal politikalara olan güveninin pekişmesine katkıda bulunmuştur.¹²²

¹²⁰ Abdurrahman Siler, "1867 Paris Milletlerarası Sergisi ve Osmanlı İmparatorluğu", Türk Kültürü, Sayı 330, s. 625.

¹²¹Türklerin Avrupa'daki intibalarına dair Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in yazdıkları için bkz. Fransa Sefaretnamesi, İstanbul, Dergâh Yayınları, 260 s. Ayrıca bkz. Asuman AkayAhmed, Emre Çay, XVIII. Yüzyılda Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya Bakışında Kültürlerarası Değerlendirme, İstanbul, 2013, Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, VIII. cilt, 10. Sayı, 1-16. Sayfa.

¹²² Zeynep Çelik, a.g.e., s. 39.

Şekil 28:Paris Dünya Fuarının ortasında yer alan Fransa pavyonu, merkezi konumda yer alıp, diğer milletleri etrafında toplamış, diğer sanayi güçleri onun çevresinde, sömürgeler ve Batı-dışı ülkeler çeperlerde konumlandırılmıştır.¹²³Sergi hakkında Osmanlı pavyonu ve diğerleri hakkında genişçe malumat bulabileceğimiz ve aynı zamanda fuarın Osmanlı İmparatorluğu adına komiseri olan Selahaddin Bey'in yazdığı kitap günümüze ulaşmıştır.

Şekil 29: Yeşil Camii, Hürrem Sultan Hamamı ve Çinili Köşk Replikaları ile 1867 Paris Dünya Fuarı, Türk Mahallesi. Sergi sonrası Türk Mahallesi İmparator III: Napolyon'a Sultan Abdülaziz tarafından hediye edilir.
(Kaynak: Türkiye 1867 Evrensel Sergisi, (2008), İstanbul Fuar Merkezi, s.33)

Osmanlı aydınları imparatorluğun katıldığı sergilerin bir öncekine nazaran daha verimli ve etkili geçtiğini düşünüyorlardı. 1867 Paris Evrensel Sergisi'ne Osmanlı sergi komiseri olarak görev alan Salaheddin Bey, "Türkiye, 1867 Evrensel Sergisi" isimli bir kitap kaleme alarak, resmi verilerin ışığında imparatorluğun sanayi ve ticaret hacminin arttığını belirtiyordu.¹²⁴Sultan Abdülaziz'e hitaben kaleme alınan eserin ilk sayfalarından itibaren özgüven aşılayan bir üslup ve bir önceki sergiden bu yana önemli gelişme mesafesi kat edildiği görüşü vurgulanmıştır.

¹²³ Zeynep Çelik, a.g.e., s. 58-59.

¹²⁴ Salaheddin Bey, *Türkiye 1867 Evrensel Sergisi*, Çev. Hakan Arca, İstanbul, İstanbul Fuar Merkezi Yayınları, 2008, s. 13.

1867 sergisi için Osmanlı İmparatorluğu, Fransa ve İngiltere'nin büyük katılımları sonrası 4 bin 946 sergi malzemesi ile katılım sağlayarak üçüncü olmuştur. İmparatorluk, sergide tarım, sanayi, el sanatları ve güzel sanatlar dallarındaki ürünlerinin teşhir edildiği 64 kategoriyle yer alır. İlk defa olarak bu sergide mimari çizim, proje, yağlı boya resim, fotoğraf ve heykellere özel bölüm ayrılır. Yine Osmanlı İmparatorluğu, 1867 Sergisi'nde bilimsel çalışmalar, doğal tarih koleksiyonları ve arkeoloji alanlarında ilk kez iştirak eder. Mimari çizimler arasında İstanbul camilerinin kesit ve görünüşleri, Bursa camilerinin röleveleri, İstanbul altıncı daire belediye mühendisi Leval'in bir viyadük projesi kayda değerdir. Güzel sanatlar bölümünde ise Hamdi Bey'in eserleri önemlidir. Fotoğraf olarak da Abdullah Biraderler'in aralarında Sultan Abdülaziz'in fotoğraflarının da bulunduğu bir seri portre sergilenmiştir. Haliç görünüşleri, İstanbul halk giysileri de anmaya değerdir.¹²⁵

Yine 1867 Sergisi'nde Osmanlı heyetinde olan Ömer Faizi Efendi de bir günlük tutarak, Sultan Abdülaziz'in heyeti ile birlikte Şehzade II. Abdülhamid'inziyareti hakkında şu şekilde anlatımda bulunur: Sultan Abdülaziz Türk pavyonunu ziyaret ederek milli kıyafetli görevliler tarafından karşılandı. Sergi alanında "halılar, telkârî el işlemleri, Bursa kadifeleri, Üsküdar çatmaları, Trablus ve Hama kumaşları, Halep sadakorları, Ankara sofraları, çeşitli müzeyyen silâhlar" teşhir ediliyordu. Fakat diğer pavyonlarda sergilenen sanayi ürünlerini izledikten sonra Türk pavyonundaki bu ikram ve sergiden memnun kalmamış, "bedbîn bakışlar ve sükutî çehre ile" sergiden ayrılmıştı.¹²⁶Sultanın ve heyetin aklından geçen, bütün bu sanayi alanındaki ilerlemeler, neden Osmanlı'da gerçekleşmez. Şehzade II. Abdülhamid'in sanayi alanındaki ilerlemeye yönelik atacağı adımlar ve milletler arasında yer almanın temsiliyetteki önemini bu sergi sonrası şekillendiğini söyleyebiliriz.

Ömer Faizi Efendi'nin kaleme aldığı bu yazıya rağmen, Mustafa Cezar'ın "Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey" isimli önemli çalışmasında, La Turquie gazetesinin 23 Temmuz 1867 tarihli nüshasından naklettiği paragrafa bakacak olursak sultanın sergi ziyaretinden memnun ayrıldığı belirtilir:

¹²⁵ Şefik Memiş, **19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Stratejisi Olarak Uluslararası Fuarlar: Osmanlı Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.129.

¹²⁶ Cemal Kutay, **Avrupa'da Sultan Aziz**, İstanbul, Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı, 1970, s. 154-155.

"Cumartesi öğleden sonra, Majesteleri sergiyi ziyaret etti. Tabiatıylasultanın adımlarının ilk yöneldiği yer Türk bölümü idi. Devletin, sergide boy gösteren mahsullerinin tanzimindeki mevcut zevk ve intizama hayran kaldı ki bunların büyük bir kısmı milletlerarası jüri tarafından özel bir mansiyon konusunu teşkil eden mükâfatlaralmıştı. Zât-ı Şâhâneleri ilk Osmanlı galerisini süsleyen silah ve zırh koleksiyonunu, bunları bilen bir kimse olarak fikirlerini beyan ederek ve orada arz-ı endam eden silahların her birinin gerek menşei gerekse değerinin kendisinin meçhulü olmadığını gösterir tarzda, özellikle tetkik etti. Bilahare makinelere tahsis edilmiş olan bölümü, makinelerin çalışmalarının gözle görülebilir bir merakla seyrederek, güçlerini, kullanışlılıklarını ve faydalarını soruşturarak baştanbaşa dolaştı. Güzel sanatlar galerisinde uzun bir duraklamadan sonra, takdirini kazanmış olan camii ve içerisinde bir müddet dinlendiği ve mobilyası ile dekorasyonunun kendilerinin medhiyelerini hak eden kasr gibi parktaki sair Osmanlı yapılarını ziyarete gitti.¹²⁷

2.3.3. 1873 Viyana Evrensel Sergisi

Öncelikle Almanca konuşan uluslar için düşünülen Viyana Evrensel Sergisi, Avrupa kıtasına demiryolu ağının olanaklarından faydalanılarak ulaşımı hesap edilmiş ve bunun için bir önceki kralın av sarayı tercih edilerek burada sergi açılışı yapılmıştır.¹²⁸Trenyolu ağının gelişmiş olması ile sergilenecek ürünlerin getirilmesi ve sergiyi ziyaret edecek olan ziyaretçilerin şehre ulaşmalarındaki kolaylığın etkisi ile bir önceki sergilerden daha kalabalık ziyaretçi akını şehre ulaşmıştır. Seçilen alanın büyüklüğü de diğer sergi alanları ile kıyas edildiğinde; 1867 Paris sergi alanından beş kat, Londra sergi alanından da on iki kat büyüklüktedir. Viyana şehrinin tarihsel dokusuyla birlikte müzik sanatlarında gerek icrasıyla gerekse de notaların yazılı hale getirilmesinde ayrı bir yere sahip olagelmiştir. Siyasal yönetim şekli krallık olan Avusturya-Macaristan yönetimi, Rusya ile Balkanlarda yayılcı politika izlemekte olup Osmanlı Devleti ile sık sık karşı karşıya gelmekteydi. Osmanlıların Avrupa'ya gönderdikleri öğrenci nüfusu içerisinde her ne kadar en az kesimi temsil etse de, silah

¹²⁷ Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971, s. 92.

¹²⁸ Yeşim Duygu Ergüney, Nuran Kara Pilehvarian, a.g.m., s.232.

ve makina sanayiindeki ilerlemelerinde Avusturya-Macaristan yönetiminin atılımları, açılan osmanlı konsolosluk heyeti tarafından takip edilmekteydi.

Şekil 30: 1873 Viyana Dünya Fuarındaki Osmanlı Sergi Alanındaki III. Ahmed Çeşmesi Replikası (Kaynak: On Dokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti, s. 233)

Osmanlı Devleti'nin sergi komiserliğini, daha sonra adını sıklıkla duyacağımız Osman Hamdi Bey yürütmüş olup Osmanlı pavyonunun bölümleri olarak III. Ahmed Çeşmesi replikası, Boğaziçi Yalısı, Türk Kahvehanesi, Hamam, Hazine-i Hassa, Osmanlı Evi ve Türk Çarşısı olmak üzere yedi yapıdan oluşmuştur.

Osmanlı anıtsal mekânlarından Sultanahmet'te konumlandırılan III. Ahmed çeşmesinin seçilmesi bilinçli bir tercihle olmuştur. Sanatsal özellikleri incelendiğinde klasik dönem sade çeşme/sebil görünümünün yerine ayrıntılarıyla daha dolu bir yapı örneğini temsil eden III. Ahmed çeşmesi, barok üslup süslemelerinin bezemeleri ile bir geçiş dönemi sanatsal anıttır. Dört köşesine yarım dairelerle yerleştirilen sebiller, her ana köşeyeikişer nişlerle süslenen çeşmelerin varlığı, sebil üstlerinin barok süslemeleri

ve ta'lik hat yazıları ile klasik tavan örüntüsü - çini bordür süslemeleri gibi pek çok ayrıntıyı taşımaktadır.¹²⁹

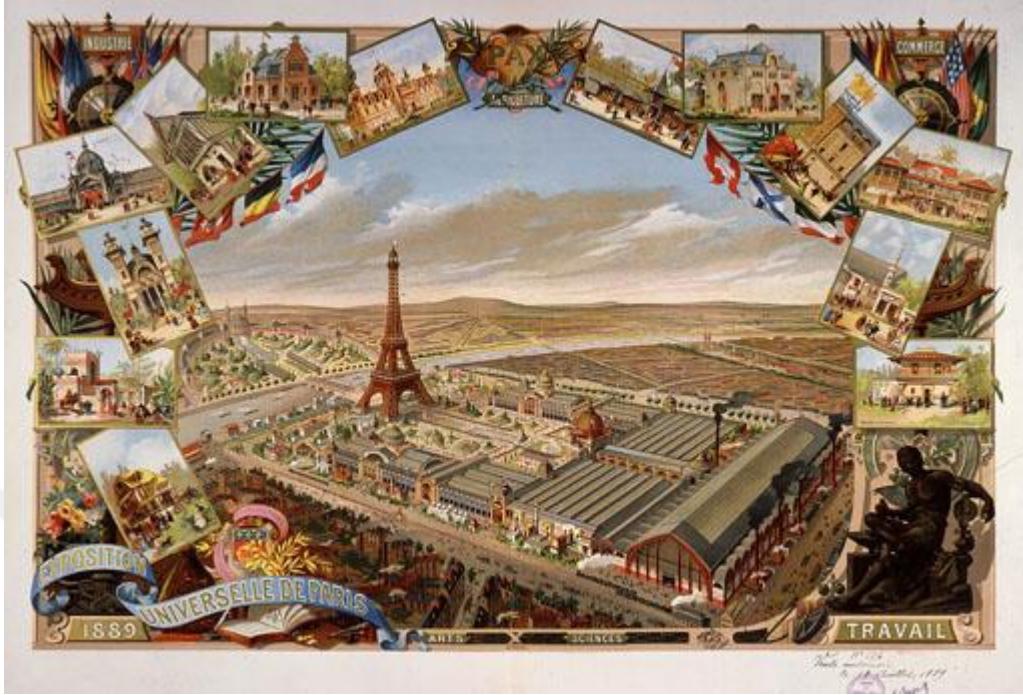
Sultan II. Abdülhamid dönemi görsel temsiliyet ve meşruiyet kanallarını incelediğimiz araştırmamızda 1889 Paris Evrensel Sergisi, 1893 Chicago Evrensel Sergisi ve 1900 Paris Evrensel Sergisi konumuzla yakından alakalı olduğu için daha büyük önem arz etmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in iktidara henüz geçmesi ve 93 Osmanlı-Rus Harbi dönemine denk düşen bu sergi, istenen ilgi ve önemi çekmekte sönük kalmış fakat bir sonraki sergiler için uygulama ve belli sonuçlar edinmede fırsatlar sunmuştur. Araştırmamızda bu fuarların her birini daha yakından inceleme fırsatı bulacağız.

2.3.4. 1889 Paris Evrensel Sergisi

Fransız İhtilalinin üzerinden geçen yüz yılının anısına denk gelmesi dolayısıyla hazırlanan 1889 Paris Evrensel Sergisi'ne özel önem verilmiştir. Avrupa'nın diğer başkentlerinde düzenlenen sergi tecrübelerinden yola çıkılarak Fransız sömürgelerinin bu sergide temsiliyetine ayrı önem verilmiş, ayrıca sergi için Paris'e gelecek ziyaretçilerin hafızasında uzun süre yer tutacak bir yenilikle karşılanmak istenmiş, bu uğurda Eiffel Kulesi inşa edilmiştir. Evrensel Sergi'nin hemen yanına kurulduğu bu kulenin yüksekliği dönemin en yüksek kulesi olarak anılmış, milletlerin sergisi her ne kadar gezilse de, Eiffel Kulesi tüm katılımcıların hafızasında silinmez izler bırakmıştır.¹³⁰

¹²⁹ Semavi Eyice, *Ahmed (III.) Çeşmesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.2, 1989, s. 39.

¹³⁰ Jean-François Solnon, Sarık ve İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa: XIV.-XX. Yüzyıllarda Çatışma ve Karşılıklı Hayranlık, İstanbul, Doğan Kitap, 2013, s. 396.

Şekil 31: 1889 Evrensel Sergisinin Üstten görünümü Kartpostal.

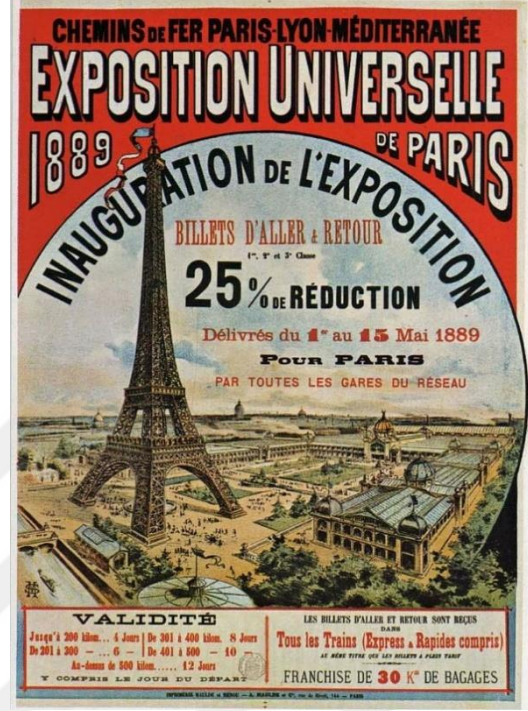
Eyfel Kulesi henüz yapılmış, sergi alanlarının büyüklüğü ile elektrikli aydınlatmanın kullanılması katılımcıları çok etkilemiştir.

Paris Evrensel Sergisi'nin teknik üstünlük olarak göze çarpan bir diğer yeniliği ise, elektriğin kullanımı ile abideviyapıların, sokakların ve köprülerin aydınlatılması olmuştur. Türk katılımcıgazetecilerin İstanbul'daki gazete ve dergiler için gönderdikleri yazılarda¹³¹örnekler olduğu gibi, Halid Ziya Uşaklıgil'in yazdıklarında da mevcuttur: Hele Eyfel Kulesi o zamanın bir harikasıydı. Bir gece, beklenilmeyen bir dakikada, bu üç yüz metrelik demir kule bir elektrik cereyanı ile ansızın kırmızı alevlerle boyanıp, altında birikmiş bir yığın halinde duran binlerce halkın göğsünden ellerinde olmayan dehşete kapılmış bir şaşkınlık çığılığı koşturdu.¹³²

¹³¹ Sabah, 9 Muharrem 1307. (5 Eylül 1889)

¹³² Halid Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul, Özgür Yayınevi,, 2008, s. 263

EiffelKulesi'nin inşasında kullanılan metalin temsil ettiği demirden inşa modelinin diğer örnekleri 115 metre uzunluğundaki Makine Galerisi ile Saat Galerisi'dir. Eyfel kulesi bittiğinde sanat tarihçileri tarafından 'Paris'in üzerine örümcek gibi kondurulmuş demir yığını' eleştirileri yapılsa da, modern batı tekniğinin geldiği devasa noktayı göstermesi bağlamında evrensel serginin katılımcılarına önemli mesajlar verdiğine hiç kuşku yoktur.

Şekil

32:1889

Evrensel Sergisi için hazırlanan %25 indirim bileti.

Sultan II. Abdülhamid iktidarının katıldığı ikinci evrensel sergi olma özelliğini taşıyan 1889 Paris Sergisi için Osman Hamdi Bey ile Halil Paşa görevlendirilmiştir. Osman Hamdi Bey, Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürlüğü ile Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nü birlikte yürüterek, II. Abdülhamid dönemi süresince uzun yıllar hizmette bulunmuş, Türk Resim Sanatının ve Müzeciliğinin babası sayılmıştır. Yaptığı hayati katkılarla bu iki kurum bugün de devam etmekte olup, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ile İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak hizmet vermektedirler.

Sultan II. Abdülhamid'in 1889 Paris Evrensel Sergisinin Fransız İhtilali'nin 100. yıl anısına düzenlenmesi sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu olarak katılmayı pekistememiş, 1893 Chicago Evrensel Sergisi'ne daha bir ihtimamla hazırlanılmasını istemiştir. Bunun nedenini anlamak hiç de zor olmasa gerektir.

Şekil 33:1889 Paris Dünya Fuarı, Tütün Pavyonu

(Kaynak: Fotoğraflarla Türk Fuarcılığı, (2008), İstanbul Fuar Merkezi, s.41)

2.3.5. 1893 Şikago Evrensel Sergisi

Kristof Kolomb'un Yeni Dünya'yı (Amerika'yı) keşfinin 400.yıl dönümü için hazırlanması dolayısıyla 1893 Şikago Evrensel Sergisi, Kolombiya Dünya Fuarı olarak da bilinmektedir. Britanya, Fransa, Avusturya gibi büyük batılı devletlerin ev sahipliğinden farklı bir şekilde bu fuar, Amerika'nın gücünün ve teknik/sınai ilerlemesini tüm dünya millet/devletlerine göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. BüyükŞikago yangınının üzerinden 22, Amerikan sivil savaşının bitmesinin üzerinden ise 28 yıl geçmiş olmasına rağmen kendisinden önceki evrensel sergi alanlarından daha büyük bir alanda ve aynı orandan katılım oranının yüksek olması, serginin ne kadar ciddiye alınarak hazırlandığını/önemsendiğini göstermektedir.

Sultan Abdülhamid'e bizzat bir heyet göndererek davet eden Amerikan Başkanı Grover Cleveland olmuştur. Daha sonra Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne 1880 ile 1893 yılları arasında Abdullah Biraderler, VasilakiGargopulo, Pascal Sébah ve

GuillaumeBerggren gibi önemli isimler tarafından çekilen 51 fotoğraf albümünden 1819 fotoğraf koleksiyonunu hediye etmiştir.¹³³

“Her resim, bir fikirdir. Bir resim yüz sahifelik yazı ile ifade olunamayacak siyasi ve hissi manaları telkin eder. Onun için ben tahriri münderecatlarından ziyade resimlerinden istifade ederim”¹³⁴

İmparatorluğun temsiliyeti anlamında yanlış fotoğraflar seçilerek tanıtıldığından şikâyet eden sultan, özellikle uluslararası basında çıkan fotoğraf, gravür ve yorumlarla bunun pekiştiğini, zaman zaman rahatsız edici boyutlara vardığını belirtmiştir.¹³⁵

Sultanın Yıldız Sarayı’nda kurduğu fotoğrafhanesinin yönetimine dönemin önemli fotoğrafçılarından Gargopulo getirilerek¹³⁶ 30 binden fazla fotoğraf ile iktidarı süresince pek nadir ayrıldığı sarayında oturarak hem imparatorluğun içinde bulunduğu durum hakkında bilgi edinmiş, hem de bu derlemelerden yaptığı seçkilerle Amerikan Kongre Kütüphanesi örneğinde olduğu gibi Fransa Milli Kütüphanesi ve British Museum’a da fotoğraf albümlerini hediye olarak yollamıştır.¹³⁷ Kısacası sultan, imparatorlukta seyahate çıkmasa da, imparatorluk binlerce görüntü olup ona gelmektedir.¹³⁸

III. Ahmed Çeşmesi replikası yine bu evrensel sergide kullanılmakla birlikte, Ortaköy Cami’sinin hemen hemen gerçek boyutta bir kopyası ile Osmanlı köyü kurdurmuştur. Lübnanlı gazeteci-yazar Süleyman b. Hattâr Bustânî’ye görev verilerek İngilizce-Türkçe ‘Musavver Şikago Sergisi’ isimli bir dergi hazırlattırılmış, sergi

¹³³ Bu fotoğraf arşivi çevrimiçi erişime açık olup; <http://www.loc.gov/pictures/collection/ahii/> linkinden ulaşılabilir. (Erişim tarihi:11.11.19)

¹³⁴ Tahsin Paşa, **Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996, s.356.

¹³⁵ Ethem Eldem, **Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu’nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914**, 2. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s.120.

¹³⁶ Bahattin Öztuncay, *İstanbul’da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişimi*, (Derleyenler: Zeynep Çelik, Edhem Eldem), **Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu’nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914**, 2. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s.100.

¹³⁷ Bu alanda yapılmış önemli bir çalışma için bkz. İsmail Erim Gülaçtı, *Fotoğraf Ve Propaganda İlişkisi Bağlamında Batılılaşma Propagandası Olarak II. Abdülhamid Armağan Albümleri*, (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniv., 2017) 462 s.

¹³⁸ Françoise Geogron, **Sultan Abdülhamid**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 186.

hakkında geniş malumat ile fotoğraf görselleri eşliğinde sergiden Osmanlıları haberdar etmiştir.

Şekil 34:Chicago Sergi Alanı'nda camisi, dikilitaşı ve çeşmesiyle Osmanlı standı, 1893.¹³⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun modern dünyada yer almasının bir ifadesi ve temsiliyeti olarak evrensel sergilerden 1893 Şikago Evrensel Sergisi'nde milli bir bayram günü belirtilmesi istendiğinde, sultanın cülûs yıldönümü olan 31 Ağustos verilmiştir.¹⁴⁰Ayrıca Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'in tablolarının yer aldığı bölüm de sergideki diğer temsil öğelerindedir.

2.3.6. 1900 Paris Evrensel Sergisi

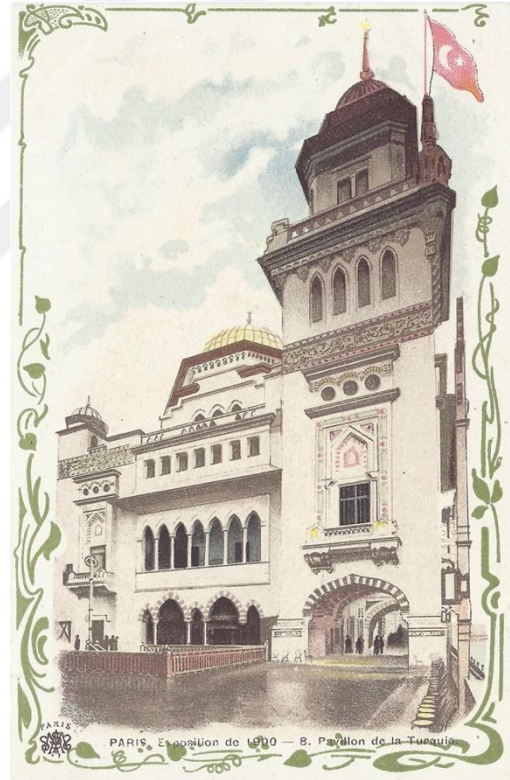
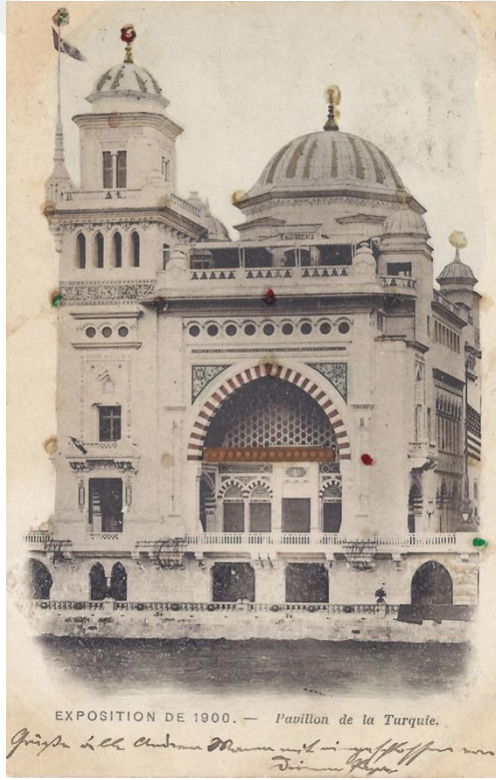
Yüzyılın evrensel sergiler kuşağının son halkasını oluşturan ve bunlardan üçüne ev sahipliği yapan Fransa, 1900 Paris Evrensel Sergisi'ne kapılarını 14 Nisan'datekrar açar. Önceki evrensel sergiler için inşa edilen yapıların yanı sıra Elektrik Sarayı, Büyük

¹³⁹ Kaynak: http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/sayi18/M18_15.pdf (e.t. 10.09.2018)

¹⁴⁰ Yeşim Duygu Ergüney, Nuran Kara Pilehvarian, a.g.e., s. 238.

Saray ve Küçük Saray inşa eden Fransa kralı, on bir yıl önceki inşa edilen Eyfel kulesiyle birlikte serginin açılışını yapmıştır.

1900 Paris Evrensel Sergisi'nin en büyük yenilikleri arasında, Paris metrosunun açılması, yürüyen merdivenler ile hareketli filmlerin yer alması olmuştur. Paris'te düzenlenen önceki evrensel sergide elektrikli aydınlatmanın ilk defa kullanıldığını hatırlayarak diyebiliriz ki Paris, evrensel sergilerindeki yenilikleriyle merak uyandıran sergilerin başında gelmiş olup katılımcısının yoğun ilgisini çekmiştir. Bu sergi için 50 milyondan fazla ziyaretçi sergiyi gezmiştir. Yüzyılın kapanışına denk gelen bu sergi ile Paris 1855, 1867 ve 1889 Evrensel sergileri ile bu dördüncü sergisini düzenlemektedir.

Şekil 35: 1900 Paris Sergisi'nde yer alan Osmanlı Pavyonu'nun dış görünüşü.

(Burçak Madran, "20. Yüzyılda Evrensel Sergiler" Yapı Dergisi, no:226, Eylül 2000)

1900 Paris Evrensel Sergisi, tarım ürünlerinden sanayi ürünlerine, sanat eserlerinden bilimsel ilerlemelerin açık alanda sergilendiği ve bu kadar yoğun ilgi topladığı son evrensel sergi olarak kayıtlara geçmiştir.

Amerika ve İtalya devletleri arasında tek bir yapı ile temsil edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun sergi binası Adrien Rene Dubuisson tarafından inşa edilmiştir.¹⁴¹ Klasik Türk mimari yapısına yakınlıkla birlikte Kuzey Afrika mimari senteziyle oluşmuştur.¹⁴² Üç katlı yapısını kemerli yapısıyla taçlandırılan bina, nehrin kenarında konumlanmıştır. Giriş katta kafesi ile çarşı ve sanatçı atölyeleri bulunmaktadır. Birinci katın tamamı endüstriyel ürünlere ayrılmıştır. İkinci katta yer alan askeri bir müze ve operetlerin sergilendiği Türk yaşantısından esintiler yer almaktadır.¹⁴³

¹⁴¹ Yeşim Duygu Ergüney, Nuran Kara Pilehvarian, a.g.m., s.239.

¹⁴² Yeşim Duygu Ergüney, Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Dünya Fuarları Ve Osmanlı Devleti'nin Mimari Temsili, (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniv.,2015), s. 115-124.

¹⁴³ A.g.m., s. 239.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SERVET-İ FÜNÛN ÖRNEK İNCELEMESİ

3.1. Basın Tarihimizde Servet-i Fünûn Dergisi

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ortalarına kadar (1891-1944) yarım yüzyıllaykın bir süre, Türk kültür ve edebiyat hayatının önemli tartışma ve bilgilendirme mecralarından biri haline gelen Servet-i Fünûn Dergisi, ilk sayısını 27 Mart 1891'de çıkarmıştır. Gerek baskı tekniğindeki farklılık gerekse de muhtevası ve mizanpajında görülen farklılıkla Türk Basın Tarihinde ayrı bir yere sahip olan Servet-i Fünûndergisi, yetiştirdiği yeni edebi kalemler ile gündeme getirdiği konu ve yaklaşımlarla yoğun ilgi toplamıştır.

İstanbul'da Nikolaidis'in çıkardığı Servet gazetesine ek olarak çıkmaya başlayan gazete, daha sonra Mabeyn'den dönemin basın ve yayın kuralları çerçevesinde izin ister, Servet-i Fünûn ismi uygun görülerek tezkire alır.¹⁴⁴ Derginin ilk sütununda yer alan imtiyaz sahibi olarak Nikolaidis'in adı daha sonra yerini Ahmet İhsan'a bırakır.

Basın-yayın hareketlerinin 1891 yılı çizgisine baktığımızda oldukça hareketli, bol sayılı tartışmalı bir dönemin olduğun görürüz. Yayın sayısındaki artış ve dergi-gazete üzerinden yürütülen fikri tartışmaların yanı sıra sosyal ve iktisadi/ekonomik gidişatla ilgili basın halkın haberdar edilmesinin tek aracı haline gelir. Bunun gayet farkında olan imparatorluk yönetimi, Maarif Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene dairesi ile basını kontrol etmek ister. Ahmet İhsan, hatıralarında dönemin yayın hayatındaki bolluğa şu şekilde dikkat çeker; 1883-1889 yılları arasında Osmanlı'da ilk defa risale bolluğu oldu. Maarif Nezareti'nde kurulmuş ve içinde çok değerli âzâları bulunan Encümen-i Teftiş ve Muayene dairesi bu risaleleri inceler ve izin verirdi. Dediğim yıllarda, henüz Abdülhamid devrinin Bâbîâli dâhiliyesinde kurulan sansür usulü sertleşmemişti.

¹⁴⁴ Kübra Andı, Servet-i Fünûn Gazetesi, Talid Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c.4, sy.7, 2006, s. 534.

Edebî ve ilmî risaleleri meşhur Münif Paşa'nın nazırı olduğu Maarif iyi karşılar ve korurdu. İşte bu koruyuş dediğim tarihte ilk risale bolluğunu yapmıştır.”¹⁴⁵

II. Abdülhamid'in maddeten destekleriyle Avrupa'dan klişeci getirterek destek verdiği ve diğerlerinden farklı görünümüne sahip olan Servet-i Fünûn, ilk yılında Ahmed İhsan'ın yanı sıra Ahmed Râsim, Nâbizâde Nâzım, Mahmud Sâdık, Ali Ferruh, Emrullah Efendi, Besim Ömer gibi imzalar yer alır. 1893'ten sonra Halid Ziya'nın (Uşaklıgil) hikâyeleriyle birlikte Alexandre Dumas, Alphonse Daudet, François Coppée, T. de Banville, Jules Verne ve Paul Bourget gibi Batılı önde gelen yazarların eserlerinden tercümelere de yer verildiği görülür.¹⁴⁶

Servet-i Fünûn dergisinin en önemli özelliklerinden birisi de, çalışmamızla yakından alakalı olan “musavver” serlevhasıyla, yani resimli olarak yayımlanıyor olmasıdır. Dönemin baskı tekniğinde yeni sayılan bu özelliğin altyapısını sağlamakta zorlansa da Avrupa'da gazete baskısının gelişimini kendisi bizzat inceleyerek ‘çinko üzerine kimya sanatı ile hak sanatını’ öğrenerek yurda dönen Ahmed İhsan, resimli yayın yapma ülküsünü gerçekleştirir.

Şekil 36: Servet-i Fünûndergisinin 1891 yılı ilk nüshasının kapağı. (Milli Kütüphane-Gazete Koleksiyonu.-Ankara)

¹⁴⁵ Servet-i Fünûn, 16 Nisan 1936, c. LXXIX, sy. 2069, s. 322.

¹⁴⁶ İsmail Parlatır, Servet-i Fünûn, İstanbul, DİA, c.36, s. 574.

3.2. Bir Edebiyat Hareketi Olarak Servet-i Fünûn

Basın tarihinde ayrı bir yer kazanmasını, kendi adıyla anılan edebi hareketin ortaya çıkmasıyla bulan Servet-i Fünûndergisinin ilkyayımlanmasından sonra geçen beş yıllık sürede Recâizâde Mahmud Ekrem'in rolü büyük olur. Servet-i Fünûn dergisi ile birlikte dönemin bir diğer önemli yayın organı olan *Musavver Ma'lûmât* dergisinin yayın çizgileri dekesişmektedir. Musavver Ma'lûmât dergisinin başmuharriri ve sahibi olan Mehmed Tâhir ile Recâizâde Mahmud Ekrem girdiği polemiktekiyenin göz için mi kulak için mi olduğu konusunda anlaşamamışlardır. *Ma'lûmât*'ın izinsiz olarak "Şemsâ" adlı makalesini yayınlamasıyla tartışma iyice alevlenir, Ahmet İhsan'ın Galatasaray Sultanisi'nde iken öğrenciliğinden tanıyan Recâizâde Mahmud Ekrem tenkitlerini, Servet-i Fünûn'da bundan böyle yayınlamaya başlar. Kendisinin bir diğer öğrencisi olan Tevfik Fikret'i yazı işleri müdürlüğüne getirerek yeni bir edebi anlayışın gençler arasında yayılmasını, taraf bulmasını amaçlar. Servet-i Fünûn artık hüviyet değiştirerek edebi bir kimlik kazanmış, yeni bir akımın başlangıcı konumuna gelmiştir.¹⁴⁷

Servet-i Fünûn hareketi Edebiyat-ı Cedide olarak da anılmakta olup, bu hareketin ortak unsuru, hayatın şartlarına tahammülsüzlük ve can sıkıntısıdır.¹⁴⁸Derginin yazar kadrosu arasına daha sonra Halid Ziya, Cenab Şahabeddin, Mehmed Rauf, Ali Ekrem Bolayır, Hüseyin Cahit (Yalçın), Menemenlizâde Mehmed Tâhir, Ahmed Reşid (Rey), Süleyman Nesib, Faik Ali, Celâl Sahir, Süleyman Nazif, Hüseyin Suad, İsmail Safâ gibi isimler katılarak Edebiyat-ı Cedide topluluğu kısa zamanda teşekkül etmiş olur.¹⁴⁹

Servet-i Fünûn dergisi daha birçok yazar ile birlikte yeni şiir ve hikâyelerle birlikte roman, edebi tenkit yazısı ile Batı ve Rus edebiyatından önemli çevirilerin yer aldığı önemli bir dergi hüviyetine bürünmüştür.¹⁵⁰Bu topluluğun teşekkülü hakkında Mehmet Kaplan "Tevfik Fikret" adlı çalışmasında şöyle bir açıklama getirir;

¹⁴⁷ İsmail Parlatır, a.g.m., s. 574.

¹⁴⁸ Hayri Ataş, *Tanpınar'dan Yeni Ders Notları*, **Türk Edebiyatı Dergisi**, 2003, sy. 361, s.39.

¹⁴⁹ İsmail Parlatır, a.g.m., s. 574.

¹⁵⁰ Servet-i Fünûn Edebiyatı hakk. bkz.Cahit Kavcar, Batılılaşma açısından Servet-i Fünûn romanı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985. 286 s. Ayrıca bkz.Ali İhsanKolcu, Servet-i fünûn edebiyatı, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınları, 2005, 492 s.

“Aynı devrin politik ve sosyal şartları, aynı sosyal tabakadan gelme, aynı zihin terbiyesi ve zevk, bu nesli birleştiren birer âmil olmakla beraber, onları birbirine yakınlaştıran tesadüfler olmasaydı şüphesiz Servet-i Fünûn zümresi teşekkül edemez, bu edebiyat bu kadar insicamla bir hüviyet kazanamazdı.”¹⁵¹

Yeni edebiyat beğenisi beraberinde eski edebiyat eleştirisini de getirir ve *Malumat* dergisinin kümelendiği bir grup ile inceleyeceğimiz Servet-i Fünûn dergisi ekibi gibi temsiliyet birimleri oluşur. Batı eğitim tarzından geçmiş ve yabancı dile hâkim zümreyi temsil eden Servet-i Fünûn (Edebiyat-i Cedide) yazarları, batıya özenerek içinde buldukları topluma yabancılaşırlar. Dini konulara yer vermeyip gelenekler ve toplumsal değerlerden etkilenmezler.¹⁵² Servet-i Fünûn yazar çevresine yöneltilen suni dil eleştirisine, Ahmed Midhat Efendi *Sabah* gazetesinde yazdığı “Dekadanlar” başlıklı makalesinde onları dekadan (bozguncu) olmakla suçlayarak katılır. Cenab Şahabeddin bu eleştirilere yanıt olarak kaleme aldığı “Dekadizm Nedir?”¹⁵³ ve “Sembolizm Nedir ?”¹⁵⁴ yazılarını *Servet-i Fünûn* dergisinde yayınladı. Bu yazılarında ortak olan düşünce, kendilerinin dekadanlıkla ilgilerinin olmadığını belirterek durumu açıklar.

Servet-i Fünûn hareketi kendi içerisinde de uyuşmazlıklar göstermeye başlayarak anlaşmazlıklara düşmüştürler. Namık Kemal’in torunu olan Ali Ekrem (Bolayır), Halid Ziya ile Cenab Şahabeddin’in kullandıkları dil ile ilgili hassasiyet göstermemeleri, Fransız dili ve gramerinden bolca faydalanması gibi eleştirilerini sıralaması dergi içerisindeki kırılmanın ilk dalgası olur. Bunun sonucu Menemenlizâde ile Ahmed Reşit dergiden ayrılarak *Ma'lûmât*'a geçerler. Tevfik Fikret Ahmed İhsan'la aralarındaki idari bir mesele üzerine dergiden ayrılır. Bir ara jurnal edilerek kapatıldığı da olan dergi, eski hüviyetine dönerek tıbbi, fenni ve teknolojik gelişmelerden haberler vermeye devam ederek yayın yapmayı sürdürür.

¹⁵¹ Mehmet Kaplan, Tevfik Fikret, İstanbul, 1987, s. 35. Ayrıca Servet-i Fünûn ekibinin Yeni Zelanda'ya yerleşmek ve tüm sıkıntılı/buhranlı durumlardan uzaklaşmak için özlemini duydukları ‘Yeşil Yurt’ özlemi de birarada tutan etkenlerdendir. Ayrıntı için bkz. Rahim Tarım, Servet-i Fünûn Edebî Topluluğu'nun Yeşil Yurt Özlemi, İstanbul, Mimar Sinan Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, sy. 2, 1995, s. 185-203.

¹⁵² Osman Gündüz, Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema 1, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 336.

¹⁵³(XIV, nr. 344, 2 Teşrinievvel 1313)

¹⁵⁴(XIV, nr. 341, 11 Eylül 1313)

3.3. Servet-i Fünûn Dergisinin Şekil Özellikleri

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı süresince etkili yayınları ile öne çıkan *Servet-i Fünûn* dergisi, kültür hayatımızdaki fikrî ve görsel önemi yadsınamayacak özelliklere sahip yayın organıdır. 1891-1946 yılları arasındaki yayınlarında bir dönem günlük olarak da yayınlanan dergi, 1686. sayısından itibaren adını *Uyanış* olarak değiştirmiştir. 1928 yılında gerçekleştirilen harf inkılabı ile birlikte Latin harfleri ile de çıkmaya devam eden dergi, 1941 yılına değin yayın hayatını sürdürmüştür.

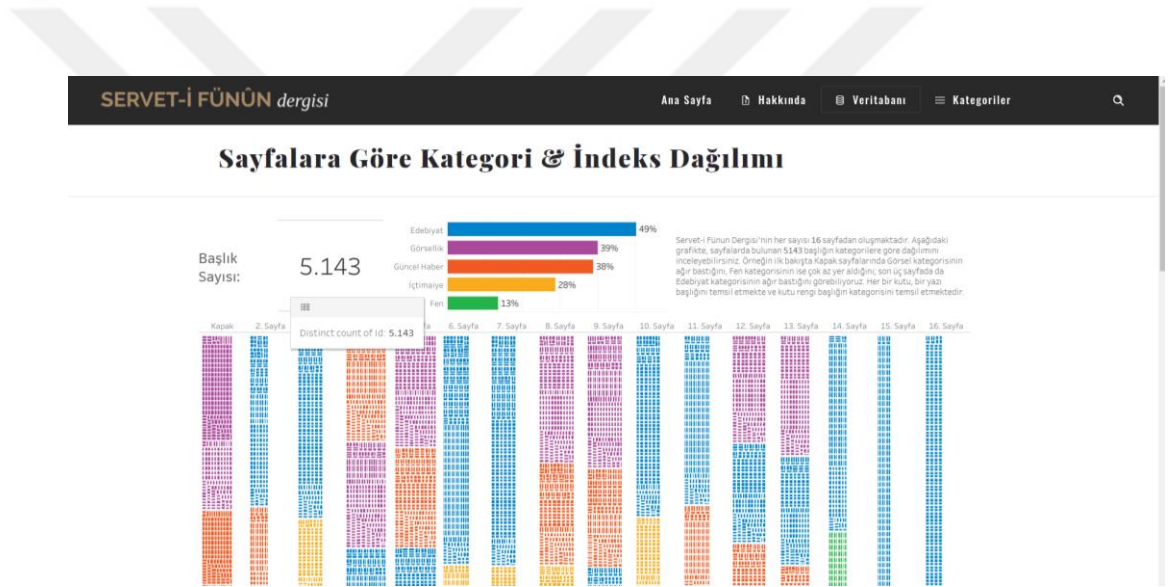
Derginin iç kısmı 10, kapak kısmı da 2 olmak üzere toplamda 12 sayfa şeklinde ilk altı ay bu şekilde neşredilir. İkinci altı ay kapak sayısı 4 sayfaya çıkarılarak derginin sayfa sayısı toplamda 14'e yükselir. İlk zamanlar günlük olarak yayın yapan dergi, Avrupa'dan fenni yenilik ve ilerlemeleri aktarmak üzere zaman zaman edebi eserlere de yer vererek haftalık olarak yayınlanır. 4 Temmuz 1895'ten sonra dergiye eklenen sekiz sayfalık siyasi yazılar kısmı ile derginin toplam sayfa sayısı 24'e çıkmıştır.

Derginin incelenen kısımları II. Abdülhamid dönemini kapsayan 1891 ile 1909 yılları arasındadır. Bu sayılar da büyük çoğunluğu olarak haftalık ve büyük boy olarak yayınlanmıştır. Kapak kısmında derginin künyesi verildikten sonra derginin sayılarının her birine uygunluk arz eden fotoğraf, resime sunuş yazıları eşlik etmektedir.

Derginin kapak kısmında kimlik bilgileri ile klişesi yer almakta olup büyük harflerle *SERVET-İ FÜNÛN* yazılıdır. Derginin isminin hemen altında "Pençşenbe (Perşembe) günleri çıkar. Menâfi-i mülk ve devlete hâdim musavver Osmanlı gazetesi" ibaresi bulunmaktadır. Bu yazının da altında Fransızca "*SERVETIFUNOUN JOURNAL ILLUSTRÉ TURC PARAISSANT LE JEUDI CONSTANTINOPLE*" serlevhası yer almaktadır.

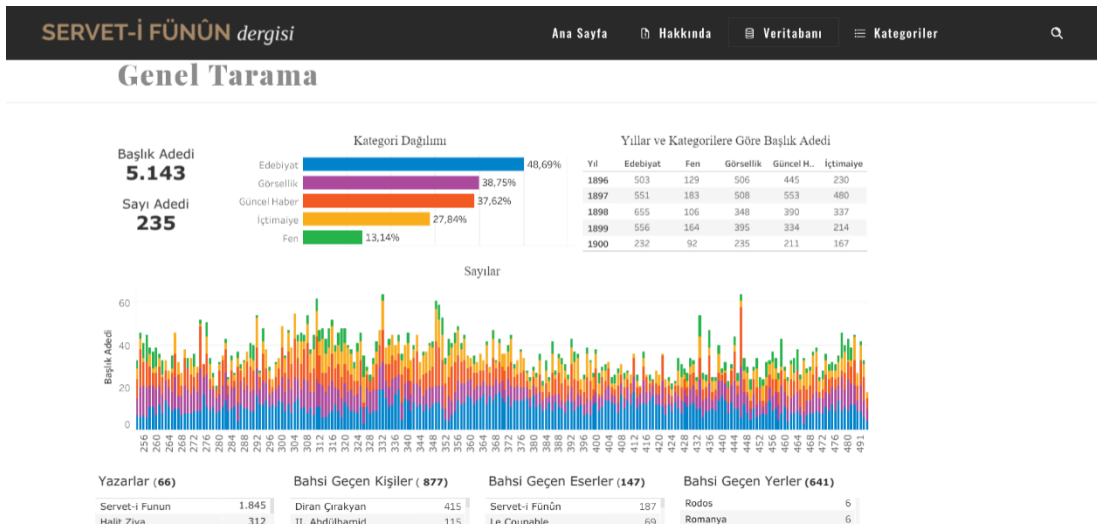
İncelediğimiz sayılarda *Servet-i Fünûn* başlıklı kısmın hemen sağ tarafında "Sahib-i İmtiyaz ve Müdür Ahmed İhsan. Şerait-i Dersaadet'te seneliği 130, altı aylığı 75, üç aylığı 45 kuruştur. Posta ile gönderilirse vilayat bedeli ahzolunur." ibaresi yer almaktadır. Başlığın hemen solunda ise "Dersaadet'te nüshası 100 paradır. Şerait-i İştira vilayatta seneliği 150, altı aylığı 80 kuruş olup üç aylığı yoktur. Kırılmadan mukavva boru ile almak için senevî yirmi kuruş fazla alınır." ibaresine yer verilmiştir. Kapak üzerinde yapılan açıklamalar derginin diğer sayılarında da değişmemiştir. Fransızca dergi isminin yazıldığı kısmın sağında ".'me Année BUREAUX 78, Grand, rue de la

Sublime Porte” açıklaması yer alır. Fransızca başlığın hemen solunda ise “No:.. Directeur-proprietaire Ahmed IHSAN” cümlesi bulunmaktadır. Bütün bu ibarelerin yer aldığı kısmın iki kalın çizgi arasında “Derginin adedi, gün, ay ve tarihi en solda da senesi ve cildi yazmaktadır.”¹⁵⁵

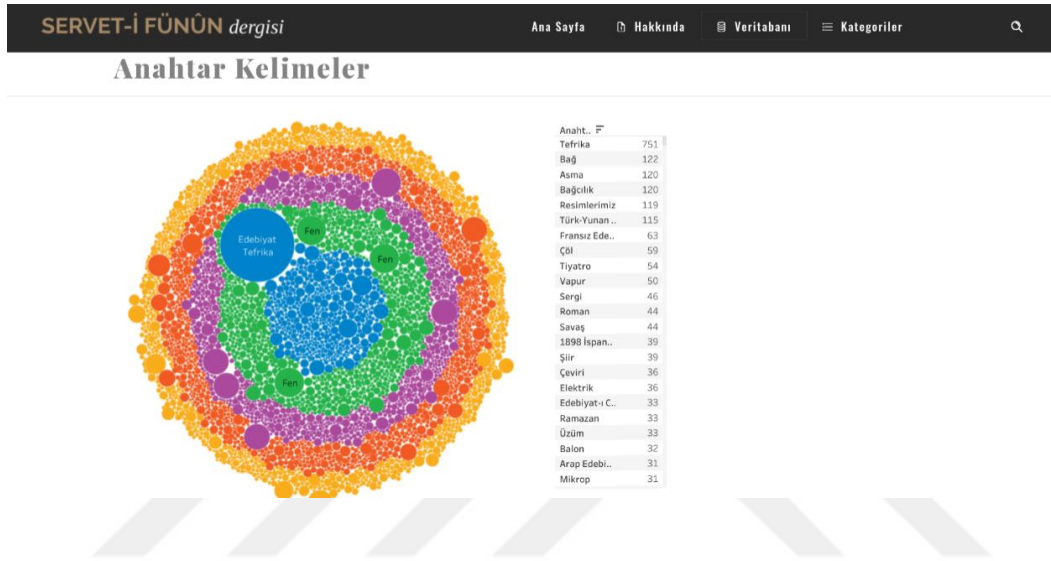
¹⁵⁵ Servet-i Fünun Dergisinin inceleme ve metin incelemesi için bkz. Celal Aydın, Servet-i Fünun Dergisi : (1021-1073. sayılar), (Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniv., 2000) XV, 659 s. Sevdâ Boyraz, Servet-i Fünun Dergisi : (1119-1170. sayılar) : (inceleme ve seçilmiş metinler), (Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniv., 2001), XVIII, 455 s. Hasan Kaya, Servet-i Fünun Dergisi : (1171-1222. sayılar) (inceleme ve seçilmiş metinler), (Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniv., 2002), XVII, 746 s. Gamze Ayata, Servet-i Fünun Dergisi (1074-1118. sayılar) : (inceleme ve seçilmiş metinler). (Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniv., 2001), XIII, 505, [10] s.

Şekil 37: Boğaziçi Üniversitesi'nin TÜBİTAK araştırma destek programı çerçevesinde geliştirdiği 'Servet-i Fünûn Dergisi Veritabanı' çalışması, 1896 yılı ile 1901 yılları arasındaki 6 yıllık süreç içerisinde yayımlanan 297 sayının tasnif edilerek sayfa sayfa incelenmesinden oluşmaktadır.¹⁵⁶ Genel tarama sonuçları bazında yıl yıl hangi başlıkların verildiği yukarıdaki tabloya bakacak olursak, Edebiyat başlık sayısının 503 iken 1897 ve 1898 yıllarında arttığını, fakat son yıl 1900'de incelenen sayıda 232'ye gerilediğini görmekteyiz. Diğer başlıklarda ise durum farklılık arz etmiş, 1897 yılı Görsellik, Güncel Haber ve İctimaiye

başlıklarında zirve rakamları gördükten sonra oran sayıları azalmıştır. Sayfalara göre kategori ve indeks dağılımı analizine yakından bakacak olursak Şekil 38 de ki tablo önümüze çıkmaktadır:

6 yıllık yayım süresince kesintisiz her hafta yayımlanan Servet-i Fünûn, içerik olarak ağırlık 'Edebiyat' (% 49) başlığı gelmekte olup, Görsellik (%39), Güncel Haber (%38), İctimaiye (% 28) ve son olarak da Fen (% 13) gelmektedir.

Şekil 39: <http://www.servetifunundergisi.com/anahtar-kelimeler/>(erişim 17.09.2019)

16 sayfa olarak yayımlanan Servet-i Fünûndergisinin her sayısı yakından incelendiğinde, kapak sayfalarının Görsel kategorisinin fotoğraf veya resim temalı ögesi baskın olacak biçimde fenni kısma ağır bastığını görmekteyiz. İkinci ve üçüncü sayfalarla birlikte son iki sayfada Edebiyat kategorisinde şiir ve edebi metin paylaşımının yüksek olduğunu görmekteyiz.

Anahtar kelime sonuçları üzerinden gerçekleştirilen analize bakacak olursak, Edebiyat başlığı yine ilk sırada olup sırasıyla Fen, Görsellik, Güncel Haber ve İçtimaiyat başlıkları gelmektedir. En çok kullanılan anahtar kelime ise 'tefrika' (parça) başlığı gelmekte olup (751) devam etmekte olan Osmanlıca veya çeviri roman, hikâye ve köşe yazılarının kısım kısım yayımlanmasını temsil eder.

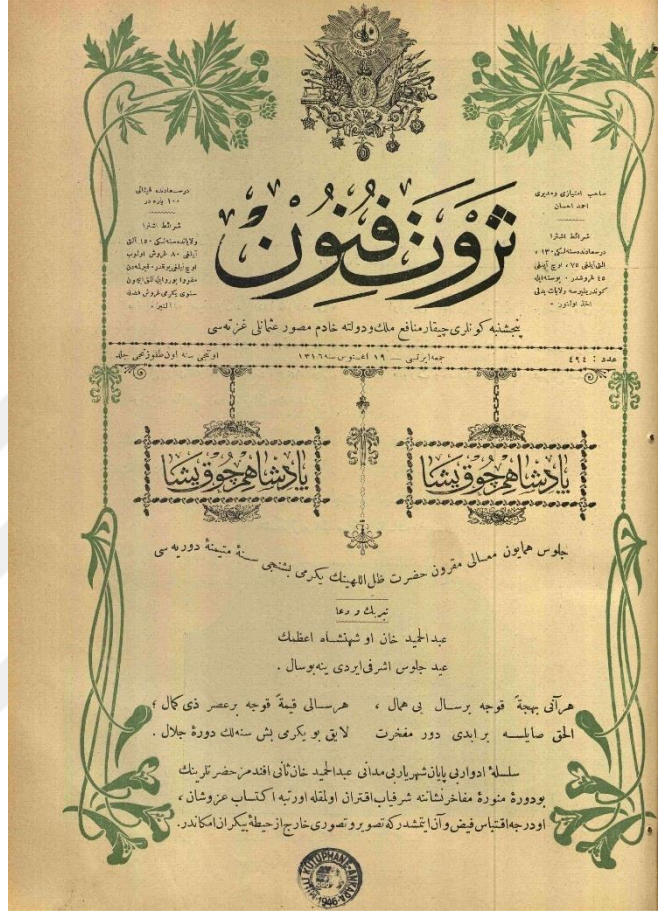
Daha sonra Bağ, Asma, Bağcılık, Resimlerimiz, Türk-Yunan Savaşı niceliksel olarak 100'ün üzerindedir.¹⁵⁷

1878-1908 yılları arasında en hareketli ve sıkıntılı dönem olmakla birlikte Sultan II. Abdülhamid'in hayata geçirmeyi ve sonuç almayı planladığı projelerinin son durumlarını duyurmayı hedeflediği ve bunların bir kısmının sonuçlarını Batılı devletlere duyurmak istediğini unutmamalıyız. Boğaziçi Üniversitesi'nin yukarıda örnekler verilen çalışmasından sayısal veriler ve oranları almamızın sebebi, basında bu haberlerin ne kadar karşılık bulduğunu görmek istememizdir. Sultanın 25. yıldönümü için özel hazırlıklar yaptığını ve bunların birkaçı arasında Hicaz demiryolunun büyük kısmında çalışmaların biterek istasyonların açıldığı, Konya ovasında sulama çalışmalarının belli aşamaya gelerek rekor hasat alındığı ve Türk- Yunan Harbi'nde Osmanlı ordusunun uzun süredir ilk defa başarı kazanması gibi önemli olayların duyurulması vardır.

Yazıların genel itibarıyla üç sütundan meydana getirildiği dönemler olmakla birlikte iki sütun halinde yayınlandığı da olmuştur. Yazıların sütun büyüklüğü sayılarına göre çok fazla farklılık göstermemekle birlikte değiştiği durumlarda olmuştur. Derginin kapağında dönemin gündemine ve içeriğe uygun olarak mutlaka belli bir fotoğraf tercihinde bulunulmuştur. Bunda Ahmed İhsan'ın resimsiz veya fotoğrafsız dergi olamayacağı fikri büyük rol oynamıştır.

Ahmed İhsan'ın Avrupa'ya bir takım gezilerde bulunarak derginin teknik özelliklerindeki yenilikler yapmak istediği bilinmektedir. Bununla ilgili derginin sütununda zaman zaman açıklamalar da yaptığı olmuştur. Takip ettiği yeniliklerin Osmanlı basınında uygulamasında tek ve önemli örneği olduğunu iddia eden Ahmed İhsan, resim ve fotoğraf kullanmanın verdiği etkili ikna yöntemine sık sık başvurmuştur. Bu fotoğrafların küçük boyutta kullanıldığı olduğu gibi her iki sayfayı kapsayan geniş fotoğrafların da kullanıldığı olmuştur.

Servet-i Fünûn dergisi, yakından incelediğimiz evrensel sergilerin haber ve görsel malzemelerinin duyurulmasında da aktif haber yaparak, gerek dünyadaki fenni/teknik gelişmelerin duyurusunu görsel ispat ile sağlamış, gerekse de fotoğraf tekniğinin gazetelerdeki kullanımına katkı sağlayacak yeniliklerden haberdar olmuştur, okuyucusuna bu yönde haberler sunmuştur.

Şekil 40: “Sultanım Çok Yaşa”serlevhalı kapak fotosu.

Derginin 131. sayısında Hakkı Paşa'nın Chicago sergisinde Osmanlı Komiseri unvanıyla katılmasının duyurulmasında fotoğrafının çekilerek yayımlanması ile birlikte Osmanlı ricalinden pek çok kişinin portre fotoğrafları da basılır. 1893 yılının Servet-i Fünûn için bir diğer önemli gelişmesi, Chicago'da açılan sergide derginin bir madalya kazanması ile başarısını ve ününü yurt dışına taşımış olmasıdır.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Servet-i Fünûn dönemi edebiyatı ayrıntılı bkz. M. Orhan Okay, Servet-i fünûn şiiri, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yay., 1992, 90 s. Ayrıca bkz. haz. Şemsettin Kutlu, Servet-i Fünûn dönemi Türk edebiyatı antolojisi, İstanbul, Bateş Yayınları, 1972, 438 s.

3.4. Propaganda Aracı olarak Servet-i Fünûn

Osmanlı modernleşmesinin temel dinamiklerinden olan, Batılı büyük devlet idarecileri ve kamuoyu nezdinde devletin bir bütün olarak hızlı bir şekilde ve önlenemez biçimde modernleştiği mesajını iletmek isteği, fotoğraf ve kartpostal gibi görsel iletişim araçlarının etkin kullanımı ile basında ve/veya diğer enformasyon araçlarında kullanımını getirmiştir. Bu içerisinde birçok karışıklığı/karmaşık problemleri de beraberinde getirmekteydi.

Batılı gözlemcilerin Osmanlı İmparatorluğu'na olan oryantalist ve egzotik diyebileceğimiz meraklarını gidermenin yolu, birçok tuzığa düşülecek ayrıntıları barındırmaktaydı. Doğu'yu baştan yaratmanın formülize edilmesinin¹⁵⁹ bir adımı olan adı konulmamış oryantalizmin, gayet farkında olan Sultan II. Abdülhamid'in, Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne 1893'te 1.819 fotoğraf ve 51 albüm içeren dosyayı göndermiştir. Ertesi sene British Museum'a da aynı sayıda gönderdiği albümlerle birlikte, Yıldız Sarayı Arşivi'nin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ne devredilen 33.000 fotoğrafla 500 albümlük arşivi çok önemlidir. Bütün bunlarla batı tarafından kendisine dayatılan oryantalist siyasi öğretiyi¹⁶⁰ kırmaya çalışmıştır.

Bu fotoğraf koleksiyonlarının seçiminde özel olarak görevlendirdiği fotoğrafçıların eserlerini tek tek inceleyen sultan, gönderilecek örneklere kendisi bizzat karar vermiş, ciddi mesai harcayarak bir kısmını da elemiştir. Albümlerin hitap ettiği kitleyi/kesimi çok iyi bilmekteydi. Çünkü takip ettiği Avrupa/Amerika ve Rus basınında ilerlemenin görüngülerinin neler olduğunu iyi gözlemlemiştir. Bons pour l'Occident (Batılılar için uygun) görüntülerin seçimine karar verdikten sonra, Osmanlı coğrafyasındaki gelişmeyi ortaya koyan köprü, hastane ve hastalar, kışla, askeri uniformaları içerisinde komutan ve askeri birlikler, okul ve öğrencilerin muntazam hallerini gösteren fotoğraflar seçilmiştir.

Şimdiye değin incelemiş olduğumuz evrensel fuarların hemen hepsine katılım göstermeye titizlik gösteren Osmanlı İmparatorluğu, her fuarda tutulan raporlarla doğru orantılı olarak, bir sonraki katılımın etkin olması için hiçbir masraftan kaçınmamıştır. Bunun için Fransız bir komiser tutmuş olduğu gibi, gözlemcilerini de yabancılardan

¹⁵⁹ Bkz. Edward Said, Şarkiyatçılık, İstanbul, Metis Yay., 2016, 416 s.

¹⁶⁰ Edward Said, Kültür ve Emperyalizm, İstanbul, Hil Yay., 2016, s. 5.

seçtiği olmuştur. Bu sergiler, imparatorluğun değişen ve modernleşen yüzünü sergilemenin en uygun yerlerinden biri olduğunu ve gelen milyonlara varan katılımcı/ziyaretçilere göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Amerikan Kongre Kütüphanesi ile British Museum'a gönderilen fotoğraf albümleri, 1893 ve 1894 yıllarında gönderilmelerinden 1980 yılında yeniden keşfedilene değin geçen neredeyse bir yüzyıl boyunca tasarlandıkları/hedeflendikleri amacı yerine getirememişlerdir.¹⁶¹Yabancı devletlerin kütüphanelerine bu koleksiyonları gönderirken dar bir kesime hitap ettiğinin bilincinde olan Osmanlı yönetimi, diğer bir yol olarak evrensel sergileri fırsat olarak bilip imparatorluğun modernleşen yüzünü göstermeyi hedeflemiştir. Tahtta olduğu 33 yıl boyunca bu amacını,1889 Paris Evrensel Sergisi, 1893 Şikago Evrensel Sergisi ve 1900 Paris Evrensel Sergilerine katılarak gösteren Sultan II. Abdülhamid, basın üzerinden bu hedefini çok daha fazla katılımcıya gösterebileceğine kâni olmuştur. Servet-i Fünûndergisi de diğer dergiler gibi Osmanlı yönetiminden aldıkları izin ve takibat ile maddi anlamdaki destekleri ile ayakta durabiliyordu. Bunun bir diğer anlamı, sultanın yönlendirmelerine büyük oranda sadık kalacakları, eğer aksi istikamette bir durum olursa sansüre uğrayabileceği, hatta kapatılacağı durumudur. Dönemin şartlarında kapatılma ile yayının kesintiye uğraması yerel basın için ciddi maddi kayıplara yol açmakta olduğu gibi okuyucu kitlesini yitirme gibi durumlar doğurduğunu da gözden kaçırmayalım. Bu yönetime sık sık başvuran Sultan II. Abdülhamid, yabancı postanelerin dokunulmazlığı nedeniyle yurt dışından getirilen gazete ve dergiler üzerinde pek fazla etkili olamıyordu. Uluslararası basın üzerinden gelen eleştiriler ve diasporadaki Türk basını üzerinden gelen eleştirilerin Osmanlı topraklarına girmemesi için başvurduğu belli bazı yöntemler, oluşturmaya çalıştığı sistem içerisinde delikler açıyordu.

3.4.1. Modern Yönetim Yapıları

Servet-i Fünûndergisinin görsel materyalleri üzerinden yapmış olduğumuz bu çalışmada, incelediğimiz sayılardaki görseller arasında büyük yekûnu tutanlara bakıldığında sınıflamanın ilk sırasında yönetim yapıları gelmektedir. Bunlar,

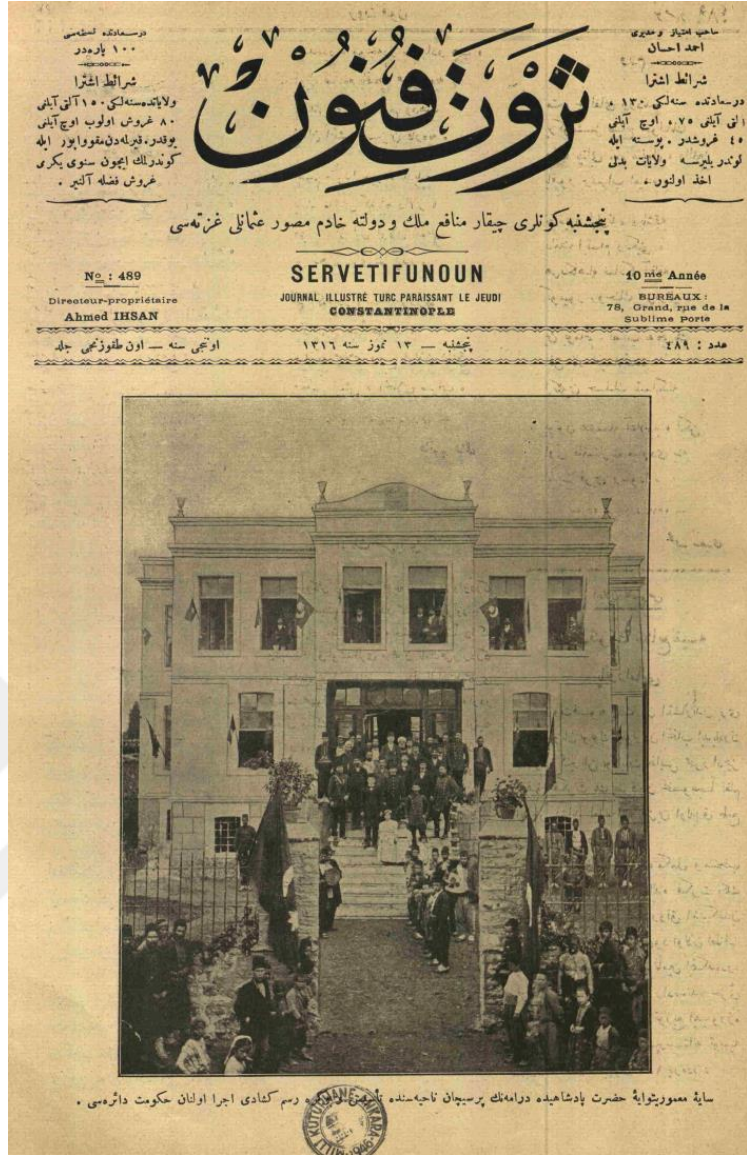
¹⁶¹ İsmail Erim Gülaçtı, Fotoğraf Ve Propaganda İlişkisi Bağlamında Batılılaşma Propagandası Olarak II. Abdülhamid Armağan Albümleri, (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniv., 2017) s. 213.

İmparatorluğun Tanzimat Dönemi ile giriştiği modernleşme/yenileşme hareketlerinden en önde geleni ve kuşkusuz en etkili olanıdır. İmparatorluk içerisinde yer alan müslim/gayrimüslim milletlere ve Avrupa devletlerine karşı toparlanma olarak gösterilecek faaliyetlerdir. Bu yönetim yapıları, geleneksel şehir yapılanmasından farklı olarak, azametli ve birden çok katlı olarak inşa edilmiş yapılardır.

Servet-i Fünûn sayılarında sıklıkla karşılaştığımız fotoğraflardanbelli örnekleri buraya alarak göstermek istiyoruz.

Şekil 41: *Sâye-i ma'mûriyet-i Hazret-i Sultanîde Siroz'da (Serez) müceddeden inşa ve küşad olunan daire-i hükümet* (Servet-i Fünûn, s. 401, 1314-11-05)

Şekil 42:

Sâye-i Ma'muret-
vâye-i Hazret-i

Sultanîde Drama'nın Pürsıçan nahiyesinde tesis ve bu kerre resm-i küşadı icra
olunan hükümet dairesi (Servet-i Fünûn, s. 489, 1316-7-13)

Görevlilerin büyük bölümü fotoğraf karesinde yer alması ile neredeyse tüm
pencerelelere asılan bayraklar, giysileri ile günahsızlığın ve temizliğin timsali iki
küçük kız.

Şekil 43: Sâye-i Ma'muret-vâye-i Hazreti Sultanîde Niğde kazasında müceddeden inşa kılınan Hükümet Konağı (Servet-i Fünûn, s.228, no. 535)

Şekil 44: Sâye-i Ma'muret-vâye-i Hazreti Sultanîde Niğde Kazasında inşa olunan diğer daire-i askeriye. (Servet-i Fünûn, s.229, no. 535)

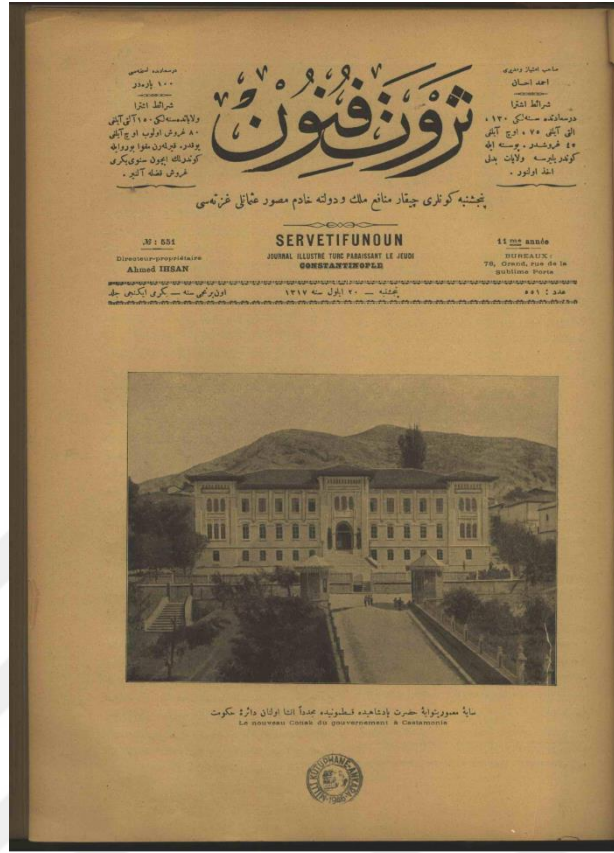

Şekil 45: Sâye-i Ma'muret-vâye-i Hazreti Sultanîde Yemen'de âhiren inşa olunan dâire-i resmiyye. (Servet-i Fünûn, s. 44, no. 549, 1317-09-05)

Şekil 46: Sâye-i Satvet-vâye-i Hazret-i Sultanîde Tefenni'de (Burdur) i'âne-i hamiyet-mendân ile inşa olunan askerî karakol. (Servet-i Fünûn, sy.550, 13 Eylül 1317)

Şekil 47: Sâye-i Ma'muret-vâye-i Hazreti Sultanîde Kastamonu'da müceddeden inşa olunan Daire-i Hükümet. (Servet-i Fünûn, sy. 551, 1317-09-20.)

Şekil 48: Sâye-i Ma'muriyet-vâye-i Hazreti Sultanîde Cülûs-ı Hûmayun yevm-i mes'adet-tev'emde resm-i kûşadı icra edilen Adana Hükümet Dairesi. (Servet-i Fünûn, sy. 552, 1317-09-27.)

Şekil 49: Açılışı için tüm halkın davet edildiği ve büyük özenle hazırlıkların yapıldığı resmi kurumların açılışından bir haber fotoğrafı. Hemen her kesimden insanın çağırıldığı açılışta Türk bayrakları ile donatılmış pencerelerde fotoğrafa girmeye çalışan kalabalık.

“Yevm-i Cülûs-i Humayûn Hazreti Sultanîye müsâdif rûz-ı mes’adet-birûzda resm-i gûşâdı icra olunan Malkara belediye dairesi”

(3 Teşrin-i Evvel, 1317)

3.4.2. Mektepler

Mektedir binalarının yenilenmesi veya yeniden yapılması açısından 19. yüzyılın son çeyreğindeki çalışmalar baş döndürücü hızda olmuştur. Toplumdaki yansıması çok çabuk olabilecek ve olumlu-olumsuz geri dönüş alınabilecek yeniliklerin başında gelen mektep binalarının yapılmasına özel bir önem verilmiştir. Geleneksel tarzda eğitim veren eğitim kurumlarına olan maddi yardımlar büyük oranda azaltılarak yeni tarz eğitim usulleri uygulayan yapılar yapılmıştır. Toplumsal alanda çok fazla fiziki olarak görünmek yerine daha farklı araçlarla varlığını hissettirmek isteyen sultan, kendisini görünür kılmak için hayır eserleri ve eğitim kurumları yapmaya özel bir önem vermiştir.

Şekil 50: Sinob Mektebi İdadisi

Şekil 51: Edirne'de Hamidiye Mektebi

Sultan II. Abdülhamid dönemi eğitim yapılarının gerek yapımında ve gerekse de yenilenmesinde, geleneksel usulde devam eden medreseler yerine modern eğitim

anlayışının yerleşmesini ve kökleşmesini sağlayacak eğitim kurumlarının yapılmasına çalışılmıştır. Sultanın bu seçimlerinden ve/veya tasarruflarından dolayı kendisine eleştiri geleceğini Tahsin Efendi'ye belirtmiştir. Dönemin çağdaş hatıra sahiplerinin yazdıklarına bakacak olursak¹⁶²bu eleştiriler gittikçe artarak sonunda 31 Mart ayaklanması başlamış ve sultanın tahttan ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Mekteplerin açılmasının en büyük zorunlu gereklerinden olan yetişmiş uzman insan sayısının çok az olması ile yeni projelerini gerçekleştiremeyeceğini fark eden sultan, Mekteb-i Mülkiyye, Mekteb-i Hukuk, Sanâyi-i Nefise Mektebi, Hendese-i Mülkiyye, Dârümuallimîn-i Âliye, Maliye Mektebi, Ticaret Mektebi, Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlîsi, deniz ticareti, orman ve maâdin, lisan, dilsiz ve âmâ mektepleriyle Dârümuallimât ve kız sanayi mektepleri, fen ve edebiyat fakültelerinden oluşan Darülfünûnların hemen hepsini kendi döneminde açmıştır.¹⁶³

Şekil 52:Haleb Mekteb-i İdadisi

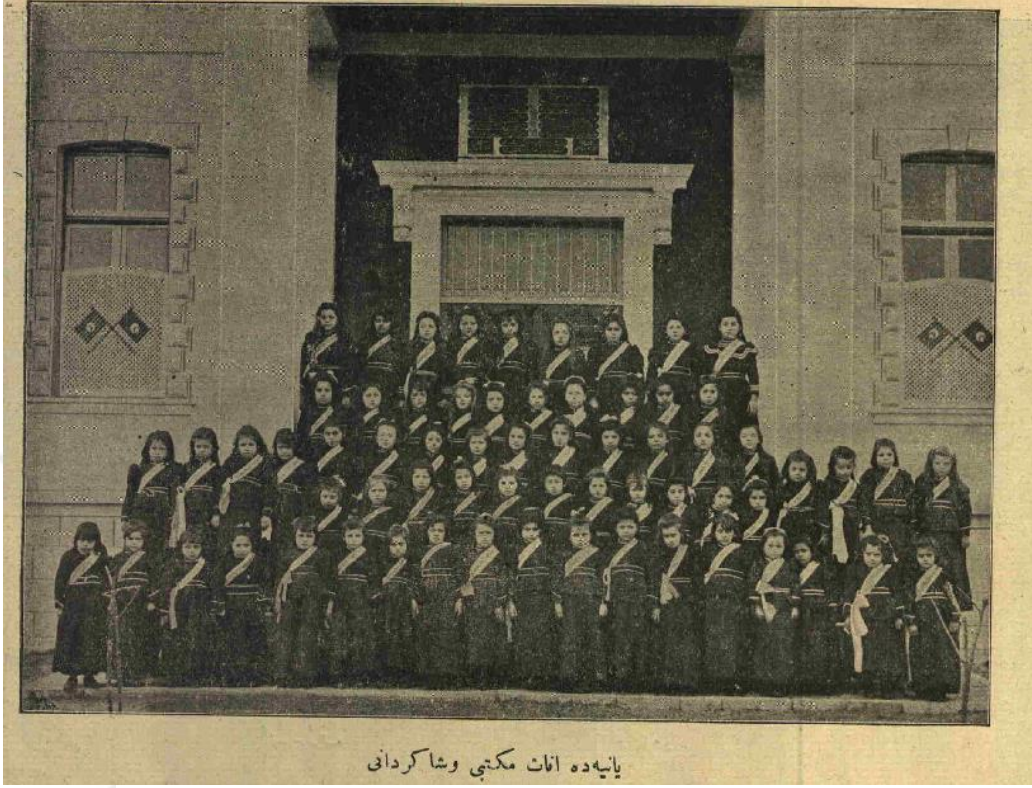
¹⁶² Örnek olarak bkz. Cevad Bey, Atıf Hüseyin Paşa, Tahsin Paşa, Said Paşa -ingiliz Said Paşa ya da eğinli olarak geçer-, Kâmil Paşa ve Tefik (Diren) Bey.

¹⁶³Cevdet Küçük, "ABDÜLHAMİD II", TDV İslâm Ansiklopedisi, [Ttps://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Abdulhamid-II](https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Abdulhamid-II) (Erişim T. 25.04.2019).

Şekil 53: Altyazısında ‘Dilsiz Mektebinin ilk sene talebesi’ yazılı bu fotoğrafta, en önde yaşça küçük olanların elleri duada, orta sırada bulunanların el işareti ile ‘Sultanım Çok Yaşa’ demeleri, arka levhada bulunan sultanarması, hocaların saygı işareti olarak ellerini bağlamaları ilk göze çarpanlar. Fotoğraf karesinde bulunanların hepsinin gösterdikleri minnet duygusu ile farkında oldukları şey, çekilen fotoğrafın Sultan II. Abdülhamid Han’ın önüne gidip kendilerini bu yolla göreceği. Sağır ve dilsiz öğrencilerin kabul edildiği mektebin muntazam giysileri ile 6 hoca ve/veya yardımcı, 20 öğrencinin tek tip giysiler içerisinde fesli halleri ile selamlıyor. Osmanlı devrinde sağır ve dilsiz öğrencilerin mektep hallerini gösteren nadir bir fotoğraf.

(Serveti Fünûn, s. no 494, sf. 418, 1 Eylül 1900)

Şekil 54:Kızların eğitim hayatına katılarak daha fazla yer edinmesi yönünde açılmış mekteplerden biri, 'Yanya'da inâs mektebi ve şâkirdanı' alt yazısıyla verilmiştir. Fotodaki yaş aralıklarına bakarak (biraz da boy sırası yardımıyla) sıbyan mektebi eğitiminden idadi dediğimiz lise eğitimine varan yaş grupları ile 66 öğrenci. Eğitimde artık belli bir giyim/kuşam disiplini geldiğini gördüğümüz fotoda, siyah veya yeşil renkli elbiselerin üzerine beyaz bir şal çekilmiş.

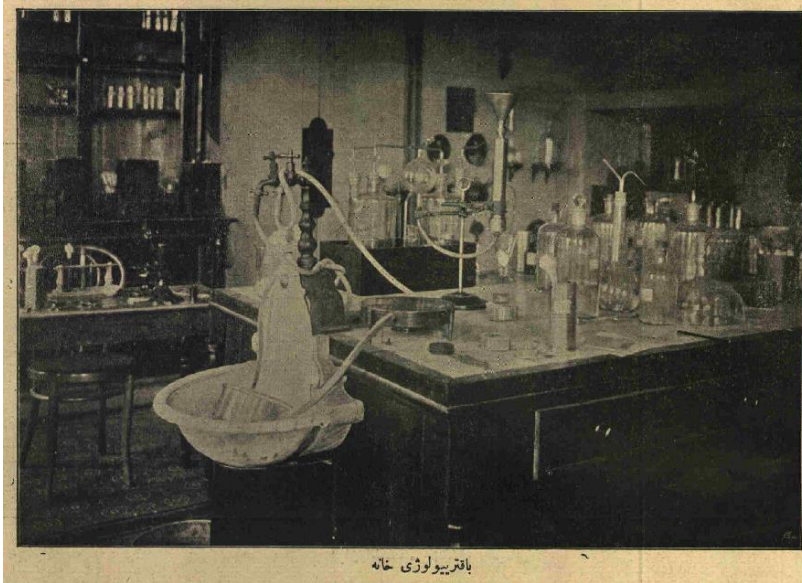

Şekil 55: Vidin’de müesses mekteb-i islamiyyenin ehâlî-i Hamiyyetmendân tarafından ilbâs edilmiş fukarâ-yı etfâli. (s. 522, 1 Mart 1318) Sultan Abdülhamidgerek devlet bütçesinden gerekse de kendi bütçesinden rakamlar ayırarak yaptığı bu hayır işlerinin basın üzerinden duyurusunun yapılmasına özel önem vermiştir. Sağa ve sola yerleştirilen üçerlik kız öğrenciler ile küçükten büyüğe sıralı erkek öğrencilerin bütünü muntazam giysileri ve fesleri ile eller bağlı, kameranın sağına bakış. En öne yerleştirilen dünya küresi üzerine tarih not düşülmüş(1318 Şevvâl-i Mükerrerem fi sene 1318, Vidin) (Komisyon-ı mahsus tarafından)Ber-sûret-i mükemmelede ilbâsolunan Vidin mekâtib-i İslâmiyye fukarâ-yı etfâli.

3.4.3. Teknik İlerleme Göstergeleri

Bir önceki başlık altında değindiğimiz yeni mekteplerin açılması konusunda, niceliksel olarak yetişmiş insan sayısının düşük olmasının eksikliğini hisseden sultan, bu sorunu aşmak için yeni mektepler açmayı saltanatı boyunca sürdürmüştür. Teknik ilerlemenin göstergelerini en iyi sınai tesislerin varlıklarında gözlemleyebileceğimiz için, ilk defaya mahsus olarak 1913-15 yıllarında yapılan sınai sayım bize bir fikir verebilir.

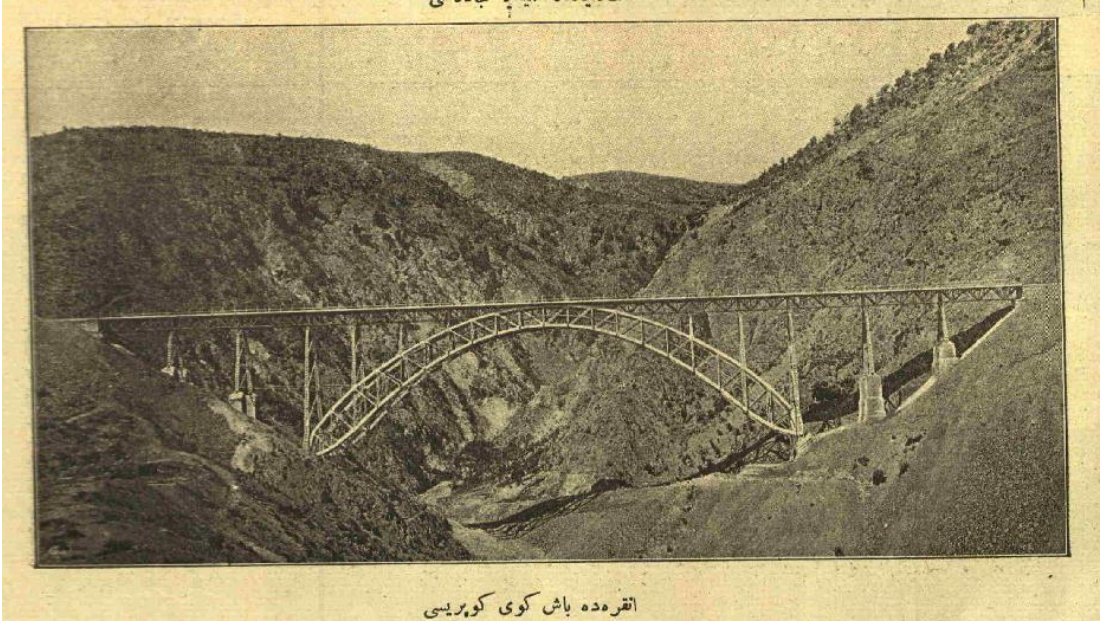
II. Abdülhamid döneminin zorluklarına rağmen gerçekleştirilen tüm yeni tesis ve yenilenen kurum/kuruluşların sayılarındaki artışa rağmen, sınai sayımda imparatorluğun ulusları içerisinde Müslüman nüfusun ne kadar düşük oranda yer bulunduğunu görebiliriz. Sayımı yapılan sanayi kuruluşlarına yapılan sermaye yatırımının %50'si Rumların elinde olup, %20'si Ermenilere, %5'i de Yahudilere, geri kalanın %10'u yabancılara, %15'i de Müslüman nüfusa aittir.¹⁶⁴ Tüm bu verilerden yola çıkarak dünya savaşı arifesindeki Osmanlı İmparatorluğunun elindeki sınai yatırımları büyük oranda gayrimüslim Osmanlı uluslarına ait olup, hatta Avrupa devletlerinin sermaye destekleri ile de temsil ettikleri nüfuz alanlarıdır diyebiliriz.

Şekil 56: Çağın büyük hastalıklarından verem vb. diğer tür enfeksiyon yoluyla bulaşıcı hastalıklardan korunmanın yollarını araştıran 'Bakteriyoloji hane'

¹⁶⁴ Georgeon, Sultan Abdülhamid, s. 445-446.

Teknik ilerlemenin göstergelerinden sayabileceğimiz bir diğer büyük yatırım aracı, Sultan Abdülhamid'in rüyalarını süsleyen Hicaz Demiryolu projesidir. Bu projenin belli başlı üç ana hedefi bulunmakta olup sırasıyla ekonomik, güvenlik ve dinî hedefler olarak sıralanabilir. Anadolu'da Konya ve Adana Ovası'na kurduğu sulama sistemi ile tahıl üretimini artırarak bunları imparatorluk sınırları içerisinde kolay ulaşılır olmasını sağlamak istediği, ekonomik hedeflere örnek gösterilebilir. Güvenlik amaçlı hedefe, herhangi bir iç karışıklıkta doğrudan müdahale etme isteği belirleyici olmuştur. Son olarak dünyadaki tüm Müslüman nüfusun çok meşakkatli bir yolculukla hac vazifesi için gittikleri Hicaz bölgesine ulaşım trenle sağlamak isteği de dini hedef olarak gösterilebilir.

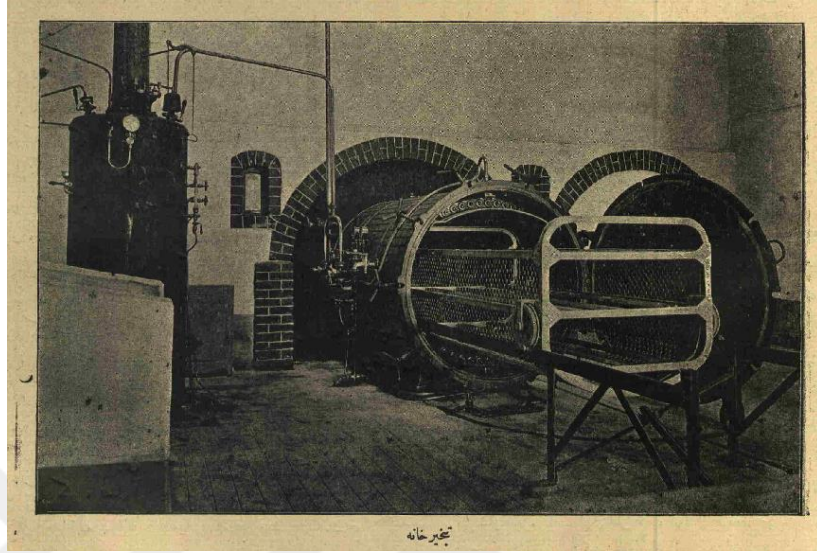

Şekil 57:Tren güzergâhının geçeceği yollar için yapılan köprülerden sadece birisi, 'Ankara'da Baş Köy Köprüsü' altyazısıyla bilgi veriliyor.

Denge politikası ile ünlü Sultan II. Abdülhamid, İngiliz ve Fransız şirketlerinin baskılarına ve İngiliz yanlısı bilinen eniştesi Mahmud Celaleddin Paşa ile uzun yıllar yakınında olan Sadrazam Said Paşa'nın muhalif olmalarına rağmen projenin yürütücülüğünü Almanlara vermiştir. İmparatorluğun ilerlemesinde Alman ekonomik nüfuzuyla doğru orantılı olarak ticari/ekonomik nüfuz da at başı giderek projede demiryolunun geçtiği alanda maden arama ve çıkarma izni de Almanlara verilmiştir.

Gayrimüslimlerin Hicaz bölgesine yaklaşması ve/veya basması haram olduğu için projenin bu kısmında Hamidiye Mektepleri'nde yetişen Türk mühendisler çalışmıştır.

Şekil 58:
Tebhîrhâne

Şekil 59:
Dersaadet-Selanik İltisak
Hatt-ı Cedidinde Karasu
Köprüsü (üstte) ve
Tünelleri (altta)

3.4.3. Hastaneler

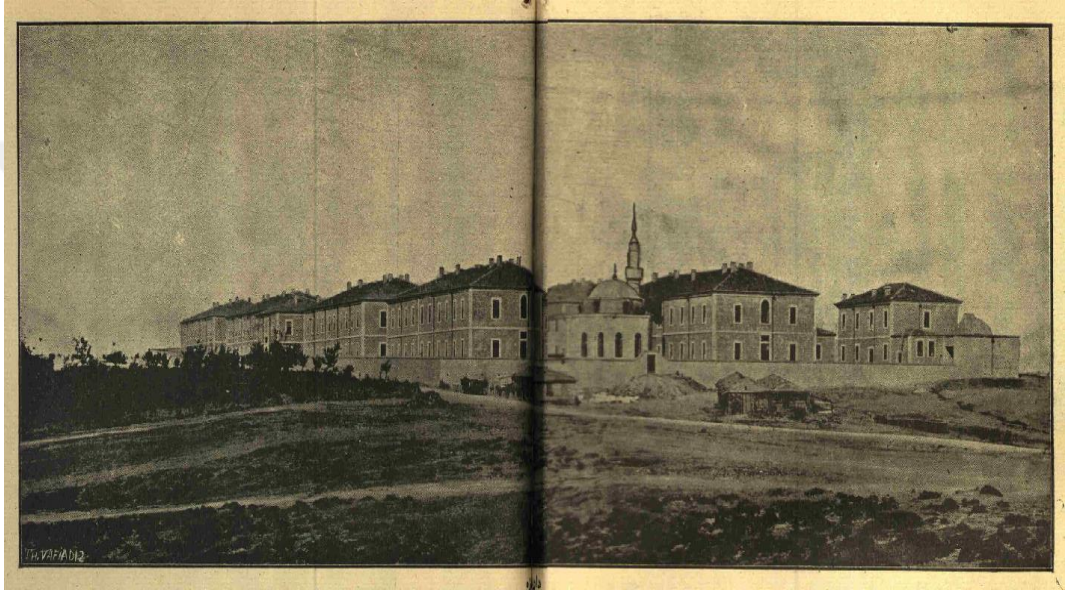
Osmanlı sultanlarının başkent İstanbul'da kalıcı biri eser bırakmak için yaptıkları büyük selatin camileri tarzında yeni bir eser yaptırmayan Sultan II. Abdülhamid, arkasında Anadolu yakasınainşa ettirdiği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile Darülaceze ve Haydarpaşa Garını bırakmıştır. Küçük kızı Hatice Sultan'ın henüz 7 aylık iken difteriden vefat etmesi ile cenazesinden sonra İmparatorluğun ilk çocuk hastanesi olan Hamidiye Etfal Hastanesini Şişli'ye kurdu muştur.(1899)

Şekil 60:Hamîdiye Etfâl Hasta-hânesi.

Sultan Yıldız sarayından Cuma günleri hariç hiç çıkmamayı tercih etmiş, Yıldız'da inşa ettirdiği camiden sonra uzağa gitmesine gerek kalmamıştır. Böylece toplumsal alanda kendisi olmadan temsiliyet araçları ile görünür olmak istemiştir. Bunu hastane binalarına olan ihtiyacı gidermek için taşradan gelen taleplere elden geldiğince olumlu cevaplar vermeye çalışmıştır. Görsel temsiliyet gücü yüksek olan bu yapıların gazeteler yoluyla duyurulması için de gereken uyarıları yaparak yazılı basında bol foto kullanılarak imparatorluk tebaasından Müslim-gayri Müslim milletler haberdar edilmiştir.

Paris'teki enstitüsünde yaptığı çalışmalarla kuduz aşısını bulan Pasteur'u taltif ve teşvik amacıyla Sultan II. Abdülhamid yüklü miktarda bağış yapmış ve ülkesine davet etmiştir. Aynı şekilde Almanya'da verem hastalığına çare amaçlı yaptığı çalışmalarla başarı kazanan Dr. Koch'u birinci dereceden Osmanlı nişanıyla taltif etmiştir.¹⁶⁵

Şekil 61:Dârülaceze, Servet-i Fünûn Kapağı 17, no 430, 27 Mayıs 1315 (8 Haziran 1889)

Açılan hastanelerin tutulan kayıtlarının listesini incelediğimizde, sultanın 33 yıllık iktidarı süresince toplumsal alanda kendini kolaylıkla ve ivedilikle hissettirecek hastanelerin yaygınlaşmasında ne kadar önem gösterdiğini görebiliriz.

¹⁶⁵Tebrikname-i Millî, yayına haz: Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 2018, s. 99; Besim Ömer, Nevsal-i Afiyet, c. I, İstanbul 1315, s. 57.

3.4.3.1. Gureba Hastaneleri

1 Temmuz 1889

- Yemen Gureba Hastanesi

16 Eylül 1891

- İskeçe Gureba Hastanesi

19 Aralık 1893

- Mardin Gureba Hastanesi

10 Eylül 1894

- Manastır Gureba Hastanesi

2 Ekim 1895

- Rodos Gureba Hastanesi

27 Nisan 1895 Balıkesir Gureba Hastanesi

18 Aralık 1895

- Dedeğaç Gureba Hastanesi

3 Ocak 1896

- Kırkkilise Gureba Hastanesi

29 Mayıs 1898

- Adana Gureba Hastanesi

18 Haziran 1898

- Şam Hamidiye Gureba Hastanesi

7 Mayıs 1900

- San'a' Gureba Hastanesi

5 Mart 1901

- Alaşehir Hastanesi

11 Haziran 1901

- Bağdat Belediye Hastanesi

25 Eylül 1901

- Bartın Gureba Hastanesi

12 Eylül 1901

- Demirhisar Gureba Hastanesi

12 Eylül 1901

- Drama Gureba Hastanesi

23 Mart 1901

- Halep Hamidiye Gureba Hastanesi

6 Şubat 1901

- Samsun Hamidiye Hastanesi

9 Şubat 1901

- Medine Hamidiye Gureba Hastanesi

31 Mart 1903

- Karahisar-1 Sahib Hamidiye Gureba Hastanesi

19 Eylül 1904

- Sivas Gureba Hastanesi

26 Eylül 1904

- Erzurum Gureba Hastanesi

14 Ağustos 1905

- Isparta Gureba Hastanesi

Şekil 62:San'a Gureba Hastahanesi (Yemen)

3.4.3.2. Belediye Hastaneleri

21 Ekim 1883

- Kâğıthane Hastane-i Hümayunu (Saray Hastanesi)

1890

- Mekke'de acezeler ve gurebalar için 1000 kişilik misafırhane

1891

- Mekteb-i Harbiye-i Şahane Hastanesi

25 Ocak 1896

- Canik Hamidiye Hastanesi

31 Ekim 1900

- Aşiret Mektebi Hastanesi

1900

- Hereke Fabrika-i Hümayun Hastanesi

قۇرۇلۇش دەۋرىدە دۆكۈن ۋاناھە ئالاھىدە خۇسۇس غەربا خۇستە خانەسى

Şekil 63:

3.4.3.3. Kurum Hastaneleri

10 Aralık 1893

- Kırkkilise Belediye Hastanesi-
Şekil 64:→

1898

- Konya Gureba Hastanesi

14 Nisan 1899

- Şam Belediye Hastanesi

Ocak 1900

- İstanbul Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi

1902 Trablusgarp Belediye Hastanesi

4.4.4. Askeri Hastaneler

1878

- Dimetoka Asker Hastanesi

30 Mayıs 1881

- İstanbul Yıldız Asker Hastanesi

1882

- San'a' Asker Hastanesi

1882

- Kırkkilise Mevki Hastanesi

17 Aralık 1883

- Üsküp Asker Hastanesi

1884

- Bosna Bahriye Hastanesi

1884

- Preveze Asker Hastanesi

1886

- Yemen Hacca Asker Hastanesi

1886

- Ta-İzz Hastanesi

16 Ekim 1897

- Cisir-i Mustafa Paşa Asker Hastanesi

17 Temmuz 1887

- Selanik Asker Hastanesi

24 Kasım 1889

- Mamüratülaziz Asker Hastanesi

28 Kasım 1889

- Edirne Merkez Asker Hastanesi

1889-1890

- Rodos Zeytinli Tabiye Asker Hastanesi

1890

- Dedeğaç Asker Hastanesi

Şekil 65: Taşlıca'da Ahiren İnşa ve Resm-i Küşadı İcra Olunan Askerî Hastahane (no, 455)

5 Kasım 1891

- Nasliç Hamidiye Asker Hastanesi

1891

- İzmir Hamidiye Asker Hastanesi

31 Ekim 1892

- Erzincan Asker Hastanesi

18 Ekim 1895

- Edirne Ahi Çelebi Asker Hastanesi

24 Mart 1895

- Trablusgarb
Asker Hastanesi

1895

- Zeytinburnu
Asker Hastanesi

1897

- Mostar Asker
Hastanesi

1900

- Yemen Asker
Hastanesi

1 Eylül 1901

- Nyüzyıl-a
Bahriye
Hastanesi

Şekil 66: Şam Askerî

Hastanesi'nde Bir
Fıtık Ameliyatının
Suret-i İcrası
(Servet-i Fünûn,
no. 459, 16 Kanun-
i Evvel 1315)

18 Mart 1903

- İpek Asker Hastanesi

8 Kasım 1903

- Nevrekop Asker Hastanesi

20 Ekim 1904

- Isparta Hamidiye Asker Hastanesi

3.4.3.5. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hastaneleri**16 Nisan 1877**

- Osmanlı Hilal-ı Ahmer Cemiyeti (Kızılay)

1878

- Varna Kızılhaç Hastanesi
- Türk-Mısır Hastanesi
- Edirne Askeri İdadiye Hastanesi
- Selanik Askeri İslahhane Asker Hastanesi
- İstanbul'da; Kavak, Beylerbeyi, Gülhane, Çinili, Köşk, Paşabahçe, Şemsipaşa, Kumbarhane, Sirkeci, Takiyeddin Paşa, Nakilbend, Tunuslu, Emirgan Hastaneleri
- Varna, Şipko, Orhaniye, Kızanlık, Cuma, Sofya, Erzurum, İstanbul Seyyar Hastaneleri

3.4.3.6. Gayrimüslim Hastaneleri**1879**

- Ermeni Gureba Hastanesi

1886

- Or-Ahayım3. Hastanesi (Balat Musevi Hastanesi)

24 Ekim 1901

- İzmir Ayaharalemböz Rum Hastanesi Yeni Birimleri

1904

- Surp Pırgıç Hastanesi Genel Cerrahi Bölümü

3.4.3.7. Yabancı Misyon Hastaneleri**1880**

- Antep Azaria Smith Memorial Hastanesi

1882

- İskoç Kilisesi Misyoner Hastanesi

1885

- Edirne St. Louis Hastanesi

1890

- İzmir Hollanda Hastanesi

1891

- İzmir Oblate Hastanesi

1895

- İstanbul St. Georges Hastanesi

3 Ocak 1900

- Van Amerikan Hastanesi

1901

- İran Marishane-i Muzafferiye Hastanesi
- St. Georges Burgazada Çocuk Sanatoryumu

1904

- Erzurum Amerikan Hastanesi
- İstanbul İngiliz Bahriye Hastanesi

Şekil 67: Saye-i

Merahim-vaye-i

Cenab-ı Hilafetpenahide Trablusgarp'ta Müceddeden İnşa Olunan Hastahane (no 311)

3.4.3.8. Eğitim Hastaneleri

1882

- Kasımpaşa Bahriye Hastanesi

1884

- Gaziantep Amerikan Koleji Tıp Okulu

1898

- Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi

7 Kasım 1903

- Haydarpaşa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Seririyat Hastanesi

31 Ağustos 1903

- Şam Tıbbiyesi¹⁶⁶

3.4.4. Devlet Adamlarının Portreleri

II. Abdülhamid dönemi görsel temsiliyet üzerinden yürütülen meşruiyet tartışmalarını sonlandırma çabaları içerisinde devlet adamlarının basın aracılığıyla görünürlüğü artırılmasının çok büyük önemi vardır. Güvenlik zafiyetleri ve 19. yüzyılın büyük devlet adamlarından bazılarının suikaste uğramaları nedeniyle, kendisini geri plana çeken sultan, dedesi II. Mahmud'un başlattığı resmi dairelere fotoğraf asılması geleneğini de sonlandırmıştır.

Şekil 68:Defter-i Hâkânî nâzırı devletlü Ziyâ Paşa hazretleri

¹⁶⁶SARI, Nil; İZGÖZER, Ahmet Zeki; TUĞ, Ramazan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler, İstanbul: Nobel Matbaacılık, 2014, s.79.

Günümüzde yapılan araştırmalarda bürokratfotoğrafları elimizde olmamakla birlikte, başkentteki merkez idari komisyon ile yalnız Anadolu'nun değil, Balkanlardaki ve Arap coğrafyasının herhangi bir yerinde üst mevkide bulunan askeri veya idari görevli paşaların fotoğrafları özellikle yayımlanmıştır. Kimi zaman ölüm haberleri verilerek tanıtılan fotoğraf/resimler, kimi zaman da atamaları haber verilerek, hangi görevde kimlerin olduğu bildirilmiştir. Sadrazam değişikliğinin çok sık olduğu bu 19. yüzyılın son çeyreğinde, Anadolu ve Arap coğrafyasındaki sürgün niyetiyle yapılan atamalar da Servet-i Fünûn dergisinde yer bulmuştur. Aşağıda yer alan atamalara baktığımızda sadrazamlık makamına en fazla getirilenin 7 defa ile (Küçük) Mehmed Said Paşa olduğunu görüyoruz.

Şekil

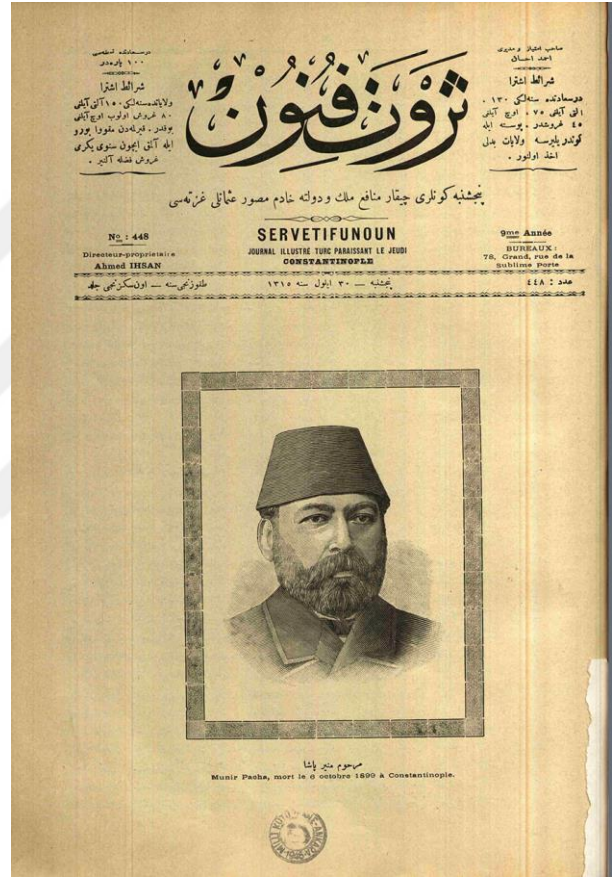
69:Merhum
Nusret Paşa

Sadrazamların atanması ve göreve geliş tarihleri şöyledir;

- Mayıs 1876: Mehmed Rüşdü Paşa
- Aralık 1876: Ahmed Midhat Şefik Paşa
- Şubat 1877: İbrahim Ethem Paşa
- Ocak 1878: Ahmed Hamdi Paşa

- Şubat 1878: Ahmed Vefik Paşa
- Nisan 1878: Mehmed Sadık Paşa
- Mayıs 1878: Mehmed Rüşdü Paşa
- Haziran 1878: Mehmed Es'ad Safvet Paşa
- Aralık 1878: Hayreddin Paşa
- Temmuz 1879: Ahmed Ârifi Paşa
- Ekim 1879: Mehmed Said Paşa
- Haziran 1880: Mehmed Kadrî Paşa
- Eylül 1880: Mehmed Said Paşa
- Mayıs 1882: Abdurrahman Nureddin Paşa
- Haziran 1882: Mehmed Said Paşa
- 30 Kasım 1882: Ahmed Vefik Paşa
- 3 Aralık 1882: Mehmed Said Paşa
- Eylül 1885: Mehmed Kâmil Paşa

Şekil 70:Merhum Münir Paşa

- Eylül 1891: Ahmed Cevad Paşa
- Haziran 1895: Mehmed Said Paşa
- Ekim 1895: Mehmed Kâmil Paşa
- Kasım 1895: Halil Rifat Paşa

- 1 Kasım 1901: Mehmed Said Paşa

1 Ocak 1903: Mehmed Ferid Paşa

1 Temmuz 1908: Mehmed Said Paşa

1 Ağustos 1908: Mehmed Kâmil Paşa

1 Şubat 1909: Hüseyin Hilmî Paşa

1 Nisan 1909: Ahmed Tevfik Paşa

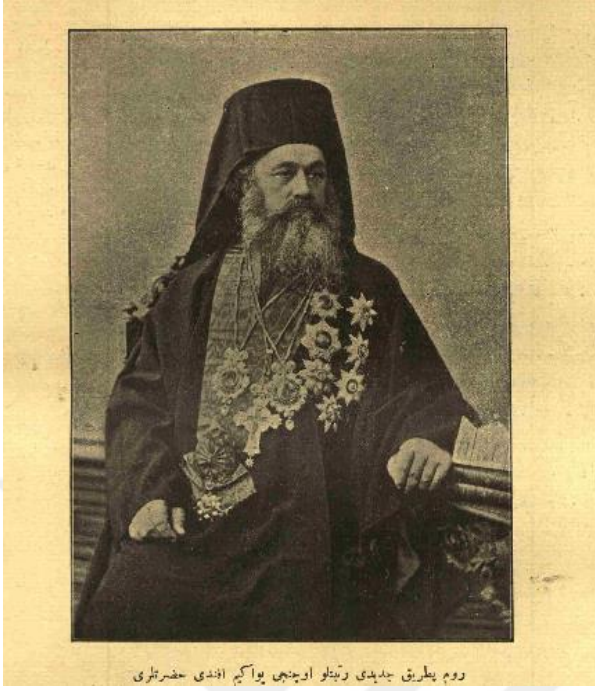
1 Mayıs 1909: Hüseyin Hilmî Paşa

Şekil 71:Müşiran-ı izâmdan riyâzî-i şehîr merhum Tevfik Paşa

Sultan Abdülhamid dönemi sadrazamlar arasında en az süre ile göreve atanan Ahmed Vefik Paşa'dır, makamda yalnız üç gün kalabilmiştir. En fazla süre görevde bulunarak Sadrazamlık yapan ise Mehmed Kamil Paşa ile Halil Rıfat Paşalar olmuştur, altı yıl makamda hüküm sürmüşlerdir.

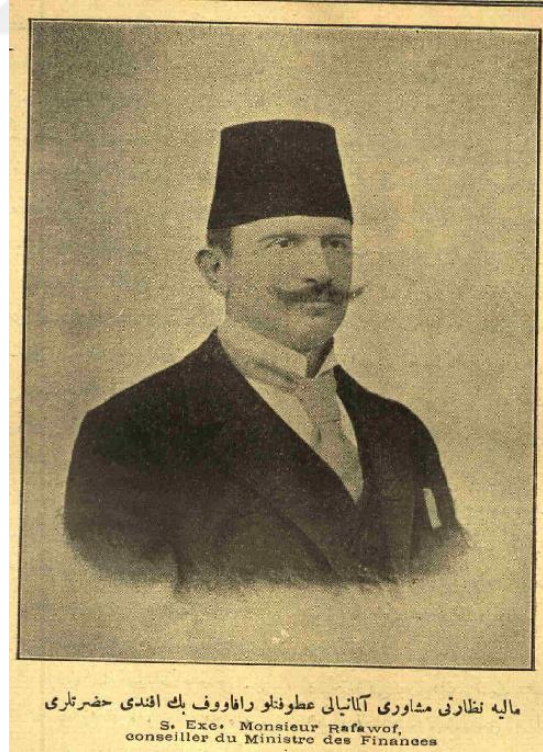
Seçilen resimlerde ilk göze çarpan, gayet intizamlı giyinmiş olan paşaların ve nazırların elbise üzerlerinde aldıkları nişanları ve armaları göstermeye özel bir önem vermeleridir. Osmanlı modernleşmesinin simgelerinden biri olan fesin takılması, saç ve sakal tıraşlarının düzgün şekilde yapılmış, herhangi bir dağınıklık ve pürüze mahal bırakmadan çekilerek okuyucuya bir disiplin içerisinde sunulmuş olmasıdır.

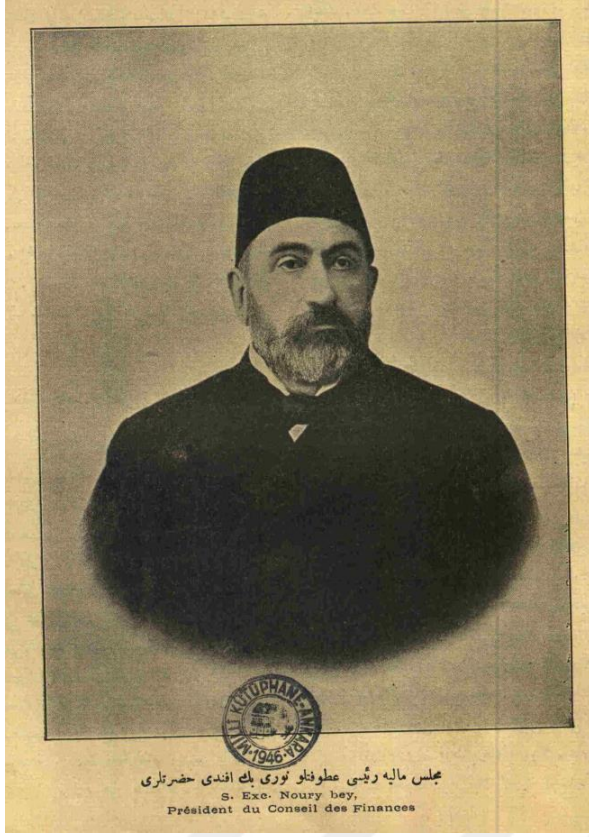
Seçilen nazır ve paşalarla birlikte Rum ve Ermeni milletlerinin önde gelen din adamlarına da yer ayrılmış, yine aynı hususiyetler gözetilmiştir. Kendi dini kıyafetleri içerisinde çekilen fotoğraflarda aldıkları nişanlar ve boyunda asılı haçı takmaları da unutulmamıştır.

Şekil 72:Rum Patrik cedîdi rutbetlü üçüncü Yoakim Efendi hazretleri

Şekil 73:‘Maliye nezareti müşaviri Almanyalı atufetlü Rafawof bey efendi hazretleri’ alt yazısıyla duyurulan resimden yola çıkarak fes takması ve bıyıkları ile Osmanlılığa özenmiş olmakla birlikte kolalı gömlek ve kravat takarak çektiği bu resimle tek örneği teşkil etmektedir.

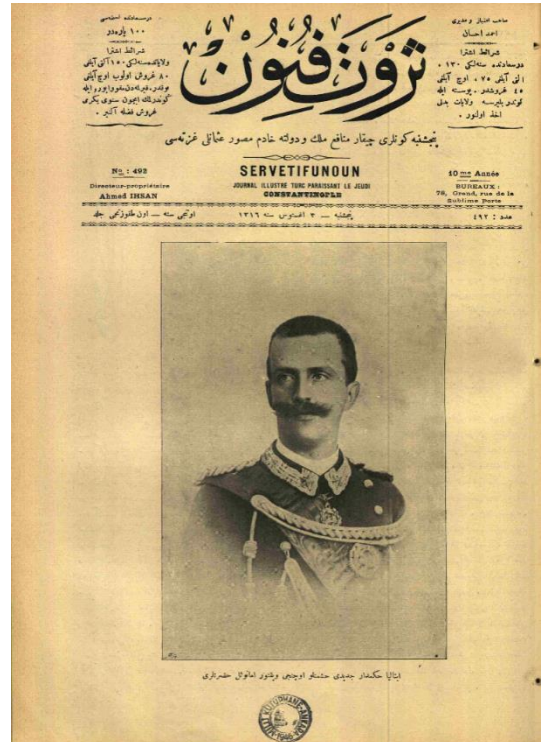
مالیه نظارتی مشاوری آلمانی عطاوندو رافاوف بك افندی حضرتاری
S. Exc. Monsieur Rafawof,
conseiller du Ministre des Finances

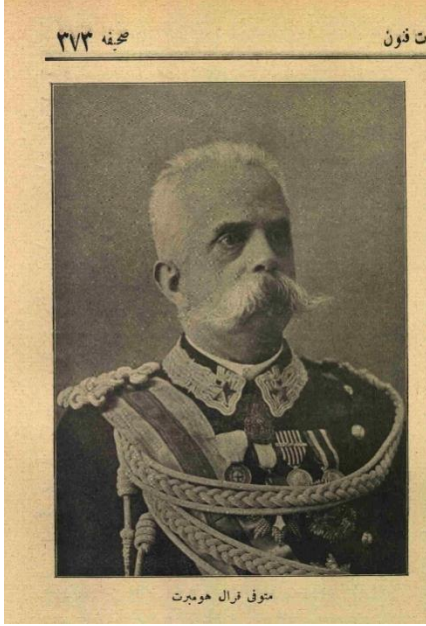
Şekil 74: ‘Meclis-i Maliye Reisi atûfetlu Nuri Beyefendi Hazretleri’
75: Musul Vali-i cedidi atûfetlü Nazım Beyefendi hazretleri

Şekil

Osmanlı devlet adamlarının tanıtım ve duyuruları yapılırken seçilecek örnekler geniş tutularak yabancı devlet adamlarının ve eşlerinin de resimleri/fotoğrafları paylaşılmıştır. Yan tarafta (Şekil 76) 492. sayısını gördüğümüz Servet-i Fünûndergisinin kapağında İtalya hükümdarının portresi yer almakta. Alttaki diğer örnekte de göreceğimiz üzere Sırbistan kralı ile eşi fotoğraf karesinde yer almaktadırlar. Dönemin erkek hükümdar ve/veya devlet adamlarında gür şekilde bıyık

bırakmanın revaçta olduğu ilk elden göze çarpmaktadır. Avusturya/Macaristan imparatorluğunun son kralı ve Sultan Abdülhamid dönemi boyunca hükümdarlığı süren Franz Joseph de gür bıyıklarıyla sık sık basına fotoğraf vermiştir.

Şekil 77: Matuf Kral Humirat

Şekil 78: Sırbistan Kralı ve Kraliçesi

3.4.5. Arma ve Nişanlar

Devlet tarafından üstün başarı ve yararlılıklarından dolayı taltif etmek/onurlandırmak amacıyla verilen nişanlar, III. Selim döneminde başlamış olup Osmanlı modernleşmesinin Avrupa ile girişilen münasebetiyle öğrendiği bir gelenektir. Verilen nişanlar incelendiğinde oval çelenkli askı şekline yıldız form halini alması Abdülmecid döneminde gerçekleşmiştir. Sultan tarafından devlet erkânı-ricalinden yabancı sefirlere ve devlet adamlarına değin geniş yelpazedeki kişilere verilen nişanlar, boyun ve göğse takılması için, altın/gümüş malzeme üzerine değerli nadide taşlar ile süslenmiş, belli dereceler gözetilerek beratla verilmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁷ İbrahim-Cevriye Artuk, *Osmanlı Nişanları*, İstanbul Matbaası, 1967, s.27.

Sultanımız Çok Yaşa.
Sultanımız Çok Yaşa.
(Osmanlı Arması ile birlikte)

-Rûz-ı veladet-i mucibü'l-
meserret hazret-i hilafet-
penâhî-

Bugün ki yevm-i hümayun-ı
dem-i veladettir,

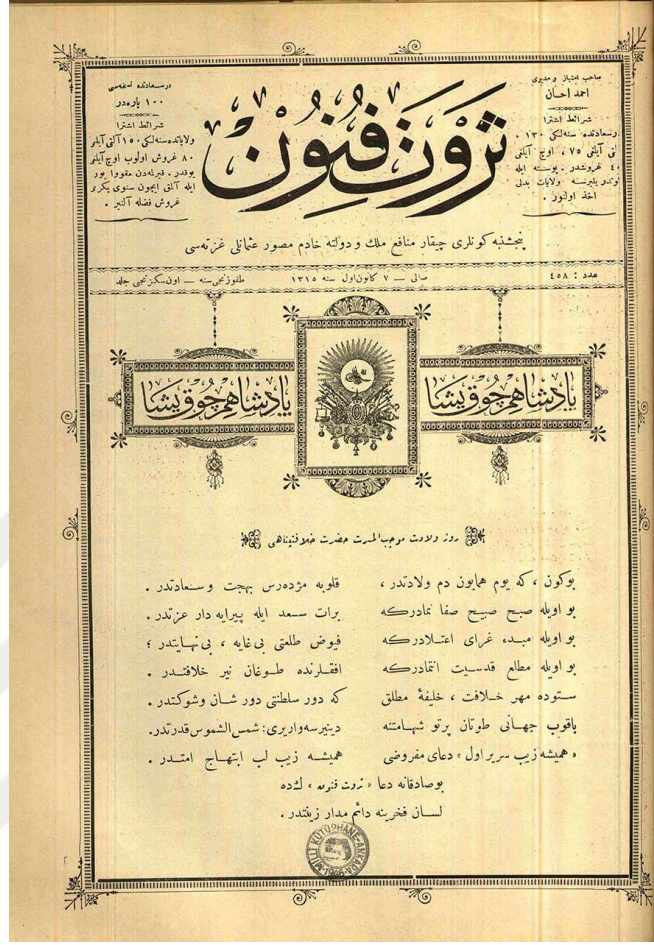
Kulube müjde-res-i behçet u
saadettir.

Bu öyle subh-ı sabih-i sefa-
nümâdır ki

Berat-ı sa'd ile pirâye-dar-ı
izzettir.

(...)Bu sadıkane dua *Servet-i
Fünûn*'un da lisan-ı fahrine
daim medar-ı ziynettir.(7

Kânunuevvel 1315/19 Aralık 1899- sy. 458) (Şekil 79)

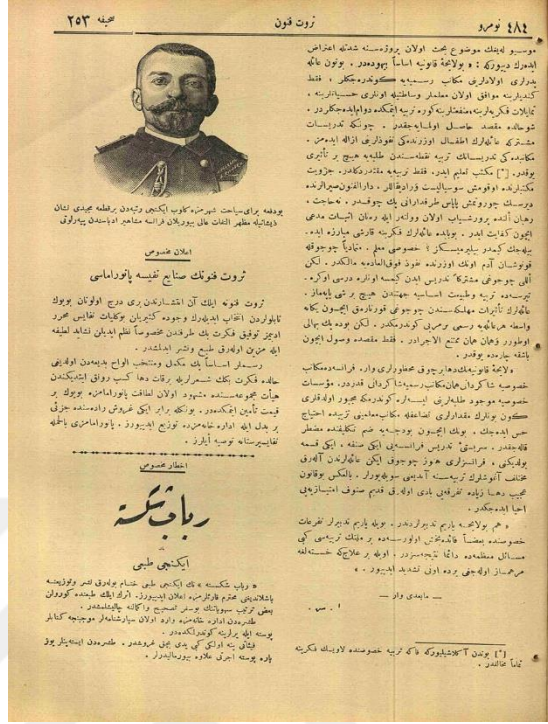
Osmanlı nişan ve armalarını incelediğimizde, II. Abdülhamid dönemi meşruiyet bunalımının aşılmasında kullanılan araçlar içerisinde önemli bir araç haline geldiğini görürüz. Sultanın iç siyasette yanına çekmek istediği ve fakat muhalefette yer alan şair, düşünür ve bürokrat kişilere nişan ve armaları bol bol dağıttığını görüyoruz.¹⁶⁸Jön Türk muhalefetinin önde gelenlerinin toplanma yerlerinden olan Paris, Londra gibi Avrupa başkentlerinde fazla tutunmamaları için oraların devlet adamlarına baskı kurma, yayınlarını engelleme gibi yöntemlerinin yanında ülkeye dönmeleri durumunda bağışlanacaklarını ve nişan/beratla taltif edileceklerini duyurmuş, nitekim Mizancı MuradBey bu vesileyle İstanbul'a dönmüştür.

¹⁶⁸ Tolga Akay, Osmanlı Devleti'nde Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümayûn'un Alâmet-i Farika Olarak Kullanımı, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012, sy. 9, s. 8.

Şekil 80: Ahiren Birinci Rütbeden Mecidi Nişan-ı Zîşaniyla Taltif Buyurulan Hazine-i Celile-i Maliye Ser-Veznedarı Atufetlü Halid Beyefendi Hazretleri (20 Temmuz 1316/2 Ağustos 1900) sy. 490

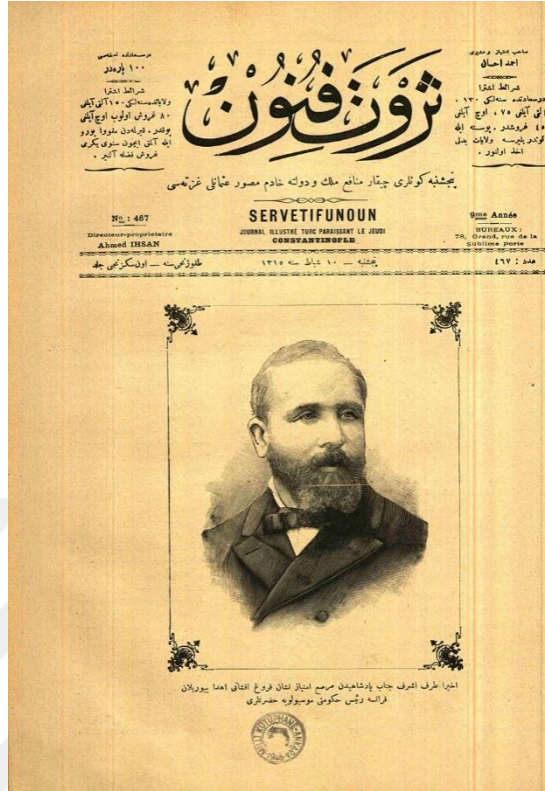
Siyasi arenada muhalefet yürütenlerin nişanlar ile vazgeçirilmesi yapıldığı gibi, Avrupa'da yetişmiş ve Türk kültür- geleneklerine ilgi duyan bazı sanatçılara da nişan vererek ilgilerinin devam etmesi ile daha fazla bu alanda haberler yapılarak duyurulması noktasında teşvik edici olmuştur. Yabancı basından muhabirler ile iyi ilişkiler içerisinde girmenin yollarını arayan sultan, takip ettiği gazetelerde çıkan haberleri o ülkede bulunan konsolosların gözünden kaçsa dahi kendi farkederek karşı haberler yaptırmıştır.

Şekil 81:Bu Defa beray-1
Seyahat şehrimize gelip ikinci
rütbeden bir kıta Mecidî
Nişan-ı ââanıyla Mazhar-ı
iltifat-ı âlî buyurulan Fransa
Meşahir-i Üdebasından Piyer
Loti [Pierre Loti]

(21 Haziran 1900) sy. 484

Servet-i Fünûn dergisinin 467. sayısının kapak kısmında duyurusu yapılan bir imtiyaz nişanı haberi dikkat çekicidir. Sultanın kendi meşruiyeti ile ilgili olan tartışmaların geride kalması için daha etkin ve etkili yollar izlediğini gösterir haberdir. Fransa'nın hükümet başkanı Mösyö Émile Loubet için verilen imtiyaz nişanı, Türkiye'de yaşayan gerek Levanten kesimin gerekse de diğer Osmanlı milletlerine sultanın nişan verebilecek düzeyde olduğunu, Avrupa devletleri ile eşit düzeyde bir imparatorlukve kendisinin de sultan olduğunu göstermek istemektedir. Meşruiyetine yönelik tüm saldırılara karşı, çağdaşı olduğu diğer büyük imparatorluklara gösterilen saygının ve kabulün Müslüman bir imparatorluk olarak Osmanlı İmparatorluğu'na da gösterilmesini beklediğini, Osmanlı bürokrasisinin başarmayı hedeflediği şeylerin başında geldiği belirtilir.

Şekil 82: Ahîren Taraf-ı Eşref-i Cenab-ı Sultanîden Murassa İmtiyaz-ı Nişan-ı Fürûğ-efşânî İhdâ Buyurulan Fransa Reis-i Hükümeti Mösyö Lube Hazretleri (22 Şubat 1900- sy.467 Kapak)

Şekil 83: Sevkiyat-ı Askeriyedeki Gayretlerinden Naşi Bu Defa Bir Kıtâ Nişan-ı Alişan ile Taltif Buyurulan Nafia Nezaret-i Celilesi Muavini Saadetli Cemal Beyefendi Hazretleri/29 Temmuz 1897-sy. 333)

3.4.6. Vali ve Diğer Devlet Adamlarının Karşılama Törenleri

Anadolu, Balkanlar ve Arap coğrafyasında belli görevlere getirilen devlet adamlarının haber olarak Servet-i Fünûn sayılarında yer alması, Sultan II. Abdülhamid döneminin özellikle 25. yıl jübilesinin yapıldığı dönemde daha çok görülür olmuştur. Hükümdarlığı süresince Yıldız Sarayı'ndan pek nadir ayrılan sultan, başkentten yüzlerce kilometre uzaklıktaki Osmanlı tebaasından farklı ırk ve dinden olan kesime kendi yönetimini hatırlatarak, karşılaştıkları herhangi bir zorlukta kendisine başvurabileceklerini basın yoluyla hissettirme ihtiyacı duymuştur. Bu başvuru mercilerinin en üst temsilcisi olan vali atamalarının, meydanlara toplanan büyük kalabalıklar huzurunda okunan emir fermanları ile duyurulmuştur.

Şekil 84:Halep hükümet dairesine vali tayin edilen Osman Paşa hazretlerinin memuriyet fermanı âlîşânlarının resm-i kıraati (s. 105, 3 Mart 1308)

Valinin görev yapacağı hükümet dairesinin önünde vilayetin ileri gelenlerinin de katılımı ile edilen hayır duaları, sultan/hilafet-penâh hazretlerine edilen uzun ömür ve niyaz duaları ile valinin İstanbul'dan getirdiği ferman okunur. Servet-i Fünûndergisinin yaptığı haberde geçen ayrıntılara göz attığımızda, o gün geniş halk kesimine sunulan yemek ziyafeti ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılan yardımlar da unutulmamıştır. Servet-i Fünûn sayfalarında sık sık belli vilayetlerin öne çıkarılarak vali atamalarının özellikle haber yapılması, derginin okurlarına genel bir mesaj vererek atanan valilerin yöre halkı tarafından sevildiği vurgulanmak istenmiştir.

Şekil 85: Edirne Vali-i Âlisi Saadetlü Arif Paşa Hazretleri'nin Daire-i Hükûmette Kıraat-i Fermân-ı Âli-şânları (18 Mart 1312)

3.4.7. Sultanın Cüls ve Doğum Günü Özel Sayıları

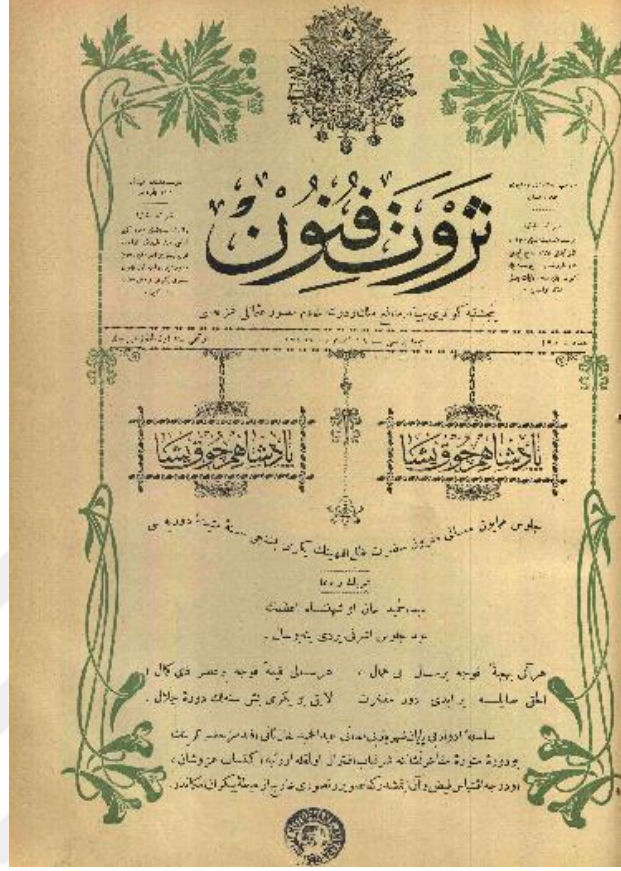
Bu özel günlere denk gelen sayılarında Servet-i Fünûndergisi, normal yayınında 16 sayfa yayımlanmakta iken bu özel sayılarda hacim olarak ikikâtına çıkarak 32 sayfaya ulaşmış, ‘Souplement Politique’ (Siyasi Ek) ile birlikte 40 sayfalık hacimle, özel bir yayın sayısı ile okuyucusunun karşısına çıkmaya özen göstermiştir.

İmparatorluğun hemen her yerinde devam etmekte ve/veya bitmiş olan Hicaz Demiryolu çalışmaları, yeni yönetim binası, hastane yapımı gibi ilerlemenin göstergelerinden fotoğraf ile gösterilmeye çalışılmış, aynı sayfada zaman zaman birden fazla fotoğraf kullanıldığı da olmuştur. Yayımlanan bu özel sayıların ilk sayfalarında renkli kapak tercih edilerek, sayfanın iki tarafı süslenmiş, imparatorluk arması farklı bir renkle gösterilmiştir. Hazırlanan sayının sunuş yazısında da her zaman minnet ifadesi ağır basmıştır. Örnek olarak 1319 senesi Ağustos sayısına bakacak olursak;

Şekil 86: Memalik-i şahanenin cihat-ı muhtelifesinde anbean tecelli eden bu gibi masir-i himmet ve ma'muriyete temdid-i nazar ettikçe mesrur ve müteşekkik olmamak mümkün değildir. Hemen her gün bir cami-i şerif, bir mektep, bir kışla, bir köprü, bir daire-i hükûmet, hâsılı hayır ve umrana delalet eder yeni bir eserin hiz-ara-yı husul olduğu görülüyor. Sayfalarımızın zaman zaman bunların resimleriyle pirayedar olduğunu görmek, bilmezsiniz, bizde ne büyük bir meserret husule getirir.

Gerek sultanın tahta çıkışının ‘cülûs’ kutlamalarında gerekse de doğum günlerinde yayımlanan özel sayıların kapağında ‘Sultanım Çok Yaşa’ yazısı gazetenin her iki tarafına büyük puntolarla yerleştirilip altına yazılan şiirle sultanı ve saltanatını öven/yücelten mısralar konulur. Son satırı da mutlaka dua ile bağlanır.

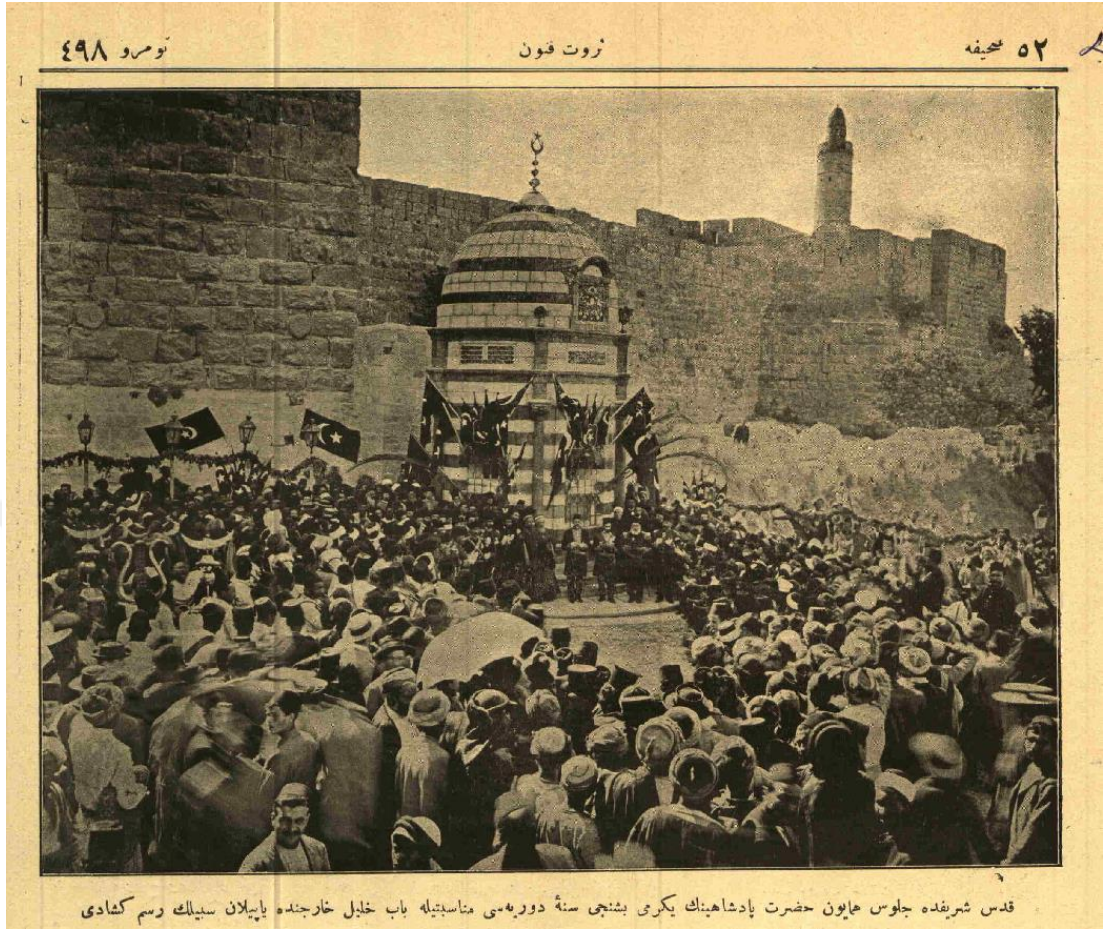
Şekil 87:Normal düz kapak yerine tercih edilen renkli ve desenli kapak örneğinde her iki tarafına yerleştirilen ‘Sultanım Çok Yaşa’ yazıları ve alt kısımda şiir ve edilen dualar. (19 Ağustos 1316)

Şekil 88:Çekilen fotoğraf sultanın huzuruna sunulacağı bilinciyle saygıda kusur edilmemiş, saygı duruşunda ve üniformalı bir şekilde poz verilmiştir. ‘Edirne’de ikinci fırka-ihûmayun tarafından yirmi beşinci sene-i devriye cûlus-ı hümayun münasebetiyle icra edilen şehr-ayin’

Taçlı kapı üstünde ‘Sultanım Çok Yaşa’

28 Eylül 1316-s. 500

Şekil 89:Kudüs-ü Şerif de Cülûs.

Servet-i Fünûn dergisinin 14 Eylül 1316 yılı 498. sayısında, 25. Cülûs sene-i devriyesi münasebetiyle Kudüs'te yapılan sebilin açılışından bir fotoğraf. Açılışa Osmanlı fesi ve sarık takanların katılımının yanında Avrupai tarzdaki şapkalı olanların da katıldığı gözlemlenmektedir.

Osmanlı sultanlarının kutsal beldelerin korunması ve bakımı hususunda özel bir ihtimam göstermişlerdir. Arap Hilafeti iddiası ve büyük devletlerin bu beldelere yönelik politikaları, II. Abdülhamid'in buraların korunmasına yönelik daha fazla dikkat etmesini gerektirmiştir. Buradan çıkacak en ufak bir ayaklanma veya farklı bir oluşum kıvılcımları, sultanın Müslüman camiadakimeşruyeti ile birlikte beynelmilel imparatorluklar nezdinde hükümdarlığının gerilemesine/sorgulanmasına sebebiyet vereceği düşünülmüştür.

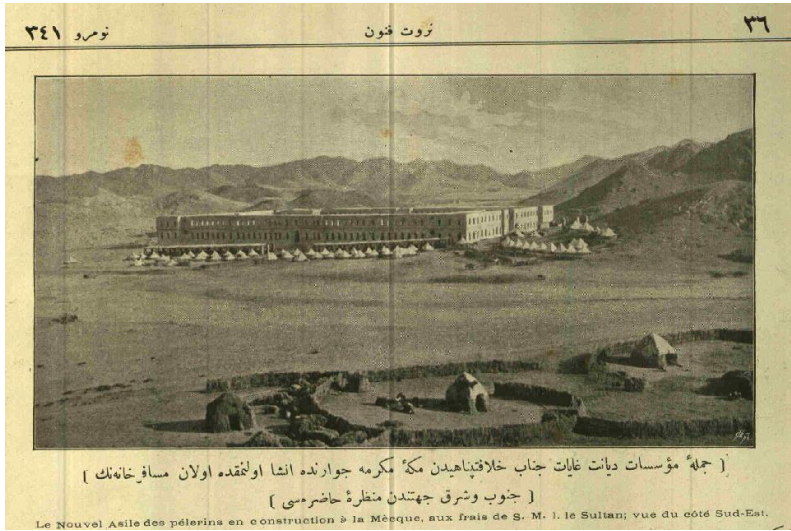
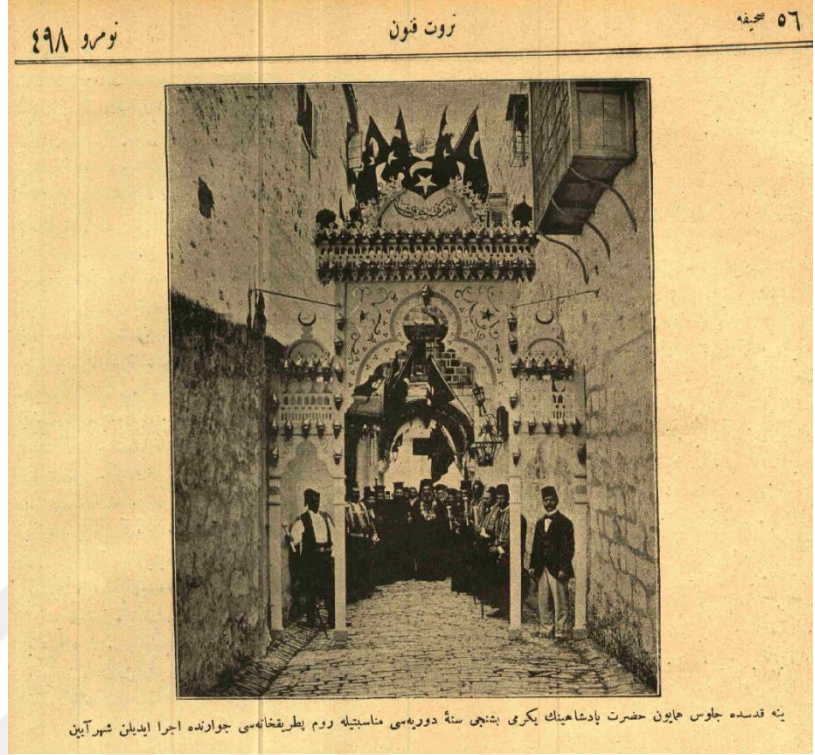

Şekil 90:Buradaki görselde de görüleceği üzere din adamlarının ileri gelenlerinin de katıldığı programa dualar edilerek açılış gerçekleştirilmiştir.

Şekil 91:Yine Kudüs'te cülûs-ı hümayun-ı hazret-i Sultaninin yirmi beşinci sene-i devriyesi münasebetiyle inşâ olunan iki çeşme ve üç fiskiyeli bir şadırvanın resm-i gûşâdı.(14 Eylül 1316)

Şekil 92: Yine Kudüs'te cülûs-ı Hümayun-ı hazret-i pâdişâhînin yirmi beşinci sene-i devriyesi münasebetiyle Rum Patrikhanesi civarında icra edilen şehriyin. (14 Eylül 1316)

Şekil 93: Bugünkü Selimiye Kışlasını andıran mimarisi ve büyüklüğü ile Mekke'ye gidecek hacılar için misafirhane olarak düşünülen binanın yapıım aşamasında iken çekilen fotoğrafı, Serveti Funûn. Hem umre hem de hac farızası için toplanan

Âlem-i İslam'a Osmanlı Devletinin ve doğal olarak halife-i ruy-i zemin hazretlerinin (yeryüzünün halifesi) Sultan II. Abdülhamid'in Müslüman camia üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmesi hedeflenmiştir.

Şekil 94: Tebrik-i Cülûs-ı

Hazret-i Hilafet-penâhî

Bugün, bugün yine fart-ı
sürur ile ümmet

Tahattur eyleyecektir o ruz-
ı mes'adeti

Ki mazhar-ı kerem-i
zülcelal olup devlet

Verildi destine kudsi berat-ı
mefhareti

Bugün o ruz-ı hayat-averin
şerafetini

Düşünmemek değil
Osmanlılar için kabil,

Tefekkür eyleyip ikbalini,
saadetini

Tahassüs etmemek ama
bütün bütün müşkül

Evet, ne gündü o gün... Pür-ümid-i istikbal

Ederdi pir ve civan halk birbirin tesid;

Bugün de işte o günden nişane-i iclal:

Taraf taraf oluyor şule-i neşat-ı pedid

Osmanlı Arması ile birlikte 'Sultanım Çok Yaşa'

(31 Ağustos 1896, sayı 286)

3.4.8. Hicaz Demiryolu Projesi

Hicaz topraklarına demiryolu ile ulaşım sağlanması fikri, 19. yüzyılın ortalarında Amerikalı Zimpel tarafından ortaya atılmış, çeşitli komisyonlara havale edilmiş fakat bölgeden yaşayan kabilelerin tepkisine sebep olacağı, deniz yolu ulaşımının daha ucuz olduğu düşüncesiyle rafa kaldırılmıştır.¹⁶⁹ Daha sonra 1891 yılında Hicaz Kumandanı Osman Nûri Paşa'nın Osmanlı hâkimiyetini kuvvetlendirmede çok faydalı olacağı düşünülerek Cidde-Mekke arasına tren hattının yapılması yönündeki raporu, aynı zamanda hacıların yolda çektikleri sıkıntıların da büyük oranda azalacağını duyuruyordu. Bu projenin hayata geçmesiyle birlikte dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı koyulabileceği, bölgedeki isyanlara karşı savunma hattı görevi göreceği düşüncesini de içeren raporu okuyan sultan, Erkân-ı Harbiye Feriki Mehmed Şakir Paşa'ya danışır, paşa aynı zamanda güzergâhı gösteren harita ve maliyetleri hesaplayan cetvelle raporunu bildirir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın fikrini de alarak kesin kararını veren SultanII. Abdülhamid, tam da cülusuna denk gelen 2 Mayıs 1900'de yayınladığı irade ile projenin başlamasını emreder.¹⁷⁰

Şekil 95:Hicaz demir yolu projesinden bir kesit.

¹⁶⁹ Murat Özyüksel, Hicaz Demiryolu, **Türkler**, c. XIV, Ankara, 2002, s. 473.

¹⁷⁰Ufuk Gülsoy, William Ochsenwald, "HİCAZ DEMİRYOLU", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Hicaz-demiryolu> (25.04.2019).

Medine'ye kadar olan hacıların yolculuğunun 40 gün, Mekke'de dâhil edildiğinde 50 günü aşan hac yolculuğunun maliyeti ile ağır olan yolculuk şartları veek olarak yolda kervanların güvenliği meselesi de eklenince Hicaz Demiryolu projesinin önemi ve aciliyeti beliriyordu. sultanın endişelerini artıran, İngilizlerin propagandaları sebebiyleArap hilafeti tartışmalarının belirmesi, küçük bağımsız devletçiklerin ortaya çıkması ileHicaz topraklarının balkan topraklarına dönüşerek imparatorluk sınırlarından çıkmasından farklı olmayacağını düşünüyordu. Öyle ki Arap toprakaları ulaşım ve müdahale bakımından balkan coğrafyası kadar yakın da değildir.

Hicazdemiryolunun yapım aşamasının her gelişmesiyle ilgili hususiyetle bilgilendirme yapılmış, basın üzerinden projeye olan ilgi canlı tutulmak istenmiştir. Bir kısmı kredi alınarak başlanan projenin sürdürülmesinin maddi zorlukları sultanın önüne devamlı getirilmiştir. Buna bir nebze çözüm, müslüman nüfusun hac farızasını kolaylaştıracağı düşünülerek yapılmasına çabaladığı propagandası ile İzzet Paşa,imparatorluğunMüslüman nüfusundan bağış toplanması fikrini ortaya atmış, sultan da memnuniyetle kabul etmiştir. Sabah ile İkdam gazetelerinin yaptığı haberlerde en büyük yardımı yapanın sultanın kendisi olduğu, özel hazinesinden 50 bin altın ayırdığının haberini yaparak müslim nüfusun projeyi sahiplenmelerini istemiştir.¹⁷¹

Paşaların destekleri ile büyük bağışlar yapılsa da, beklenen yardım gelmemiştir; fakat paşaların

¹⁷¹ Emrah Çetin, Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu 1900-1918, History Studies, 2010, s. 103.

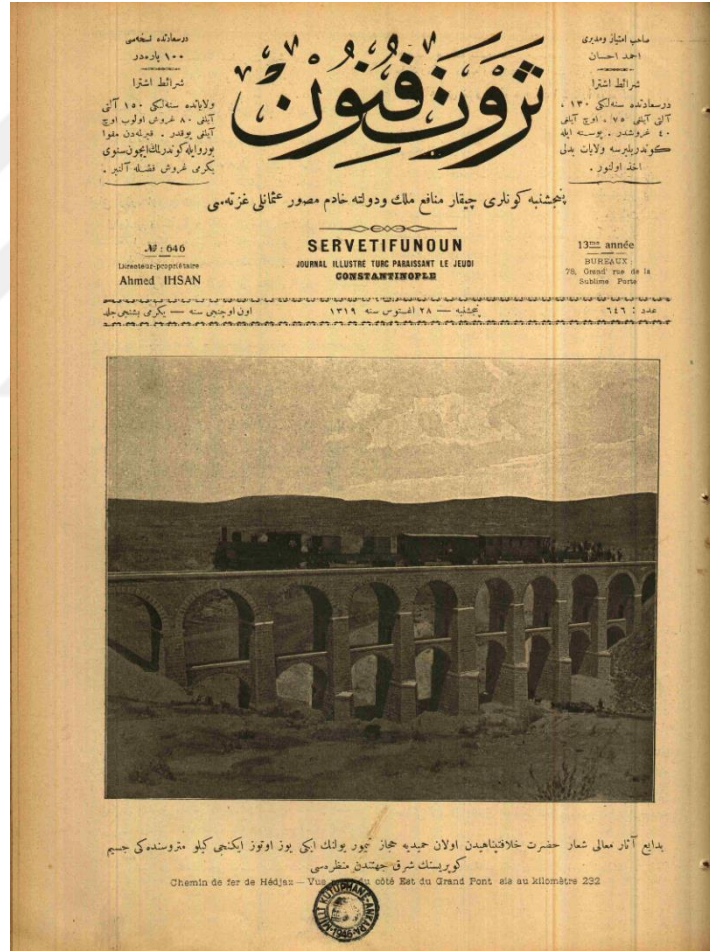
tereddütlüyaklaşımları sultanı çok zorlamıştır, Said Paşa'nın ekonomik ve askeri yararına inanmaması gibi. Tüm soru işaretlerine rağmen sultan yılmayarak projenin içerisinde yer alıp her ilerlemeden/gelişmeden haberdar olmuş, takip etmiştir.

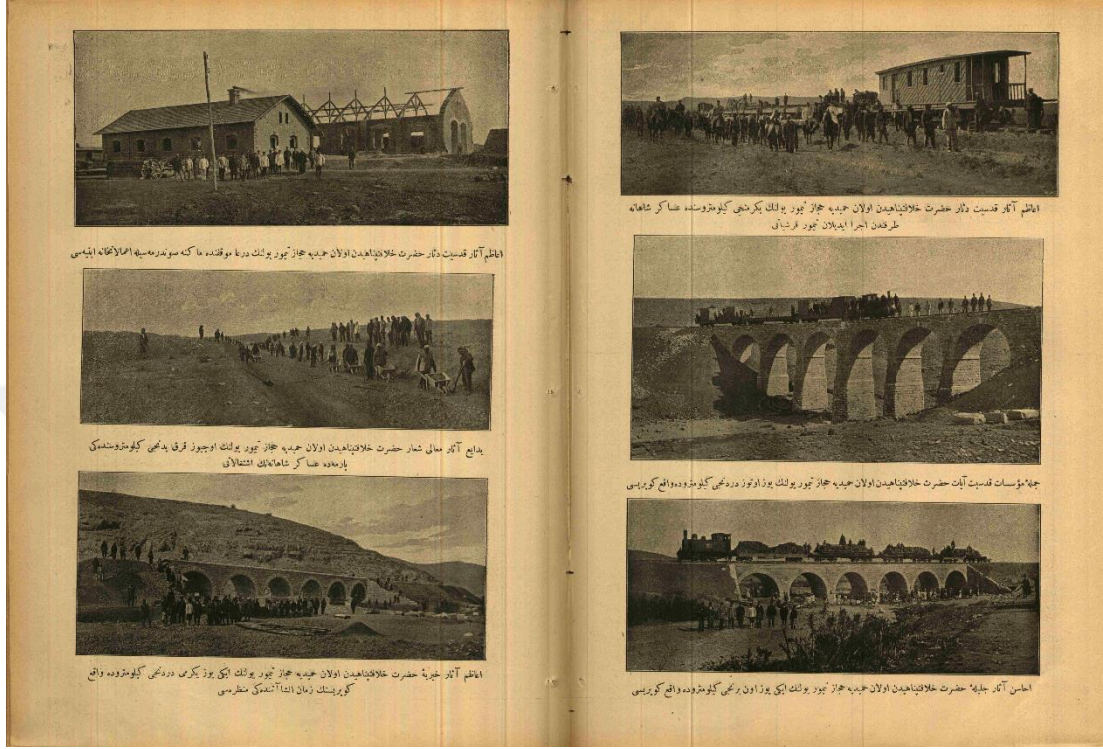
(Üstte) **Şekil 96:** Celâ'il-i me'âsir-i Hayriyye-i Mazer-i Hayriye hazret-i hilâfet-i penâhîden olan hamidiye Hicaz demiryolunun Muzayyrib mevkiinde 1 numaralı lokomotif.

Hicaz demiryolunun yapımı, fiziki olarak çok büyük zorluklarla ilerler. Tren yolunun geçtiği dağ ve tepe yollarında zeminin uygun hale getirilmesi, suyollarının üstünde ulaşımı sağlayacak kimi zaman kâgir köprü kimi zaman da demir konstrüksiyonlu köprü çalışması projenin ilerlemesini epey bir zora sokup maliyeti artıracaktır.

Şekil 97: Hicaz demiryolunun 232.

kilometresindeki çeşm köprüsünün şark cihetindeki manzarası ile gösterilen kapağı. O zaman için 232. Kilometreye ulaşmış olması projenin tüm sıkıntı ve aksaklıklara rağmen devam ettiği, sürdürüldüğünü okuyucu kitlesine duyurmaktadır. (26 Ağustos 1319 Perşembe gününü gösteren 646 numaralı kapak)

Şekil 98: Hicazdemiryolunun uygulama sahalarından Servet-i Fünûn'daki görselleri.

3.4.9. Surre Alayları

Kelime itibariyle baktığımızda ‘içine altın ve para gibi değerli eşyaların korunduğu kese’ anlamına gelen surre kelimesi, terim olarak her yıl düzenlenen hac yolculuğu öncesinde Mekke ve Medine halkına dağıtılmak üzere toplanan para, altın ve değerli eşyalara denir. Bu geleneğin Osmanlılar öncesi Abbasi hilafeti döneminde sürdürüldüğü, ilk ne zaman başladığı bilinmemekte olup Osmanlı’da ilk hangi sultan tarafından gönderildiği saptanamamıştır.¹⁷²Fakat 1517’de kutsal toprakların Osmanlı yönetimine katılmasıyla birlikte ilk sürenin Yavuz Sultan Selim tarafından Kahire’de iken gönderildiği varsayılmaktadır.

1517 sonrası Osmanlı sultanları, artık saltanatlarındaki unvanlarına bir yenisini daha ekleyerek halife olmuş, Müslümanların gözünde ‘emirü’l-müminin’olarak görülmüşlerdir. Meşru hükümdarlık alanlarına dâhil ettiği bu

¹⁷² Ş. Tufan Bozpınar, Surre, TDV İslam Ansiklopedisi, c.37, s. 567.

bölgenin tüm sorumluluğu sultanın yönetiminde olduğu müddetçe Müslümanların meşru hükümdarıdır. II. Abdülhamid dönemine değin geçen sürede sultanların halife sıfatını öne çıkarıcı herhangi bir söylem ve aktif siyaset gütmediklerini de belirtmiş olalım. Fakat II. Abdülhamid dönemi öncesinde başlayan toprak kayıpları ile Müslüman tebaanın yüzlerce yıl yaşadıkları topraklardan göç etmeleri, 1839 da Müslüman ve Hristiyanların kanun önünde eşit olduklarını ilan eden Tanzimat Fermanının yayınlanması ile Şeriat önünde üstün oldukları düşüncenin zedelenmesi ile gücenik hali¹⁷³ derin yaralar açmıştır.

İmparatorluğun milletler sisteminde Hristiyan tebaanın Avrupa'dan destek görmesi ile bağımsızlıklarını birer birer kazanmaları, Müslüman milletin sahipsiz kaldığı düşüncesini doğurmuş, İngiliz ve İspanyolların büyük destekleri ile Arap hilafeti ile Fas Sultanlarının hâkimiyet iddiaları¹⁷⁴üstüne bir de Rus Müslümanlarının şüpheli bonkörlükleri ile surre alaylarına artık ayrı bir önem verilmesi gerektiğini göstermiştir.

Saltanatı süresince surre alayının hazırlanması ve güvenli bir şekilde yerine ulaşması noktasında gerekli önlemleri aldırın sultan, kendi hazinesinden karşıladığı yüklü hediyeleri kutsal mekânlara göndermiştir.¹⁷⁵Süslü develerin İstanbul sokaklarından geçerken Hamidiye Marşı'nı çalarak geçmesini büyük bir etkilenme ile betimleyen, bir Ermeni fırıncının çırağı olan Hagop Mintzuri anılarında anlatır.¹⁷⁶ Öyle ki tüm İstanbul halkı sultanın Mekke ve Medine'ye gönderdiği hediyelerin ihtişamından çok etkilendiğini vurgular. Fas Veliâhdının 1891'de, Hacca gitmek niyetinde olduğunu, Hicaz ileri gelenlerine pek çok hediyeler götüreceği bildirilmesi şüphe uyandırmış, daha önce İstanbul'a elçi göndererek Mekke'de vakıf işleri yürütmek istemesi üzerineiyice şüphelenen sultan, izin vermemiş, biraz merak edip araştırma yaptırdığında da Fas Sultanlarının hilafetin kendilerine ait olduğunu iddia ettiklerini öğrenir.¹⁷⁷'Kutsal

¹⁷³ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İstanbul, İletişim Yay, s. 18.

¹⁷⁴ Suraiya Faroqhi, Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Döneminde Hac:1517-1638, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay, s. 35, 1995.

¹⁷⁵ Tahttan indirilmesi sonrası kendi hazinesinden kalan mirasının serüveni hakk. bkz. Cemil Koçak, Abdülhamid'in Mirası, İstanbul, Arba yay., 1990, 167 s.

¹⁷⁶ Hagop Mintzuri, İstanbul Anıları 1897-1940, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, s. 14-16, 1993.

¹⁷⁷ Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), İstanbul, Doğan Kitap, 2014,s. 72.

Yerlerin Koruyucusu' olan sultan, kimseyle bu şerefi paylaşma niyetinde değildir. Üstelik meşruiyet bunalımını aşmak için o kadar çok çeşitli yollara başvurmuş olmasına rağmen.

Şekil 99:Şam Şerif Valisinin karşılanmasından bir kesit.

3.4.10. Şehir Portreleri ve Tanıtımları

Henüz genç bir şehzade iken amcası Sultan Abdülaziz ile Avrupa seyahati sırasında Avrupa kentlerinin gelişmişlik seviyelerini yakından gözlemleyen Sultan II.

Abdülhamid, imparatorluğun başkenti İstanbul'un özellikle tarihi yarımada kısmındakalabalıklığını giderilmesi ve yolların düzenli hale getirilmesi noktasında çalışmalar yaptırmış, bilhassa Fransız şehir mimarlarından görüş alınmasını/proje hazırlanmasını istemiştir.

İktidarı süresince imparatorluğun belli bölgelerinde gerçekleşen savaş ve iktidar mücadeleleri, kaybedilen topraklardan gelen nüfusun Anadolu'nun belli yerlerini yerleşime açarak buralarda iskân edilmesi ile yeni yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. Ulaşım araçlarının gelişmesi ile yolların daha düzenli ve sürdürülebilir olması, şehirlerarasındaki bağlantının sağlıklı hale getirilmesini temin etmiştir. Yukarıda başlıklar halinde incelediğimiz yeni yönetim yerlerinin yapılması, hastanelerin sayılarındaki artışla birlikte büyüklük oranlarının artışı, yanında Hicaz Demiryolu gibi büyük projenin uygulama alanlarının geçtiği duraklardaki şehirlerin gelişim göstermesi, beraberinde yeni ve farklı bir şehirciliği getirmiştir.

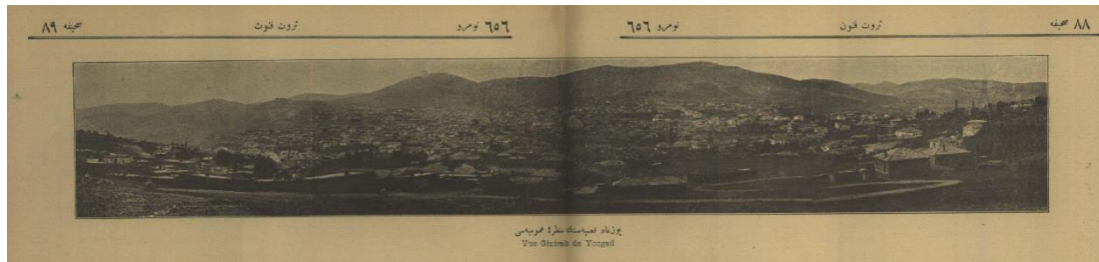

Şekil 100: 'Selanik'te Hamidiye Caddesi'

Şekil 101:Kayseri'nin manzara-i Umûmiyyesi ve meşhur Erciş Dağı

İmparatorluk bünyesindeBalkanlardan doğuya, Arap coğrafyasından Kafkaslara değin uzanan geniş coğrafyadaki şehirlerinin belli bir düzene getirilmiş cadde ve sokaklarının foto ve panorama sunumu ile gerek bu şehirlerin modernleştiği/geliştiği propagandası yapılmış gerekse de imparatorluk coğrafyasının büyüklüğü/genişliği ile zenginliği vurgulanmak istenmiştir. Selanik, Kayseri, Musul, Erzurum, Bursa, Yozgat, Haleb, Adana, Beyrut çalışmamız boyunca karşılaştığımız şehirlerin arasındadır.

Şekil 102: Yozgat kazasının manzara-i Umumiyyesi

Şekil 103:Erzurum'un manzara-i Umûmiyyesi

Şekil

104:Ertuğrulgazi

türbesinin bakıma alınması ve haberinin yapılması, simgesel önemi büyük olan haberlerden biridir. Bakımsızlığı ve unutulmuşluğuna rağmen geçen zamana meydan okuyan türbe,

kurulmuş olan Osmanlı Beyliğinin atası olarak halen ziyaret edilmektedir.

İmparatorluğun dağılmasının önüne geçmeyi hedefleyerek milliyetçilik akımının önünü kesmesi ve Osmanlı milletlerinin birlikteliğini yeniden sağlaması düşüncesiyle geliştirilen belli başlı fikir akımları tartışılır olmuştur; Osmanlıcılık, Âdem-i Merkeziyetçilik (Teşebbüs-i Şahsi), İslamcılık ve Batıcılık. Toprak kayıplarının artmasıyla Batılı büyük devletler Osmanlı gayrimüslim milletleri ile ilgili garantör devlet olarak müdahalede bulunması/milliyetçi ayaklanmaların/isyanların artışı ile Osmanlıcılık-Âdem-i Merkeziyetçilik fikirlerietkisini yitirmeye başlamış, zayıflamıştır.¹⁷⁸Dolayısıyla imparatorluk artık Müslüman-Türk geçmişini öne çıkarır hatırlatmalarda bulunur. Bunlardan biri, Hüdavendigâr şehri olarak bilinen ve

imparatorluğun ilk başkentlerinden olan Bursa şehrinin öne çıkarılarak, türbelerin onarılması ve/veya yeni hayır yapıların yaptırılması ile ilgili Servet-i Fünûn dergisinde sık sık haberi yapılması olmuştur.

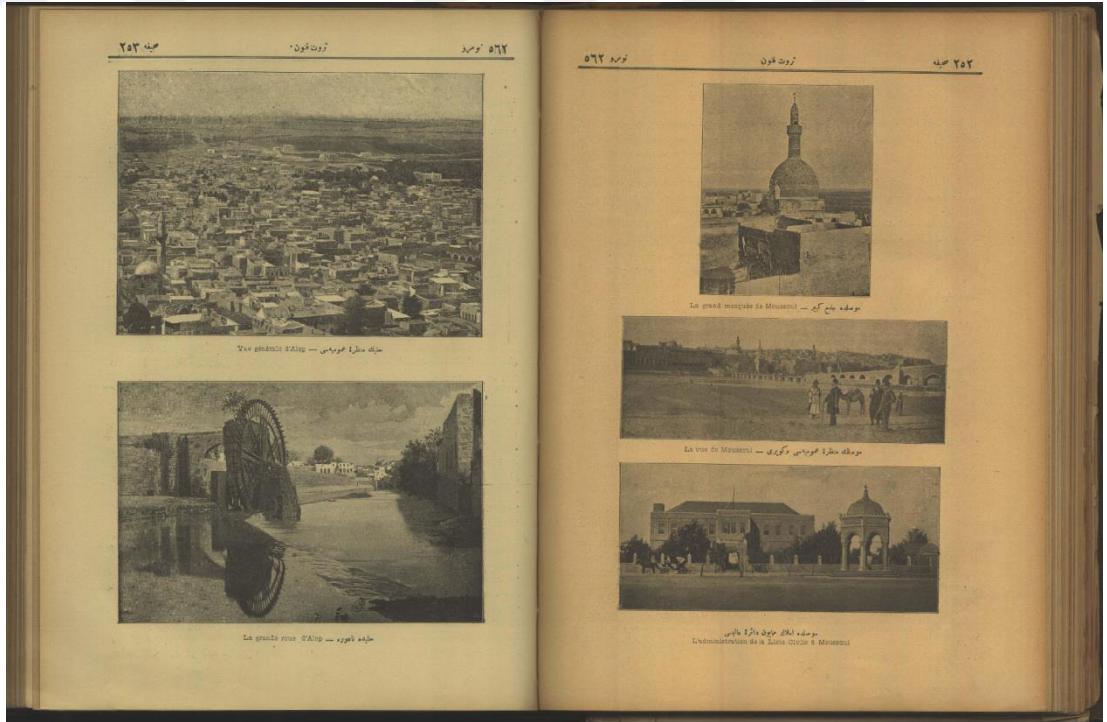
Şekil

105:Mudanya-Bursa'ya tren istasyonunun kutlaması için toplanılması.

¹⁷⁸ Kemal H. Karpat, İslâm'ın Siyasallaşması, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması, Timaş Yayınları,6. bsk, İstanbul, 2017, s. 16-26.

Osmanlı coğrafyasında çekilen bu şehir fotolarının bir kısmı sultan emriyle Amerikan Kongre Kütüphanesi ve British Library'ye gönderilmiş, bir nüshası da Yıldız Sarayı Arşivi'nde tutularak daha sonra İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi'ne nakledilip burada araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Fotoğraf arşivindeki fotoğraflara bakarak şehirlerin 140 yıl önceki hallerinin nasıl olduğunu da görebilmekteyiz. Halep ve Musul gibi tarihi binlerce yıla dayanan kadim şehirlerin çekilen fotoğraflarında bir yapı merkeze alınarak çekildiği gibi genel panoramik açıyla çekilerek sunulduğu da olmuştur.

Şekil 106: Sol kısım Halep manzarası ve caddesi yer alırken sayfanın sağ kısmı Musul şehrinin Büyük Camii, Köprüsü ve Emlak-ı Hûmayun daire-i âlisi (562. Sayısınının 252 ve 253. Sayfaları)

Edirne, İstanbul'dan önce yüzyıla yakın bir süre Osmanlı devletine başkent olmasıyla ayrıcalıklı bir yere sahiptir. İstanbul fethedilip başkent ilan edilmesiyle önemini yine de korumuş, edebi ve sosyal ikili karşılaştırmalara konu olmuştur. Sultan II. Abdülhamid dönemi Edirne nüfusunun büyük kısmı

göçmenve muhacirlerin akınına uğramasına rağmen, klasik dönem yapılarının ihtişamı, konumu ve coğrafyası ile kendinden söz ettirmiştir.

Şekil 107: Sâye-i ümrânvâye-ihazret-i Pâdişâhîde Edirne'de Cısr-i (Köprülü) Mustafa Paşa tariki üzerinde (Hamidiye) nâm-ıâlfisiyle inşa olunan iki yüz metre tûlünde köprünün resmi

küşâdı (20 Teşrinisâni 1319, 658. sayı kapağı)

Bütün bu yukarıda verilen haberleri ile büyük yatırımların duyurularının ilk kısmı hakkında sunuş metnini paylaşmak istiyoruz;

Memalik-i şahanenin cihat-ı muhtelifesinde anbean tecelli eden bu gibi meâsir-i himmet ve mamuriyete temdid-i nazar ettikçe mesrur ve müteşekkir olmamak mümkün değildir. Hemen her gün bir cami-i şerif, bir mektep, bir kışla, bir köprü, bir daire-i hükûmet, hâsılı hayır ve umrana

delelet eder yeni bir eserin hiz-ara-yı husul olduğu görülüyor. Sayfalarımızın zaman zaman bunların resimleriyle piraye-dar olduğunu görmek, bilmezsiniz, bizde ne büyük bir meserret husule getirir.

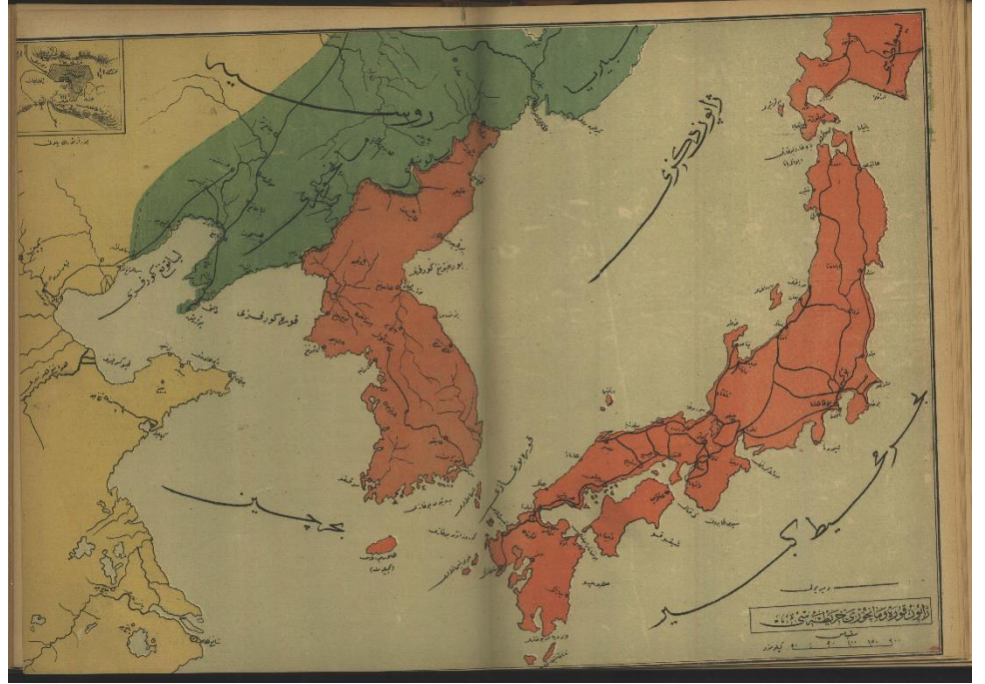
3.4.11. Yabancı Ülke Tanıtımları

Sultan II. Abdülhamid dönemi yabancı ülkeler ile olan yoğun ilişkilerin çok boyutlu görünümü olmakla birlikte, bu ülkelerin Osmanlı tebaasına tanıtımına daha ilk dönemlerden itibaren başlanmıştır. Özellikle evrensel fuarların başlaması ile dünya milletleri arasındaki yoğun ilişkinin arttığı nadir ve önemli etkinliklerden olarak, o dönem için anılır olmuştur. Bu fuarlara, yukarıdaki incelememizde gördüğümüz gibi, mutlaka bir temsilci gönderilmiş, yalnız fuara katılan ülkelerin temsiliyetleri üzerinden bir habercilik yapılmamış, aynı zamanda o ülkenin ve oraya gelen ülke temsilcileri üzerinden bir tanıtım da yapılmıştır. Bu fuarlar ile ilgili özel (ör. 366, 444, 462 ve 475. sayılar) hazırlanmış, katılan ülkelerin sorumlularına değin geniş bilgiler verilmiştir.

Saltanatı süresince her ne kadar bu dünya fuarlarından birisinin payitahtta yapılmasını arzu etse de, bu konuda Babîali elinden gelen tüm diplomatik kanalları kullanması da yeterli gelmemiş, payitahtın başkentinde evrensel fuar gerçekleşmemiştir.

Şekil 108:

Uzak
Doğu
haritasının
en
çekişmeli
bölgesi,
Çin,
Japon ve
Rus
İmparatorl
uklarının
toprak
sınırları gösteren harita.

Servet-i Fünûn yabancı ülke edebiyatlarından ciddi bir çeviri edebiyatını kendisinden sonra ki nesillere miras olarak bıraksa da, görsel imgelerin (harita, fotoğraf ve resim kolajları) yoğun kullanımı ile farklı bir boyut alarak farklı propaganda güdülmüştür. Bir mektep hüviyetinde olan gazete, yerel ve yabancı edebi çevrelerin eserlerini Osmanlı okur-yazarına ulaştırmış, zaman zaman da okuyucu mektuplarını yayımlamıştır. Yabancı ülke tanıtımlarında bu mektuplardan yayınlananlar olmuş, fotoğrafları ile paylaşılmıştır.

Şekil 109: Misâfir-i Hasû'l-Has Hazret-i Pâdişâhî Haşmetlü Almanya İmparatoru İkinci Vilhelm [Wilhelm] Hazretlerinin Rükûbuna Mahsus Hohenzollern Vapurunun Dersaadet'ten Azimeti (sy. 398-27 Ekim 1898)

Yabancı ülkelerin tanıtımında yalnız fiziki durumları/nicel sayılar üzerinden bir haber anlayışı olmamış, yönetim kademesine yakın veya büyük edebiyatçı kişilerin ölümü- tanıtımı türü haberler verilmiştir. Örnek verilecek olursa İngiltere Kraliçesinin Damadı Müteveffa Hanri (Henry) Buttenbarg'ın ölüm haberi (6 Şubat 1896-sy.256), Fransa Şuerasından müteveffa Verlen (Verlain) (aynı sayı, syf.13), Kont Öjen Zeyçi'nin [Count Széchenyi] Asya Seyahati (12 Mart 1896-sy. 261)Şah-ı Cedid-i İran Şehametlü Muzafferü'd-din Şah hazretleri(s. 270), Asya-yı Vustâ'da Macarlarla Münasebeti bulunan Avar Kabilesi özel sayı (sy. 258) ve Hindistan'da Mecusilerin Mevta Kulesi (sy. 312) hakkındaki sayılar gösterilebilir. Hatta siyasi yakınlaşma sebepli hediyelerin haber yapılması da ayrıca zikredilebilir.

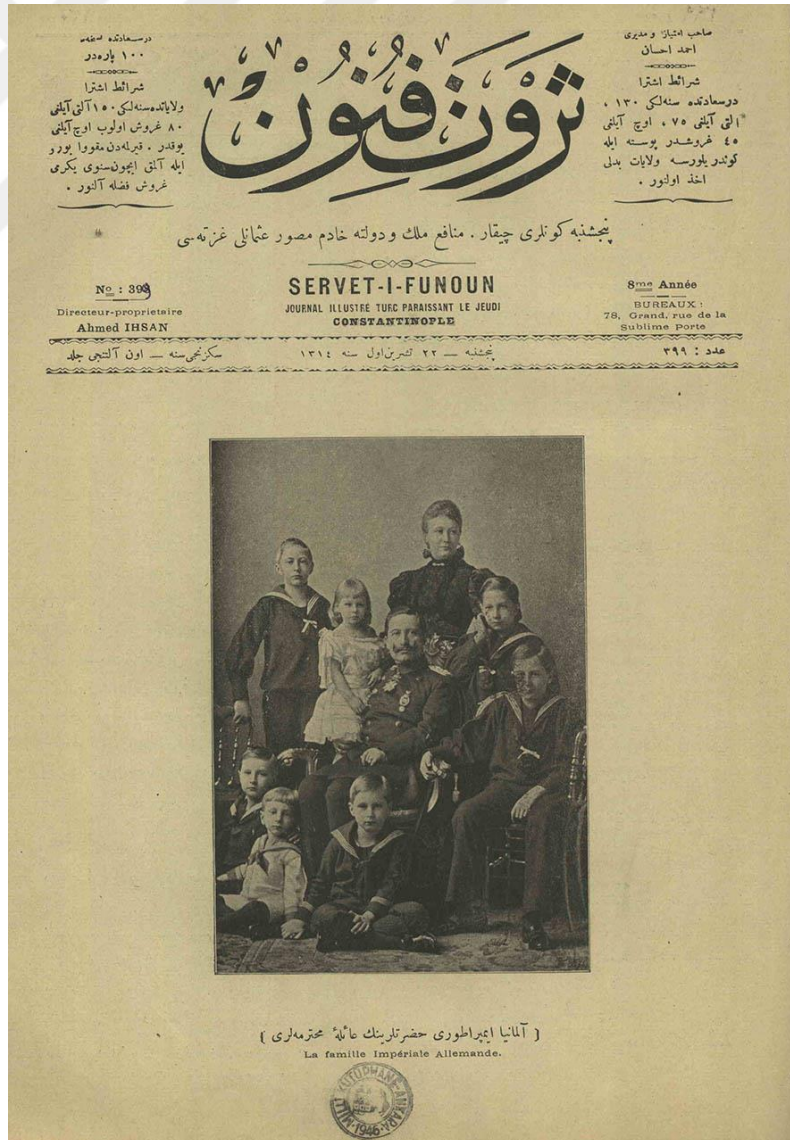
Şekil 110: Bir Osmanlı Zabitinin Sahra-yı Kebir'de Seyahati: Heyet-i Kafile (sy. 360- 3 Şubat 1899)

‘Bir Osmanlı Zabitanın Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyahati ve Şeyh Senûsî ile Mülakatı’ başlığı ile kaleme alınarak 354. sayıdan itibaren başlayan yazı dizisi otuz sayı sürerek 384. sayıda bitmiştir. Zaman zaman görsel imgeler yoluyla betimlenen yazı dizisi epey ilgi çekmiş olmalıdır ki kapak sayfasından duyurusu yapıldığı gibi orta sayfadan da verilmiştir. Bu yazı dizisi ile Senusi tarikatına sultanın mesajını iletmek ve halkın halifeye bağlılıklarını rapor olarak sunan Sadık el-Müeyyed Paşa, kabileler üzerine geniş gözlemlerde bulunarak çöl hayatında gördüğü zorlukları, Arap atlarının karakteristik özellikleri ile ne kadar büyüleyici olduklarını ve bedevi yaşamı üzerinde geniş bilgiler verir.

Çalışmamızın bu kısmında, yabancı ülkelerin tanıtımında çok çeşitli haberler karşımıza

çıkmakta olup bunların belli başlıları ülkelerin kültürel-sosyal motiflerinin duyurularının yapılması

[Macaristan’ın Bininci sene-i Devriyesi (sy.255-31 Ocak 1896), Sanayi-i Nefise-i İslamiye’den: İspanya’da İşbiliye’de [Seville] Alcazar’ı’nın Dâhili (sy. 261-1896), Almanya İmparatoru

Müteveffa İkinci Frederik [Friedrich] Namına Bu Defa İnşa Olunan Heykel, Aksa-yı Şarkta İngiliz Donanması: Kore’de Manevralar ve Sayd-ı Mahir , Hindistan Vakayii: Asakir-i Mahalliye-i İngiliziyenin Kıyafeti (sy. 351, 1897)]Moskova Şehir özel tanıtımı sy. 274-1896). Almanya İmparatoru Hazretlerinin Aile-i Muhteremeleri (sy. 399 Kapak-3 Kasım 1898) (Şekil 111)

Ülketanıtlarında dönemin konjonktür gereği seçilenleri ile ilgili yapılan haberleri siyasi şartlarla kıyaslayarak okuduğumuzda durum ilginç bir hal almaktadır. 1905 Rus-Japon savaşından galip gelen Japonlar, Batı dışı tüm milletler tarafından örnek alınan ülke haline geldiler. Geleneksel motiflerine sahip çıkarak büyük devlet olma yolunda ilerleyen Japonlar, beyaz ırktan bir devletin ilk defa yenilmesi olarak diğer devletlere örnek gösterilmiştir. Dolayısıyla bu minvalden bakarak Osmanlı basınında, özellikle de Servet-i Fünûndergisinde bu sevincin akislerini görmek gerektir, fakat durum öyle olmaz.

Şekil 112:Rusya ve Japonya: Rus erkân-ı harbiyesinin Yallo sahra üzerinde istikşafatı ve geçid intihabı. (altta) Kore hududunda Yallo sahra üzerine Ruslar tarafından kurulan askeri köprü.(sy. 668- 29 Kanun-u Sani 1319)

Osmanlı İmparatorluğu'nun ezeli düşmanı olarak zihinlere kazınan Ruslar, II. Abdülhamid döneminin ilk yılında kucağında bulduğu 1877-78 savaşının kötü sonuçları ile Osmanlı yönetici ve tebaasının bilincinde derin izler bırakmıştır. Fakat sultanın geliştirdiği denge siyaseti' ile daha olumlu ilişkiler kurmak istediği Rusya'dır. İmparatorluğa düşman olarak gördüğü İngiltere'ye karşı denge unsuru arayışında farklı politikalar izleyerek Rus İmparatoru ile yakınlaşma arayışlarına girmiştir, bunun için Rus İstanbul sefiri ile özel görüşme kanalını aktif tutması, Rus-Japon savaşında Rusların tepkisini çekecek yayın yaptırmaması gibi. Osmanlı tarafının bu adımları karşılıksız kalmamış, Rus basınında da yankı bularak “...Noya Vremya, Rus İmparatorluğu'nun, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hiçbir emel beslemediğini ve aslında Boğazlara İngiltere gibi düşman bir devletten ziyade Sultanın hükmetmesinitercih ettiğini”ileri sürüyordu.¹⁷⁹

Şekil 113: Modernliğe karşıt olarak geleneksel kıyafetleri ile Tokyo'da Japon askeri hastanesi. (s. 670 Kapak -12 Şubat 1319)

¹⁷⁹Akt. Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 151.

Rus-Japon savaşında yenilgiye uğrayan Rusların haberleri İstanbul'a ulaştığında, eski düşman olarak Rusların yenilgisi dolayısıyla kendisini kutlamaya geldiğinde, Sultan Abdülhamid sonucun kendi açısından kabul edilir olmadığını, Avrupa devletleri arasında otokrat hükümdar olarak Rus Çarı ile kendisinin olduğu dolayısıyla Rusların yenilmesini otokrasi ilkesinin gerilemesi olarak gördüğünü belirtir.¹⁸⁰ Her ne kadar sultanın bu sonuçtan hazetmeyen tutumu olsa da Japonların zaferi Batı karşısında işgale uğrayan tüm milletlerde örneklik olarak alınacak ve Japon modernleşmesi bugün dahi ciddi biçimde hesaba katılacaktır.¹⁸¹

Şekil 114: Uzakdoğu ülkeleri arasında Korelilerin de tanıtımları unutulmamış, o dönemki giysileri ve geleneksel yaşam koşulları içerisinde resimleri ile gösterilmiştir. Özel sayı olarak hazırlanan 665. sayıda (8 Kanun-u sâni 1319) bol bol semtlerin

¹⁸⁰ Sir Charles Eliot, Turkey in Europe, Londra, Frank Cass Press, 1965, s. 426.

¹⁸¹ Carol Gluck, Japan's Modern Myths, USA, Princeton University Press, 1987. Ayrıca bkz. Selçuk Esenbel, Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı-Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

görünümü, limanları ve insanların olduğu fotoğrafları harita görselinin yardımı ile paylaşılmıştır. Yukarıda gördüğümüz sayfa ise 666. sayıya aittir.

Servet-i Fünûn'da özellikle 'Avrupa'nın Başkentlerinden' başlığı ile yayınlanan bolca resimle süslenen, büyük devasa yapıları gösteren gazete sayfalarına rastlamaktayız. Nitekim teknik ilerlemenin yeniliklerini takip etmek ve uygulamak için de özellikle fen alanındaki buluşları paylaşmıştır.

Şekil 115:
Avrupa'nın meşhur şehirleri: Stockholm da büyük kilise ve sokağı. (sy. 568)

3.4.12. 1897 Osmanlı - Yunan Savaşının Yansımaları

1877-78 Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlı Devleti'nin savaştan yenilgiyle ayrılması sonrası geniş toprak kayıplarına uğraması, Yunanistan'a Girit ve Teselya adalarında yeni kazanımlar elde etme noktasında cesaret vermiştir. Girit ve Teselya adalarında

giriştikleri karışıklık ve Girit'i ilhakı sonrası, Osmanlı Devleti savaş ilan etmek zorunda kalmıştır.¹⁸² Bu savaş dolayısıyla modernleşme yönünde atılan adımlardan askeri yenilik-güçlendirmenin boyutları, bürokratik girişimlere rağmen Yunanistan'ın meydan okurcasına giriştiği karışıklıklara ve daha sonra gelebilecek herhangi bir başka devletin müdahalesine karşı da cevap olması dolayısıyla birden çok amacı olan savaştır.

Savaşın Mayıs-Haziran aylarında gerçekleşmesi ve Osmanlıların zaferi ile sonuçlanmasına rağmen, büyük devletlerin araya girerek İstanbul Antlaşması'nda Yunanistan'ı korumaları ile Osmanlıların Girit'in özerkliğini kabul etmek zorunda bırakılmıştır. Teselya'nın daha sonra geri alınması gibi fiziki sonuçları bir kenara bırakılacak olursak; son dönem Osmanlıların toprak kayıpları ile süregelen moral bozukluğunu bir nebze olsun gidermiş, Sultan Abdülhamid'in kendi meşruiyetine yöneltilen eleştiri ve saldırılara karşı özgüvenini de tazelemiştir.

Servet-i Fünûn gazetesi sahibi Ahmet İhsan Bey tarafından savaştan etkilenen şehit yakınlarına, malul ve gazilere yardım amaçlı bir özel sayı (nüsha-i Mümtaze) hazırlamış, bu tür girişimi gerçekleştirmek için şu açıklamayı yapmıştır; "...şu ümniye-i hayriyyemizi hîz-i husule getirmek için varid-i hatır olan ilk vasıtaya tevessül ettik. Bu nüsha işte o teşebbüsümüzün semeresidir...

¹⁸²Adem Ölmez, "Gazi Ethem Paşa'nın Askeri ve Sayası Hayatı 1844-1909, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s. 97-111.

[ژوت فون نسخهٔ ممتازسک قاغی]

La couverture de notre numéro spécial publié aux profits des orphelins de nos soldats tués pendant la guerre turco-grecque.

جامع عمرو بن سوكره الك اسكيسی
 « جامع طولون » در . احمد بن طولونك
 انشا ابتدردیك بوشنای مقدس جوامع
 قاهره مك الك بوپوكدر : بانك مقصدی
 فانت حسس ونا قابل انهدام برنی یادی -
 مقمش ؛ بووطنیه بی محوسین آره سنده کی
 خرستان رعمماره حواله انش ؛ محبوسك
 سببانی تخلیه وذاقی خلعت مخصوصه ایه
 ناطیف ایندكدن سوكره مصارف ابتداییه
 قارشیناق اولوق اوزره یوزبك دینار ویرمش
 وشده نله توصیه انش كه بوجامع بی مشاك
 تركیب انشایسنده نه نخسه ، نه دیرك ،
 قابل احتراق هیچ بر ماده بولنیسجق ؛
 بالكر طوغه ایه كیرچدن مركب اوله جق ؛
 بوندن باشقه جامع شریف دروننده بالكر
 محراب جهته فونیه جق ایکی سستوندن
 باشقه برعمود بولنیسجق ، خاتمہ تنبیهات
 اوله قیده شسوقی دیش ؛ « ركون بنون
 بوشهر یافضان نیل ایه ویا بر خریق
 عمومی ایه كیبا شراب اولسهده نیم یلدردیغ
 جامع بر قرار قلالی . اشته بن بویه برنا
 ایستوروم .. « بونای رسنك منارسی
 رهبرلك بوبوك برسرما باطنایدردوداقلنده
 خفیف بر تبسم غرور ایه آكلایورلر :

Şekil 116: 21 Ekim 1897/sy. 345, syf. 5.

Servet-i Fünûn Nüsha-i Mümtazesinin Kapağı

“*Servet-i Fünûn*’un Nüsha-i Mümtazesi”

Hasılatı evlad-ı şüheda ve malulin-i guzat-ı Osmaniye’ye mahsus olmak üzere ceride-i acizanemiz tarafından bir nüsha-i mümtaze tab’ına mübaşeret edildiğini yazmıştık. Nüsha-i mümtazemiz eazım-ı üdeba ve meşahir-i muharririnin bilhassa kaleme aldıkları otuz parçaya karib manzum ve mensur eserden müteşekkil bulunuyor. İşbu âsâr-ı nefiseye mahsus olarak tersim ve hakkettirilen levhaların dahi mükemmeliyetine fevkalade itina edilmekte olduğundan nüsha-i

mümtazemiz bi-hakkın enafis-i asardan madut olacaktır demekte tereddüt etmeyiz.

(...)

Nüsha-i mümtazemiz hakkında vilayet-i şahaneden pek çok eser teveccüh ve rağbet irae olunarak şimdiden hayli zevat iştirak eylemiş olduğundan bugünkü nüshamızın kısım-ı siyasisinde lütfen nüsha-i mümtazeden iştirak eden zevatın esamisi ilan edilmeye başlanmıştır. Pey-der-pey yazılacak zevat-ı kiramın esamisi gazetemizde ilan edileceği gibi nüshalar yevm-i intişarında hemen postaya tevdi kılınacağından irsalatta kat'a tehhür ve âdem-i intizam müşahede olunmayacaktır.(18 eylül 1313/342. Sy., 2. syf.)

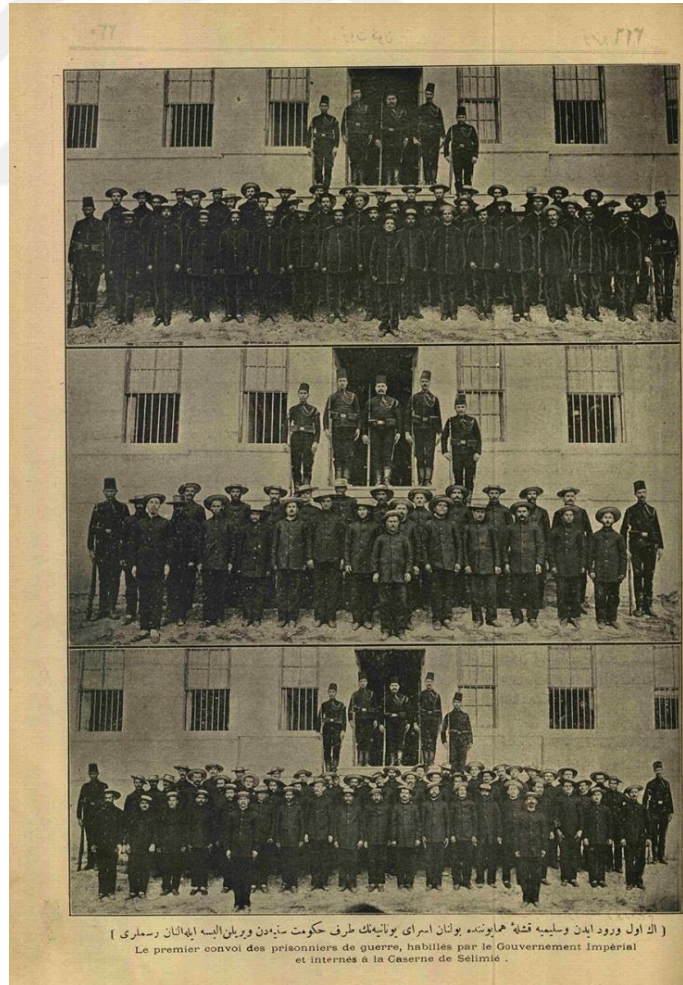
Hazırlanan bu nüsha-i mümtaze sayısının yukarıdaki ilanında da duyurulan otuza yakın eserin adı geçmekte olup, daha sonra liste halinde verilen bu eserlerin edip ismi olarak 24 kişi geçmektedir. Servet-i Fünûn'un yedinci yılına tekabül eden bu özel sayıda, daha sonra aynı isimle anılacak edebiyat akımı içerisinde özel yer edinecek edipler yer almaktadır. Eser ve edip isimleri şöyledir;

1. İfade-i Mahsus, Ahmet İhsan
2. Benimle İshak, Mihrinisa
3. Askerlik- Osmanlılık, Recaizade M. Ekrem
4. Hediye-i Sal, Abdülhak Hamid
5. Bir Yunan Generalinin Tefekkürat ve Tahayyülatı, Sami Paşazade Sezai
6. Kırmızı Merkuplar, Recaizade M. Ekrem.
7. Bir Şiir-i Siyasi, Mefhari
8. Vasiyet, A. Nadir
9. Yeni Edebiyat-ı Cedide, Menemenlizade Tahir
10. Fırtına, H. Nazım
11. Osman, Uşşakizade Halid Ziya

12. Kamere Hitap, İsmail Safa
13. Nakiye Hala, Ahmet Hikmet
14. Elhan-ı Şita, Cenab Şahabeddin
15. Şiir Hakkında, H. Nazım
16. Adadan Avdette, Süleyman Nesib
17. Say ve İktisat, Meclis-i Maarif Azasından Hikmet
18. Osmanlılıkta Askerlik, Yaveran-ı Hazret-i Şehriyariden Ali Rıza
19. Makri Köyü ve Müteverrimler, Doktor Bafralı Yanko
20. "Buvadamur"da, Hüseyin Suad
21. Şefkat, H. Nazım
22. Ayşecik, Siret
23. Osmanlılarda Muhabbet-i Vataniyye, Nijat Ekrem
24. Yakazat-ı Leyliyye, Cenab Şehabettin
25. Milona'dan Geçerken, Rüştü Necdet
26. Ordu-yı Hümayunda Bir Şair, Abdülhak Hamid
27. Denizde, Mehmet Rauf
28. Bir Buse-i Masum, H. Nazım
29. Topal, Hüseyin Cahit
30. Ebedi Bir Gece, H. Nazım
31. Eytam-ı Şühedaya, Cenab Şehabettin
32. Hasan'ın Gazası, Tevfik Fikret
33. Tarihçe-i Meslek, Ahmet İhsan

Söz konusu bu sayıdaki 33 eserin on dördü savaş ve askerlik konularına yoğun biçimde işleyen eserler olup diğerleri de dönemin genel özelliğini yansıtan eserlerdir. Savaşa katılıp da kaleme alınan eserler olmayıp, cephe gerisinden yazılan ve romantik havanın hâkim olduğu eserlerdir.

Şekil 117: En Evvel vürûd Eden ve Selimiye Kışla-i Hümayununda Bulunan Üsera-yı Yunaniyenin Taraf-ı Hükûmet-i Seniyyeden Verilen Elbise ile Alınan Resimleri (29 Mayıs 1313-10 Haziran 1897/ sy.326)

1897 Türk-Yunan savaşında esir alınan Yunan askerleri, Üsküdar Selimiye Kışlasına getirilmiş, burada yeni verilen giysiler ile kışla önünde fotoğrafları alınarak Servet-i Fünûn 'da yayımlanmıştır. Derginin sayılarını incelediğimizde Alasonya'da esir alındıklarını ve üç kafile olarak getirildikleri bilgisine ulaşıyoruz. Devletlerarası esir hukukuna riayet edildiği ve imkânlar dâhilinde şartların iyileştirildiği bilgisi verilerek paylaşılan fotoğrafların Osmanlı tebaasında bulunan Yunan nüfusu incitmek, Avrupa basınına da sultan ve imparatorluk nezdinde olumsuz haber yapmamak için bilgi amaçlı geçtiğini düşünüyoruz. Ayrıca, uzun zamandır toprak kayıplarını önlemek üzere çabalayan imparatorluk, Osmanlı müslim tebaaya karşı da güçlü imparatorluk imajı ile bir özgüven verilmesini de hedeflenmiştir.

Şekil 118: Son Kafile Olarak vürütEden ve Selimiye Kışla-i Hümayun'unda Bulunan Üsera-yı Yunaniyenin Kıyafet-i Asliyeleri ve Taraf-ı Hükûmet-i Seniyyeden Verilen Elbiseleri ile Çıkarılan Resimleri (29 Mayıs 1313-10 Haziran 1897/326. Sy., 13. Syf.)

SONUÇ

Çalışmamızda dönemin önde gelen yayın organı olan Servet-i Fünûn dergisi örneği üzerinden, meşruiyet problemi yaşayan fakat bir yandan da modernleşme çizgisini güçlendirerek sürdüren/sürdürmek isteyen Osmanlı devlet yönetim geleneğinin problemi aşmak için ‘görsel yönü ağır basan yayın organları ile propagandaya varan desteğini sürdürecektir politikalar izlemiş midir’ sorusundan hareket edilmektedir. İlk olarak birinci bölümde açıkladığımız hipotezler ile incelediğimiz meşruiyet sorununun hem görsel hem de tarihsel ve siyasal boyutuna odaklandık.

Basın tarihimizin önemli bir dönemi olan II. Abdulhamid dönemini ele alarak incelemeye çalıştığımız bu çalışmada, II. Abdulhamid ve Babıali’nin basın faaliyetlerinden azami derecede faydalandıkları tespit edilmiştir. Sultanın kendisinden önce devraldığı mirasa yönelik yaptığımız incelemede, önceki dönemlerde basında görsel temsiliyetin neredeyse yok denecek kadar az yer aldığı ve basına getirilen sınırlılıkların daha o dönemde başladığı, matbuat yasakları ile kısıtlayıcı önlemler alındığı görülmüştür.

Sultanın kendi döneminde basın üzerinde denetleyici ve yönlendirici etkisini sürdürdüğünü ve bu diaspora vasatında dahi Türk Basınının filizlenmeye başladığı anları daha o dönemden görebilmekteyiz. Diğer taraftan meşruiyet problematiğine karşı savunma hareketleri olarak başlayıp daha sonra propagandaya dönüşen görsel malzeme kullanımını ele aldığımız bu çalışmada kamusal alana ait eserlerin, haritaların ve o dönem için heyecan uyandıran evrensel nitelikteki sergilerin titizlikle hazırlandığını ve bunların ilan edilmesi için basının aracı kılındığını açık bir şekilde görebilmekteyiz. Servet-i Fünûn dergisinin incelenmesinde seçtiğimiz başlıklarda araştırdığımız, gerek kamusal alanda okuyucusunun üzerinde devletin ağırlığını hissettirmesi, gerekse de devletin toparlanma içerisine girdiği, büyük projeleri hayata geçirerek beynelmilel camiada kendisine alan açmaya çalıştığı işlerin örneğine dikkat çekmektir.

Servet-i Fünûn dergisinin 1891-1908 yıllarını kapsayan sayıları üzerinden sultanın 33 yıllık iktidarının 18 yıllık basın-yayın dönemi incelemesi, söz konusu

dergi üzerinden gerçekleştirdiğimiz araştırmamızın sınırlılıklarından birisidir. Çalışmamız görsel yenilik ve görsel hâkimiyetin analizine yönelik araştırma niteliğinde olduğundan çalışmamız üzerinden hareketle çok daha geniş olan basın tarihine genelleme yapılmaması gerektiğini belirtmeliyiz.

‘II. Abdülhamid dönemi basın hayatında görsel yenilik ve görsel hâkimiyetin analizi’ başlıklı çalışmamız, fotoğraf sanatının gelişimi dolayısıyla görsel bilince yönelik atılacak yenileşme faaliyetlerinin daha etkili olacağı düşüncesi,sultanın Avrupa seyahatinde farkına vardığı bir düşüncedir. Döneminin yabancı büyük siyasetçileri ve devlet adamları tarafından da keskin zekâsı ve gözlem yeteneğine dikkat çekilen sultan, Avrupa’da gözlemediği yenilikleri ve modernleşme adımlarını kendi ülkesine getirmeye çaba göstermiştir. Bunun için yabancı şehir planlamacılarına tarihî yarımadaanın büyük ölçekli haritalarını çıkarttırmış, yeni köprü ve fönükiler yaptırmaya dönük çizimler istemiştir. II. Abdülhamid, imparatorluk topraklarının genişliğinden dolayı yönetimde yaşanan zorlukları ve imara yönelik eksiklikleri gidermek için gerekli olan faaliyetleri hızlıca hayata geçirmeye çalışmıştır. Telgraf hattını genişleterek ilk zorluğu aşmayı denemiş, ordu birliklerinin maaşlarına düzen getirerek askeri boşluğu gidermeye çalışmıştır. İmar faaliyetleri olarak kendi adıyla anılacak hastane, mektepler, köyler kurmuş; yönetim binaları, sebiller, fabrikalar yaptırarak devleti dönüştürücü ve tebaasını rahatlatıcı bir dizi adımlar atmıştır.

II. Abdülhamid, Duyûn-ı Umumiyye’nin kurulması ve büyük devletlerin baskıları ve sınırlamaları ile oldukça zorlu geçen sultanlık döneminde yaptığı tüm yenilikleri veiyileştirmeleri, toplumsal düzeyde var olan zenginlikleri de dâhil ederek özel fotoğrafçılar tutmak yoluyla fotoğraflatmış ve bunları kayıt altına almıştır.

İmparatorluğun dört bir yanından topladığı fotoğrafları yalnız kendi uhdesinde tutmamış, söz konusu resimleri ABD Kongre Kütüphanesi ile British Museum’a hediye olarak göndermiş, beynelmilel sahada kendi saltanatına olan yaklaşımlarını değiştirmeyi/dönüştürmeyi hedeflemiştir.

Çalışmamızın bu kısmında, imparatorluğun yabancı uluslarına yönelik en önemli etkinliği olan evrensel sergilere katılımını etraflıca ele alıp incelemeye çalıştık. 1863 yılında gerçekleşen Sergi-i Umum-i Osmani, 1867 Paris Dünya Fuarı ve 1873 Viyana Evrensel Sergisi'ne her türlü fedakârlığı göstererek katılan Osmanlı Devleti, bir önceki fuar katılımından temsiliyet anlamında yeni beceriler kazanarak, kimi zaman yabancı sergi komiseri eşliğinde kendi varlığını uluslararası camiada göstermeyi bilmiştir. II. Abdülhamid döneminin gerçekleşen yukarıdaki sergiler de dâhil, 1889 Paris, 1893 Şikago ve 1900 Paris Evrensel Sergilerine Osmanlı yönetimi daha fazla hazırlıklı olunmasının yolları aranmış, çalışmamız boyunca her bir evrensel serginin etraflı incelemesi yapılmıştır.

Çalışmamızın gerçekleştiği bu inceleme, çözümleme ve tartışma alanının nihayetinde elde edilen sonuçlar üzerinden diyebiliriz ki, Batılı büyük devletler özellikle Avrupadaki imparatorluklar, güçlü ordu ve etkin ekonomi ile “imaj çağı”na ayak uydurmuş, her alanda kendilerini ve güçlerini göstermeye özen göstermişlerdir. 19. yüzyılın en önemli özelliklerinden olan monarşik devletlerin, tek monark olarak Osmanlı hanedanını varsaymak hatalıdır. Fransız devrimi sonrasında imparatorlukların büyük yara aldığı kabul edilmekle birlikte, monarşik yönetim sistemi tüm Avrupa’da varlığını devam ettirmekteydi. Yönettikleri toplumların fertlerinden beklentileri olduğunu, pasaport uygulaması, demiryolları, hastaneler, evrensel fuarlar, fabrikalar, saat kuleleri ve nüfus sayımı gibi dönem için oldukça modern teknik adımlarla imparatorluklarını donatmışlardır. Kendilerine ‘modern hükümdar’ imajı vermenin yollarını kollayarak, hatta birbirlerinin faaliyetlerini takip ederek bir yarışa dahi girdiklerini görüyoruz. İncelediğimiz Servet-i Fünûn dergisinin çağdaş pek çok hükümdar, kral/kraliçenin portre fotoğrafını ve hayatı ile ilgili haberlerini paylaştığını görürüz. Tüm bu çabaların varmayı hedeflediği noktayı, Müslüman bir hükümdarın biricikliğini koruduğu modern dünyada çoğunlukla büyük mücadelelerle kendisine yer açmanın, modern devlete uyarlanma sürecine katılımı olarak belirtebiliriz.

Devam eden bir diğer çizgi ise, derginin sayılarında görülen yabancı ülke tanıtımlarının giderek artmasıdır. Yabancı ülkelere gönderilecek muhabirlerin görevlendirilmesi ile modern şehir görünümünün olduğu fotoğraflarla süslenerek

servis edilen derginin bu sayıların büyük ilgi gördüğü, yazı işleri müdürü Ahmet İhsan'ın giriş kısmındaki yazılarında saptanmıştır. Aynı bakış açısıyla, genişletilmiş meydan çalışmalarının yansımaları olan yeni yapılmış alanlar, yönetim binaları, hastane, okul ve saat kulelerinin merkezde olduğu fotoğraflar paylaşılmıştır. Tüm bu bağlam göz önünde tutularak, çalışmanın hipotezlerinden olan görselliğin hâkimiyetinin belirteci olan modern devlet algısını gerek kendi tebaasına gerekse de gayrimüslim ve dolayısıyla Avrupa devletlerinin temsilcilerine ispat etmeye yönelik varılan yargılar olarak saptanmış bulunuyoruz.

II. Abdülhamid döneminde hilafetin Kureş soyundan gelmesi gerektiği iddiasının Müslüman topluluklar arasında yüksek sesle dile getirilmesi bir başka ana problemi teşkil ediyordu. II. Abdülhamid, hilafet makamını kendisinden önce gelen Sultanlardan çok daha fazla etkin kılmış, kutsal topraklara yönelik güvenlik ve hac ibadetini kolaylaştırmaya dönük adımlar atmıştır.

Özellikle Hicaz demiryolunun başkentten başlayarak Medine'ye kadar uzayan hat güzergâhına ek misafirhaneler, hastane ve saat kuleleri ile proje canlı bir hat kurmanın tüm ayrıntılarını kapsar olmuştur. Ayrıntıların büyük kısmı incelediğimiz Servet-i Fünûn dergisinin sayılarında Hicaz demiryolu projesi tüm yönleri ile ele alınarak fotoğraf, harita, şekil vb. görsellere ek bol bol yazılı bilgiler ile halkın ilgisi canlı tutulmaya çalışılmıştır. Servet-i Fünûn dergisinin sayılarında, özellikle 25. yıl jübilesine denk gelen yıl dönümü, teknik ilerlemeleri derginin kapak fotoğrafları ile duyurulmuş, kullanılan resim ve çizimlerin niceliksel artışı belirgin kılınmıştır. İncelediğimiz sayılarda göze çarpan en önemli olgulardan biri, özellikle on dokuzuncu asrın sonları ve yirminci asrın ilk yıllarında diplomaside edinilen tecrübelerin bir yansıması olarak, bahsi geçen basın yayın organının sayılarında büyük devletleri ve milletleri rencide edecek yayınlardan uzak durulmuş olmasıdır.

Servet-i Fünûn dergisinin son dönem askeri/siyasi olayların gelişimini ve neticelerini halka iletirken süzgeç görevi gördüğünü, çalışmamız boyunca birçok yerde incelememizde saptanmış bulunmaktayız. Özellikle 1897 yılındaki Türk-Yunan Savaşı'nda cepheden gelen haberleri, Türk askerlerinin ilerlemesi, esir

alınan Yunan askerlerin devletlerarası esir hukukuna riayet edilerek tutulduğu belirtilerek paylaşılan fotoğraflar dergide yer almıştır. Milli duyguların yoğun olduğu bu dönemde yapılan yayınlarla dergi satışlarının sayısında artış olduğu, 'nüsha-i mümtaze' başlıklı hazırlanan özel sayıda 33 edebi eserin yayınlanacağı, gelen gelirin savaştan etkilenen ailelere harcanacağı duyurulmuştur.

Çalışmamızın son kısmında incelediğimiz 12 ana başlıkta topladığımız verilerin incelemesinde, Osmanlı Devleti'ne yönelik oluşmuş olumsuz yargıların silinmesine yönelik bir propaganda faaliyeti görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Batı toplumları içerisinde kendisi ile ilgili çıkan haberlerde Oryantalizm eliyle doğu-batı karşıtlığı üzerinden yüklenen imgeye karşı yine kendisine özgü görsel temsiliyetleri üzerinden direndiğini ve yeni bir imge oluşturarak daha modern bir devlet algısına dönüştürmeyi hedeflediği görülmektedir. Bu sonuç çıktısı üzerinden yukarıda değinilen üçüncü hipotezin de tüm bu veriler ışığında doğrulandığını görmekteyiz.

Bu çalışma, Servet-i Fünûn dergisinin üzerinden görsel temsiliyetleri/faaliyetleri daha görünür kılmak yoluyla, Osmanlı Devleti'nin ilk elden kurumsal bütünlüğü içerisinde modernleşmeyi tamamlamaya ve kendini bir batılı devlet gibi göstermeye yönelik faaliyet içerisinde olduğunu, propagandaya varan girişimleri ile net bir şekilde göstermektedir. Sultan II. Abdülhamid basın üzerinden gerçekleştirdiği bu modernleşme hareketlerini bir anlamda idealize ederek kanıtlamanın yollarına girişmiş, yer yer var olan gerçekliği yeniden kurgulayarak bir başka sürüm ortaya koymuş, Osmanlı Devleti'ne yönelik 'geri kalmış' 'öteki' gibi imajlar yerine daha olumlu intibalar oluşturma çabası içerisinde olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Acun, Hakkı Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay, 2011.
- Ahmad, Feroz İttihat ve Terakki 1908-1914, İstanbul, Sander yay., 1971
- Ahmed Asuman , XVIII. Yüzyılda Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya Akay, Emre Çay Bakışında Kültürlerarası Değerlendirme, İstanbul, 2013.
- Akarlı, Engin D. Ekonomik Policy and Budget in Ottoman Turkey, 1876-1909, Middle Eastern Studies, 1992Aron, Raymond, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1978.
- Akarlı, Engin Deniz The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions'; (Princeton Üniversitesi, doktora tezi, 1976.
- Akay, Tolga Osmanlı Devleti'nde Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyûn'un Alâmet-i Farika Olarak Kullanımı, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2012.
- Akyıldız, Ali Maarif-i Umumiyye Nezareti, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.27, s. 274.
- Andı, Kübra Servet-i Fünûn Gazetesi, **Talid Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.4, sy.7, 2006.
- Arnheim, Rudolf Görsel Düşünme, İstanbul, Metis Yay, 3. Bsm., 2012.
- Arık, M. Bilal Kral Çıplak-Türk Basınına Eleştirel Bir Bakış Denemesi, , İstanbul, Tablet Kitabevi, 2005.
- Artuk, İbrahim-Cevriye Osmanlı Nişanları, İstanbul Matbaası, 1967.
- Ataş, Hayri *Tanpınar'dan Yeni Ders Notları*, **Türk Edebiyatı Dergisi**, sy. 361, s.39, 2003.
- Avcı, Yasemin- Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasi Meşruiyet ve Propaganda

- Avcı, Safi Aracı Olarak Anıtın İcadı 1840-1917, **Kebikeç**, sy. 43, 2017.
- Ayata, Gamze Servet-i Fünûn Dergisi (1074-1118. sayılar) : (inceleme ve seçilmiş metinler). (Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniv., 2001.
- Aydın, Celal Servet-i Fünûn Dergisi : (1021-1073. sayılar), (Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniv., 2000.
- Aydemir, Şevket *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966.
- Süreyya
- Aydoğdu, Nergiz Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, İstanbul, Dergah Yılmaz – Kara, Yay.,2005
- İsmail, Haz.
- Baykal, Hülya Türk Basın Tarihi, 1831-1923, İstanbul, Afa Matbaacılık, 1990.
- Berkes, Niyazi Türkiye’de Çağdaşlaşma, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 16. Bsk., 2011.
- Bey, Salaheddin *Türkiye 1867 Evrensel Sergisi*, Çev. Hakan Arca, İstanbul, İstanbul Fuar Merkezi Yayınları, 2008.
- Birinci, Ali Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal, Kebikeç,1995.
- Boyras, Sevda Servet-i Fünûn Dergisi : (1119-1170. sayılar) : (inceleme ve seçilmiş metinler), (Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniv., 2001.
- Bozpinar, Ş. Tufan Surre, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.37, s. 567, 2011.
- Brown, L. Cari Interational Politics and the Middle East, **Old Rules Dangerous Game**, s. 67, Princeton,1984.
- Cezar, Mustafa Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971.
- Coşkuner, Fatma Ottoman Official Discourse and Its Reflections during the Crimean War, (MA Thesis, Boğaziçi University, 2010), p. 15-55.

- Çağlar, Burhan Brief History of an English-Language Journal in the Ottoman Empire: The Levant Herald and Constantinople Messenger (1859-1878),(Yüksek Lisans Tezi, University of Toronto,2017) 28-52 s.
- Çelik, Zeynep İmparatorluk, Mimari ve Kent, (Osmanlı- Fransız Karşılaşmaları (1830-1914), İstanbul: SALT, 2012.
- Çelik, Zeynep, Şark'ın Sergilenişi, İstanbul, Türk Tarih Vakfı, 2005.
- Çetin, Emrah Türk Basımına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918), **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, s. 105, 2010.
- Çobanoğlu, Münir ,Basın tarihimizde (ilave), İstanbul, Hür Türkiye Gazetesi, Süleyman 1960.
- Demirel, Fatmagül 2. Abdülhamid Döneminde Sansür, İstanbul Bağlam Yay, 2007.
- Deringil, Selim İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
- Deringil, Selim Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, İstanbul, İletişim Yay, 2013.
- Efendi, Ahmed Zübdetü'l-Hakayık 93 Harbi'nin Arka Planı (Ciltli) Harbin Mithat Zuhuru, Safahatı ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2015.
- Eldem, Edhem Görüntülerin Gücü, Fotoğrafın Osmanlı İmparatorluğunda Yayılması ve Etkisi,1870-1914, iç. **Camera Ottomana, Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğraf ve Modernite,1840-1914**, İstanbul, Koç Üniv. Yay., 2015.
- Eliot, Sir Charles Turkey in Europe, Londra, Frank Cass Press, 1965.
- Ergüney, Yeşim On dokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Duygu, Nuran Temsiliyet, **Megaron**, c.10, 2015.
- Kara Pilehvarian
- Ergüney, Yeşim Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Dünya Fuarları Ve Osmanlı Devleti'nin Mimari Temsili, (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniv.,2015

- Ersoy, Ahmet A. Ottomans and the Kodak Galaxy: Archiving Everyday Life and Historical Space in Ottoman Illustrated Journals, *History of Photograph*, p.331, 2016.
- Ertuğ, Hasan Refik Basın ve yayın tarihi : ilk devirler, t.y., İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1955.
- Ertuğ, Hasan Refik Basın ve yayın hareketleri tarihi, t.y., İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1959.
- Esenbel, Selçuk Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı-Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Eyice, Semavi *Ahmed (III.) Çeşmesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.2, 1989.
- Faroqhi, Suraiya Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Döneminde Hac:1517-1638, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay, 1995.
- Ferro, Marc Colonization: A Global History, Londra, Routledge, 1978.
- Findley, Carter Tanzimat, **Türkiye Tarihi –Modern Dünyada Türkiye 1839-2010**, Haz. Reşat Kasaba, c.4, s.41, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Fortna, Benjamin II. Abdülhamid'in Saltanatı, **Türkiye Tarihi –Modern Dünyada Türkiye 1839-2010**, c.4, s.70-95, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011.
- Fortna, Benjamin *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*, İstanbul, İletişim Yay.,2005.
- Georgeon, Françoise Nesil Kavramı Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kemalist Türkiye'ye Geçişi Anlamada Anahtar Olabilir mi?, **Tarihsel Sosyoloji - Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar**, s. 71, Ankara, Dipnot Yayınları, , 2007.
- Georgeon, Françoise Sultan Abdülhamid, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

- Girgin, Atilla Türk basın tarihinde yerel gazetecilik, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2001.
- Gluck, Carol Japan's Modern Myths, USA, Princeton University Press, 1987.
- Göçmen, İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri (1889-1902), İstanbul, Kitabevi, 1995.
- Muammer
- Gülaçtı, İsmail Fotoğraf Ve Propaganda İlişkisi Bağlamında Batılılaşma Propagandası Olarak II. Abdülhamid Armağan Albümleri, (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniv., 2017.
- Erim
- Gülsoy, Ufuk, "HİCAZ DEMİRYOLU", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Hicaz-demiryolu> (25.04.2019).
- William
- Ochsenwald
- Gündüz, Osman Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema 1, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Hatiboğlu, İslam'da ilk siyasi kavmiyetçilik: hilafetin Kureyşliliği. Ankara, Kitabiyat, 2005.
- Mehmed Said
- Hoyladı Adnan İslam hukukunda hilafetin Kureyşliliği tartışmaları ve Hindistan örneği, İstanbul, Rağbet, 2015.
- Hayta, Nejdet Tarih Araştırmalarına Kaynak olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Haj, Rifa'at Abou- Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries, New York, Sunny Press, 1991.
- El
- Hülagü, Metin Hüseyin Atıf Bey, Sultan II. Abdülhamid'in sürgün günleri (1909-1918): hususi doktoru Atıf Hüseyin Bey'in hatıratı, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003.
- (haz)
- Hobsbawn, Eric The Age of Empire, 1874-1914, NY: Pantheon, 1987.
- İlgazi, Abdullah Mizancı Murad ve Jön Türkler, Samsun, History **Studies International Journal of History - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, I. cilt, 1. sayı, s. 1, 2009.
- İnalçık, Halil Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ 1300-1600, İstanbul, YKY, 2016.
- İnce, Yunus II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından

- Algılanışı, **Tarih İncelemeleri Dergisi** XXXII / 2, 2017.
- İnuğur, M. Nuri Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul, Der Yayınları, 4. Bsm, 1999.
- İnuğur, M. Nuri Türk basın tarihi: 1919-1989, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti, 1992.
- İskit, Server R. Türkiye’de Matbuat Rejimleri, İstanbul, 1936.
- İskit, Server R. Hususi ilk Türkçe gazetemiz Tercüman-ı Ahval ve Agah Efendi, Ankara, Ulus Basımevi, 1937.
- İskit, Server R. Türkiye’de Matbuat Rejimleri, s. 57, [Matbuat Umum Müdürlüğü](#), 1939.
- İskit, Server R. Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, Ankara, s. 93, 1939.
- İzgöer, Ahmet Tebrikname-i Millî, Ramazan Tuğ, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 2018.
- Zeki Kaya, Hasan Servet-i Fünûn Dergisi : (1171-1222. sayılar) (inceleme ve seçilmiş metinler), (Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniv., 2002.
- Kanter, Beyhan Tanzimat Döneminde Muhalif Bir Gazeteci: Nâmık Kemâl, Nâmık Kemâl-Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011,
- Kaplan, Mehmet Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, İstanbul, 1976.
- Karaer, Nihat Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz’in Avrupa seyahati, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2003
- Kavcar, Cahit Batılılaşma açısından Servet-i Fünûn romanı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.
- Koçak, Cemil Abdülhamid’in Mirası, İstanbul, Arba Yayınları, 1990.
- Kolcu, Ali İhsan Servet-i fünûn edebiyatı, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınları, 2005.
- Koloğlu, Orhan Osmanlıcadan Türkçeye Okuryazarlığımız, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2015.
- Koloğlu, Orhan İlk gazete ilk polemik: Vekayi-i Mısriye'nin öyküsü ve Takvimi Vekayi ile tartışması, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1989.
- Koloğlu, Orhan Takvimi Vekayi: Türk basınında 150 yıl: 1831-1981, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği, [t.y.]
- Koloğlu, Orhan Osmanlı Basını, İçeriği ve Rejimi, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yay., 1985.
- Koloğlu, Orhan Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2001.
- Koloğlu, Orhan Avrupa Kıskaçında Abdülhamid, İstanbul, İletişim Yay., 6.bsk., 2017.

- Koloğlu, Orhan Havas-Reuters'ten Anadolu Ajansı'na, Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1994.
- Koloğlu, Orhan Basınımızda Resim ve Fotoğrafın Başlaması, İstanbul: Engin Yay, 1992.
- Kudret Cevdet Abdülhamit Devrinde Sansür, İstanbul, Milliyet Yay., 1977.
- Kutay, Cemal Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1991.
- Kutay, Cemal Avrupa'da Sultan Aziz, İstanbul, Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı, 1970.
- Kutlu, şemsettin Servet-i Fünûn dönemi Türk edebiyatı antolojisi, İstanbul, Bateş Yayınları, 1972.
- Mardin, şerif Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İstanbul, İletişim Yay, 1995.
- Mehmed, Fransa Sefaretnamesi, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2018.
- Yirmisekiz Çelebi
- Memiş, şefik 19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Stratejisi Olarak Uluslararası Fuarlar: Osmanlı Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Mintzuri, Hagop İstanbul Anıları 1897-1940, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1993.
- Mumford, Lewis Makine Efsanesi, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- Okay, M. Orhan Servet-i fünûn şiiri, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yay., 1992.
- Otaç, Tuğrul Mizancı Murad Bey ve Jön Türk İlişkileri, İzmir, Tarih Okulu Dergisi, 35. Sayı.
- Ortaylı, İlber İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim yayınları, 2005.
- Osmanoğlu, Ayşe Babam Sultan Abdülhamid, İstanbul, Timaş Yay., 11. bsm., 2017.
- Ölmez, Adem "Gazi Ethem Paşa'nın Askeri ve Sayası Hayatı 1844-1909, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- Öke, M. Kemal İngiliz Casusu Prof Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi, İstanbul, 1983.

- Özdiş, Hamdi Osmanlı Mizah basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877), Özdiş, Hamdi, Diyojen ve Çaylak Üzerine bir Araştırma, İstanbul, Libra Kitap, 2010.
- Özendes, Engin Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık 1839-1923, s.30, İstanbul, Yem Yayın, 2013.
- Ölker, Perihan Tanzimat Basınının Dili, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2016.
- Ömer, Besim Nevsal-i Afîyet, c. I, İstanbul, 1315.
- Öztuncay, Bahattin İstanbul'da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişimi, (Derleyenler: Zeynep Çelik, Edhem Eldem), **Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914**, 2. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Özyüksel, Murat Hicaz Demiryolu, Türkler, c. XIV, Ankara, 2002.
- Parlatır, İsmail Servet-i Fünûn, İstanbul, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.36, s. 574, 2011.
- Quataert, Donald Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, İstanbul, İletişim Yay, 2002.
- Paşa, Tahsin Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, İstanbul, Boğaziçi Yay., 2010.
- Robinson, Francis **Cambridge Resimli İslam Ülkeleri Tarihi**, İstanbul: Kitap ed. Yayınevi, 2005.
- Said, Edward Şarkiyatçılık, İstanbul, Metis Yay., 2016.
- Said, Edward Kültür ve Emperyalizm, İstanbul, Hil Yay., 2016.
- Sakman, Ünal Babiâli Hatıraları, İstanbul, Akış Matbaası, 2008.
- Shaw, Stanford J. Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İstanbul, E Yayınları, 2010.
- Siler, "1867 Paris Milletlerarası Sergisi ve Osmanlı Abdurrahman İmparatorluğu", Türk Kültürü, Sayı 330.
- Solnon, Jean-François Sarık ve İstanbulun, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa: XIV.-XX. Yüzyıllarda Çatışma ve Karşılıklı Hayranlık,

- İstanbul, Doğan Kitap, 2013.
- Şapolyo, Enver Behran Türk gazeteciliği tarihi : her yönüyle basın, t.y., Ankara, Güven Mat Tanpınar, Ahmed Hamdi, 19 uncu Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi, 3. bsm, 1976. bsm, 1969.
- Tarım, Rahim Servet-i Fünûn Edebî Topluluğu'nun Yeşil Yurt Özlemi, İstanbul, Mimar Sinan Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, sy. 2, 1995.
- Taştan, Zeki Muhbir Gazetesinin Sistemik Tahlili, Yayımlanmamış (Yüksek lisans Tezi, Yüzüncü yıl Üniv.,1994) 157 s.
- Tatl, Bekir Necmeddin et-Tarsüs (Ö. 758/1357) ve Hilafetin Kureşjligi Hadisine Yaklaşımı, **Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiri**, yayımlanmış bildiri, Konya, 2017.
- Tokgöz, Ahmed İhsan Matbuat Hatıralarım, İstanbul, c.1, 1930.
- Topuz, Hıfzı II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.
- Uşaklıgil, Halid Ziya Kırk Yıl, İstanbul, Özgür Yayınevi, 2008.
- Varlık, Bülent Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 70-93.
- Yazıcı, Nesimi Takvim-i Vekayi Belgeler, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu., 1983.
- Yerlikaya, İlhan XIX. yüzyıl Osmanlı siyasi hayatında Byüzyilet Gazetesi ve Cermenizm Panislamizm Panslavizm Osmanlılık fikirleri, (Doktora Tezi- Van Yüzüncü Yıl Üniv.,1994)
- Zürcher, Eric Jan Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul, İletişim Yay.,2005,

Dergiler

Dergâh Dergisi, c.1, nr. 3, 16 Mayıs, 1337-1921.

Sabah, 9 Muharrem 1307. (5 Eylül 1889)

İnternet Siteleri

<http://www.loc.gov/pictures/collection/ahii/>

(Erişim tarihi:11.11.19)

http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/sayi18/M18_15.pdf

(Erişim tarihi:10.09.2018)

<http://www.servetifunundergisi.com/>

(Erişim tarihi:17.09.2019)

ÖZGEÇMİŞ

E-posta: ugusmikail@gmail.com

Telefon : 264 295 5017

Telefon : 555 635 0142

Adı Soyadı: Mikail Uğuş

Doğum Tarihi: 20 Eylül 1984

Öğrenim Bilgileri

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	İstanbul Üniversitesi	2005-2010
Y. Lisans	Medya ve İletişim Çalışmaları	Galatasaray Üniversitesi	2010-2014
Doktora	Gazetecilik	İstanbul Üniversitesi	2014-

Yüksek Lisans Tez Başlığı ve Tez Danışmanı:

Enformasyon Çağında Teknik Sorununa Determinist Yaklaşım Jacques Ellul Örneği

Prof. Dr. Nami Başer

Doktora Tezi/S.Yeterlik Çalışması/Tıpta Uzmanlık Tezi Başlığı (özeti ekte) ve Danışmanı:

II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Basın Hayatında Görsel Yenilik ve Görsellik Hâkimiyetinin Analizi: Servet-i Fünûn Örneği

Prof. Dr. Uğur Gündüz

Projelerde Yaptığı Görevler:

1. Avrupa Birliği Sivil Düşün Çerçeve Programı, Dijital Korsana dur De ! Araştırmacı, (proje no:9682), 2019.

2. İstanbul Kalkınma Ajansı, İTÜ-ARC Yenilikçi Teknolojilerin Akıllı Havacılık ve Uzay Araştırmaları Merkezi, Araştırmacı-İletişim Uzmanı, Proje no: TR10/18/YMP/0169, 2019-

ESERLER

Yazılan uluslararası kitaplar veya kitaplarda bölümler :

Bir Dönemin Yayın Hayatına Tanıklık, Tarih ve Toplum Dergisi, Türkiye’de Basından Medyaya Değişim, Dönüşüm ve Modernleşme, Ed. Doç. Dr. Uğur Gündüz, s. 329-341, Ankara, Çizgi Kitabevi, 2019.

Diğer Ulusal Yayınlar:

Recai Efendi Sıbyan Mektebi, Sebili ve Çeşmesi, İstanbul, İYV Yayınları, 126 s. res. ; 22 cm, 2012.

Ekmekçizâde Külliyesi, İstanbul, İYV Yayınları, 185 s., res. ; 22 cm, 2014.

Jacques Ellul Düşüncesinde Teknik Sorunu, İstanbul, Kriter Yayınları, 90 s.,22 cm., 2018.